

**DOĞU ANADOLU ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA
AŞKALE BÖLGESİ KERAMİKLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Seval SALIN

**Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU**

2013

Her Hakkı Saklıdır.

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Seval SALIN

**DOĞU ANADOLU ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA
AŞKALE BÖLGESİ KERAMİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

14/04/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Doğu Anadolu Araştırmaları Işığında Aşkale Bölgesi Keramiklerinin Değerlendirilmesi " adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezinin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
 Tezim sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
 Tezimin 5 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezinin tamamı her yerden erişime açılabilir.

14.04.2013
Seval SALIN

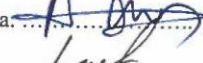

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU danışmanlığında, Seval SALIN tarafından hazırlanan bu çalışma 15 / 03 / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN İmza:
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU İmza:
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Zerrin KÖŞKLÜ İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
LEVHALAR DİZİNİ.....	VII
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

1.1. KONUM, YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ ve ÖZELLİKLERİ	6
1.2. İKLİM	8
1.3. BİTKİ ÖRTÜSÜ	9
1.4. HİDROGRAFYA	9
1.5. YOLLAR.....	11
1.6. GEÇİM KAYNAKLARI	11
1.7. ERZURUM İLİ GENEL COĞRAFI ÖZELLİKLERİ	13
1.7.1. Konum, Yeryüzü Şekilleri ve Özellikleri.....	13
1.7.2. İklim.....	14
1.7.3. Bitki Örtüsü.....	15
1.7.4. Hidrografya.....	16
1.7.5. Yollar	17

İKİNCİ BÖLÜM

AŞKALE İLÇESİ COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

2.1. KONUM, YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ ve ÖZELLİKLERİ	19
2.2. İKLİMİ	20
2.3. BİTKİ ÖRTÜSÜ	21
2.4. TOPRAK YAPISI	21
2.5. YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ	22
2.6. HİDROGRAFYA	23
2.7. GEÇİM KAYNAKLARI.....	24

2.7.1. Tarım	24
2.7.2. Hayvancılık	24
2.7.3. Madencilik	25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PREHİSTORİK (TARİH ÖNCESİ) ÇAĞLAR

3.1. JEOLJİK ZAMANLAR, ÇAĞ KAVRAMI ve TARİHİ ÇAĞLAR	27
3.2. PALEOLİTİK ÇAĞ	28
3.3. MEZOLİTİK (EPİPALEOLİTİK) ÇAĞ	30
3.4. NEOLİTİK ÇAĞ.....	31
3.5. KALKOLİTİK ÇAĞ	35
3.6. TUNÇ ÇAĞI.....	38
3.6.1. Karaz Kültürü.....	43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AŞKALE'NİN ESKİÇAĞ TARİHİ

4.1. HURRİLER	48
4.2. HAYAŞA-AZZİ KRALLIĞI	53
4.3. DAYA(E)Nİ / DİAU(E)Hİ	57
4.4. URARTU DEVLETİ.....	58
4.4.1. Urartu Siyasi Tarihi.....	58
4.4.1.1. Kuruluş Dönemi	59
4.4.1.2. Gelişme Dönemi.....	59
4.4.1.3. Gerileme ve Çöküş Dönemi	60
4.4.2. Urartu Kültür ve Medeniyeti	61
4.4.2.1. Mimari ve Sanat	61
4.4.2.2. Ulaşım.....	63
4.4.2.3. Dil ve Yazı	64
4.4.2.4. Din ve Ölü Gömme Adetleri.....	65

BEŞİNCİ BÖLÜM

KERAMİK

5.1.KERAMİK KAVRAMI.....	67
5.2. KERAMİK YAPIMINDA UYGULANAN TEMEL İŞLEMLER	68
5.2.1. Hamurdaki Katkı.....	68
5.2.2. Biçimlendirme	68
5.2.3. Açık.....	69
5.2.4. Astar	69
5.2.5. Sır	69
5.2.6. Renk.....	69
5.2.7. Bezeme	70
5.2.7.1. Baskı Bezeme.....	71
5.2.7.2. Boya Bezeme	71
5.2.7.3. Çizgi Bezeme	72
5.2.7.4. Kabartma Bezeme	72
5.2.7.5. Kazı Bezeme	72
5.2.7.6. Oluk Bezeme	72
5.2.7.7. Perdah Bezeme.....	73
5.2.7.8. Yiv Bezeme	73
5.2.8. Fırınlama	73
5.3. KERAMİK TİPOLOJİSİ.....	74

ALTINCI BÖLÜM

KERAMİK ENVANTERİ

6.1. AŞKALE HÖYÜK	76
6.2. CİNİS HÖYÜK	86
6.3. KÜÇÜKÇAĞDARIŞ (KÜÇÜKGEÇİT).....	92
6.4. PIRTIN HÖYÜK (GÜLLÜDERE).....	108
6.5. TİLKİTEPE HÖYÜK.....	114
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA	130
EKLER.....	144
ÖZGEÇMİŞ.....	189

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****DOĞU ANADOLU ARAŞTIRMALARI İŞİĞİNDE
AŞKALE BÖLGESİ KERAMİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ****Seval SALIN****Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU****2013 - 189 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN****Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU****Yrd. Doç. Dr.Zerrin KÖŞKLÜ**

Üç tarafı denizlerle çevrili olan Anadolu; Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan bir köprü konumundadır. Anadolu'nun yeryüzü şekilleri ve iklim şartları Anadolu tarihinin meydana gelmesinde büyük ölçüde rol oynamıştır. Bu jeopolitik konum sonucu Anadolu, tarihin en eski devirlerinden itibaren doğudan ve batıdan birçok kavmin istilasına maruz kalmış; pek çok medeniyete beşiklik etmiştir.

Anadolu coğrafyasında yer alan Doğu Anadolu Bölgesi; jeopolitik konumu, maden ve su kaynaklarının zenginliği nedeniyle yüzyıllar boyunca yerleşim görmüştür. Bu bölgenin kilit noktalarından biri de Erzurum'dur.

Araştırma konusu olan Aşkale İlçesi, Erzurum İli'nin 52 km batısında bulunmaktadır. İlçe tarih boyunca çeşitli kavimlerin ve milletlerin uğrak yeri olmuştur. İlçenin ilk yerleşim yerinin, Karasu kıyısı ve Çeçendağı'nın doğusu ile sınırlandığı düşünülmektedir. Kaynak tarama ve yüzey araştırmaları neticesinde Aşkale ve çevresinin Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim gördüğü ve Karaz kültüründen önemli ölçüde etkilendiği ortaya çıkmıştır. Tarihi çağlarda ise; Hayaşa Krallığı, Dayaeni ve Urartu Krallığı gibi siyasi güçlerin bölgeye hakim olduğu görülmüştür.

Bu çalışmada incelenen çanak çömlek örnekleri, Aşkale İlçesinde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen materyaller arasından seçilmiştir. Çalışmada ele alınan keramikler; hamur katkı maddeleri, hamur rengi, pişme derecesi, açkı ve bezeme özellikleri açısından analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aşkale, Urartu Krallığı, Karaz Kültürü, Keramik, Keramik Analojisi

ABSTRACT
MASTER THESIS
EVALUATION OF AŞKALE REGION'S CERAMICS IN THE LIGHT OF
EASTERN ANATOLIA STUDIES

Seval SALIN

Advisor: Asst. Prof. Yasin TOPALOĞLU

2013- 189 Page

Jury: Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN

Asst. Prof. Yasin TOPALOĞLU

Asst. Prof.Zerrin KÖŞKLÜ

Anatolia surrounded on three sides by the sea is in the position of a bridge connecting Asia and Europe continents. Land forms and climate conditions of Anatolia played a great role in the formation of Anatolian history. As a result of this geopolitical position, Anatolia was exposed to many invasions of many nations from both East and West since the earliest times and it was a cradle of most civilizations.

Eastern Anatolia region located in Anatolian geography has been settled for centuries because of its geopolitical position, rich mine and water resources. One of the key locations of this region is Erzurum.

Aşkale district, the research subject is located in 54 km west of Erzurum. The District has been a place of resort for various tribes and nations throughout history. First settlement of the district which is bordered by the East of the Mount Çeçen is thought to have been a castle ruin along Karasu. As a consequence of surface survey and literature review, it appeared that Aşkale and its neighborhood have been inhabited since Chalcolithic Period and it was affected considerably by Karaz culture. And it was seen that political powers such as Kingdom of Hayaş, Dayaeni and Kingdom of Urartu ruled over in Ancient Ages.

Pots and pans examples examined in this study are chosen among materials obtained as a result of surface exploration in Aşkale District. Ceramics are analyzed in terms of clay additive agents, clay color, baking temperature, polish and decoration characteristics in the study.

Key Words: Aşkale, Kingdom of Urartu, Karaz Culture, Ceramic, Analogy of Ceramic

KISALTMALAR DİZİNİ

AJA	: American Journal of Archaeology, Baltimore, Norwood, Concord, New York.
AST	: Araştırma Sonuçları Toplantısı
AÜFEFD	: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi
DTCFD	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
KST	: Kazı Sonuçları Toplantısı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TAY	: Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri
Çev.	: Çeviren
edt.	: Editör

LEVHALAR DİZİNİ

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Türkiye Fiziki Haritası.....	144
Harita 2. Doğu Anadolu Bölgesi Fiziki Haritası	145
Harita 3. Doğu Anadolu Bölgesi Siyasi Haritası	146
Harita 4. Erzurum İl Haritası	147
Harita 5. Aşkale İlçe Haritası.....	148
Harita 6. Hurri-Mitanni Devleti Sınırları.....	149
Harita 7. Urartu Devleti'nin Batı ve Kuzeybatı kesimleri ve Dayaeni/ Diauehu	150
Harita 8. Urartu Devleti	151
Harita 9. Erzurum İli ve Çevresindeki Araştırma Merkezleri	152

RESİM DİZİNİ

Resim 1. Aşkale İlçesinden Genel Görünüm.....	153
Resim 2. Aşkale Höyük	153
Resim 3. Cinis Höyük.....	154
Resim 4. Cinis Höyük.....	154
Resim 5. Cinis Höyük.....	155
Resim 6. Küçükçağdarış Kalesi	155
Resim 7. Küçükçağdarış Kalesi Su Tüneli	156
Resim 8. Pırtın Kalesi Genel Görünüm	156
Resim 9. Pırtın Kalesi Sur Yapısı	157
Resim 10. Pırtın Kalesi Sur Yapısı	157
Resim 11. Güllüdere Köyünün güneyinden, kazı alanı ve Aşkale Ovası.....	158
Resim 12. Karadağ Tepe'den Güllüdere kazı alanı	158
Resim 13. Tilkitepe Höyük.....	159

FİGÜRLER DİZİNİ

Figür 1. Aşkale Höyük Keramikleri.....	160
Figür 2. Aşkale Höyük Keramikleri.....	161
Figür 3. Aşkale Höyük Keramikleri.....	162
Figür 4. Aşkale Höyük Keramikleri.....	163
Figür 5. Cinis Höyük Keramikleri	164
Figür 6. Cinis Höyük Keramikleri	165
Figür 7. Cinis Höyük Keramikleri	166
Figür 8. Cinis Höyük Cinis Höyük M.Ö. 3 bin İnsan Yüzlü Sunak	167
Figür 9. Cinis Höyük Keramikleri	168
Figür 10. Cinis Höyük Keramikleri	169
Figür 11. Cinis Höyük Üç Köşeli ve Düz Kaideli Kap.....	170
Figür 12. Cinis Höyük Geç Kalkolitik Dönem Ok Uçları	171
Figür 13. Cinis Höyük Keramikleri	172
Figür 14. Küçükçağdarış Höyük Keramikleri.....	173
Figür 15. Küçükçağdarış Höyük Keramikleri.....	174
Figür 16. Tilkitepe Höyük Keramikleri.....	175
Figür 17. Tilkitepe Höyük Keramikleri.....	176
Figür 18. Tilkitepe Höyük Keramikleri.....	177
Figür 19. Tilkitepe Höyük Keramikleri.....	178
Figür 20. Pırtın Höyük Keramikleri	179
Figür 21. Pırtın Höyük Keramikleri	180
Figür 22. Pırtın Höyük Keramikleri	181
Figür 23. Pırtın Höyük pişmiş toprak ağırşak ve Çağı pişmiş toprak kartal başı biçimli tutamak.....	182
Figür 24. Pırtın Höyük skaraboid formlu taş kolye mühür, taş ağırşak ve damla biçimli fayans boncuk.....	183

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Pişme Oranı.....	184
Tablo 2. Yapım Oranı.....	184
Tablo 3. Astar Rengi Oranı	185
Tablo 4. Astarlama Oranı	185
Tablo 5. Form Çeşitleri Oranları	186
Tablo 6. Form Oranları.....	186
Tablo 7. Katkı Maddeleri Oranı	187
Tablo 8. Açkđ Oranı.....	188

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca çeşitli devlet ve milletlerce iskan edilen, onların istilalarına maruz kalan Aşkale İlçesi, tarihi ve arkeolojik araştırmalar ışığında değerlendirilmiştir. İlçede yapılan kazı ve yüzey araştırmalar gözden geçirilip, elde edilen yeni bulgular da eklenerek hususi sonuçlar çıkarılmaya çalışılacaktır.

Aşkale ve çevresi ile ilgili yapılan araştırmalarla; Paleolitik, Neolitik ve Mezolitik Çağlarla ilgili yeterli bilgiye sahip olunmadığından, bölge Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşme gördüğü düşünülmektedir. Aşkale, tarihi çağlarda Anadolu'daki güç dengesi paralelinde idare edilmiştir. Bu anlamda; Hurri, Azzi- Hayaşa, Dayaeni ve Urartular hakkındaki görüşler sentezlenerek bölgenin tarihi çağları hakkında bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Aşkale ve çevresindeki merkezlerden çıkarılan keramik örneklerinde, orjin merkezini Erzurum ve çevresinin oluşturduğu Karaz kültürünün etkileri açıkça görülmektedir. Ayrıca, mevcut araştırmalar ışığında Aşkale'nin tarih öncesi ve tarihi çağları ile ilgili geniş bilgiler verilerek çıkarılan keramikler hakkında daha sağlıklı yorumlamalar yapılması sağlamıştır. Keramikler özellikleri yönünden incelenerek değerlendirmeleri yapılmıştır.

Çalışmanın en önemli amacı, Aşkale ve çevresi keramikleri ışığında bölge tarihini değerlendirebilmektir.

Yaptığım çalışmada yardımlarını esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU'na, çok değerli hocam Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN'a, Dr. Yavuz GÜNAŞDI'ya, Yrd. Doç. Dr.Oktay ÖZGÜL'e, Dr. Nezahat CEYLAN' a, Araş. Gör. Hatice UYANIK'a; ayrıca her konuda desteklerini benden esirgemeyen ailem ve ekip arkadaşlarım; Ayşenur MORKOÇ, Özlem BAKAN, Gökhan KALMIŞ ve Kerem DERZİYEV'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Amaç

Bu çalışmada, Erzurum İli'nin 52 km batısında bulunan Aşkale İlçesi merkez alınarak; Aşkale Höyük, Cinis Höyük, Küçükçağdarış (Küçükgeçit), Pırtın Höyük (Güllüdere) ve Tilkitepe Höyük'ten oluşan beş merkezden tespit edilen keramikler, arkeolojik açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Aşkale'de bulunan keramikler sayesinde bölge yerleşim tarihinin saptanması ve çevre kültürlerle etkileşim seviyesini belirlenmesi de kolaylaşmıştır.

Yöntem

Konunun daha iyi irdelenebilmesi açısından tez altı bölüme ayrılmıştır:

Birinci Bölümde Türkiye, Doğu Anadolu ve Erzurum coğrafyasının genel hatları izah edilmiştir.

İkinci Bölümde çalışma alanımız olan Aşkale İlçesi'nin coğrafi yapısı anlatılmıştır.

Üçüncü Bölümde tarihöncesi çağlar hakkında bilgi verilerek genel özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dördüncü Bölümde araştırma merkezinin eskiçağ tarihi adı altında merkezde hakimiyetlik kuran devlet ve milletlerden bahsedilmiştir.

Beşinci Bölümde keramik kavramı ve yapımında kullanılan işlemler izah edilmiştir.

Altıncı Bölümde de merkez kataloğu oluşturularak, yerleşim yeri, fotoğrafı, çizimi, tanımı, boyutları gibi özellikleri sunulmuştur.

Sonuç bölümünde ise bu altı bölümden elde edilen veriler ışığında çalışma bölgesinin çevre kültürlerle olan etkileşimleri sosyal, ekonomik ve siyasi yapılanmaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kullanılan Terimler ve Tanımları

Terimler

Çalışmada, çanak çömleklerle ilgili tanımlar yapılırken, geçerli olan arkeoloji terminolojisine sadık kalınmıştır. Çalışmanın genelinde bütünlük oluşturmak amacıyla, malzemeler için çanak, çömlek, tabak, kapak, pitos gibi “çanak çömlek” terimleri ile bu malzemelerin özellikleri de yine arkeoloji terminolojisine uygun olarak “renk, astar, katkı, pişme, açkı, yapım ” gibi terimler kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Üzerinde çalışılan malzemeler içerisinde sayıca en çok olan grup çanaklardır. Diğerleri ise sırasıyla: çömlek, küçük buluntu, tabak, kulp, kapak ve pitostur. Astarlama açısından da beş ana gruba ayrılırsa: kiremit, devetüyü, hamur rengi, siyah ve kırmızı mallar olarak belirlenmiştir. En çok tercih edilen astar renkleri kiremit ve siyahtır.

Çoğunlukla ince kum, orta taşçık katkılı oldukları görülen bu çanak çömleklerin, genel olarak orta ve iyi pişmiş, çark yapımı oldukları saptanmıştır. Buna karşın kötü derecede pişmiş olanlar ile el yapımı olanlarda mevcuttur.

Tanımlar

Katkı: Keramiğin ana maddesi olan kil (toprak) içindeki yabancı maddelere “katkı” adı verilir. Katkı maddesi, çanak çömleklerin daha kolay biçimlendirilmesi ve pişme esnasında kabın deformasyonunu azaltmak amacıyla katılmaktadır. Bu katkı maddeleri kilin kendisinde olabileceği gibi çeşitli nedenlerden dolayı daha sonra da eklenmiş olabilir. Başlıca katkı maddeleri taşçık, kireç, kum, saman, mika’ dır.

Yapım: Kapların yapım tekniği “el yapımı” ya da “çark yapımı” olmak üzere belirtilmiştir. Yapım şeklinin belirlenmesi konusunda keramiklerin iç yüzlerindeki çark izlerine bakılarak karar verilmiştir. Buradaki “çark” ifadesi “ hızlı dönen çark” (turnet) anlamındadır. Yapım şekilleri incelenirken bazı çanak çömleklerin içi ve dışının astarlanması ve açkılanması nedeniyle çark izleri kapanmaktadır. Bu durumda kapların profil ve yüzeylerinin düzgünlüğüne bakılarak, çarkta yapılmış oldukları kolaylıkla teşhis edilebilmektedir.

Açkı: Genellikle yarı kurumuş bir kabın yüzeyinin düzgün bir taş, kemik ya da keramik parçası gibi maddelerle parlatılması ve düzgünleştirilmesi işlemine açkı denir.

Bu yöntem ile kap yüzeyindeki kil zerrecikleri sıkıştırılarak kaygan ve gözeneksiz bir yüzey elde edilir.

Astar: Sulandırılmış ve iyice arındırılmış kilin kap yüzeyine çeşitli yöntemlerle uygulanması işlemine astarlama denir. Bu yöntemle kap yüzeyindeki katkı maddeleri gizlenir ve pürüzsüz bir görünüm sağlanır.

Renk: Keramik kırığında ve astarsız olan yüzeylerde izlenebilen renk, hamur rengini gösterir. Bunun yanı sıra pişmeden kaynaklanan renk değişimleri de verilmiştir. Bu bölümde verilen renk değerleri, Munsell Soil Color Chart Kataloğu kullanılarak saptanmıştır.

Pişme: Biçimlendirilmiş bir kabın sağlamlığının sağlanması için kap fırınlanır. Kabın pişme dereceleri, kabın cidarına ve yüzeyine bakılarak değerlendirilmektedir. Pişme derecesi iyi, orta ve kötü olarak değerlendirilmiştir [Keramik verilerinin değerlendirilmesinde Ökse, 1993; Topaloğlu, 2009'dan faydalanılmıştır].

Çanak/ Dip parçası

Envanter No: E/A/KÇ/01/15

Buluntu Yeri: Küçükçağdarış

Hamur Rengi: İç: 7, 5 YR 7/6, Dış: 7, 5 YR 6/4

Astar Rengi: Yok

Katkı: İnce Kum

Pişme: Orta

Açkı: Var

Yapım: Çark

Bu katalog oluşturulurken izlenen yol: keramiklerin çizimi ve envanter bilgileri verilerek tanımlamaları yapılmıştır. Yukarıdaki örnek tanımlamanın envanter numarası kısmında Erzurum İli, Aşkale İlçesi, Küçükçağdarış, 2001 yılında tespit edilmiş 15 numaralı keramik bilgisi (E/A/KÇ/01/15) şeklinde kısaltılarak kodlanmıştır. Munsell Soil Color Chart Kataloğundan (Munsell,2000) yararlanılarak kodlar (İç: 7, 5 YR 7/6, Dış: 7, 5 YR 6/4) şeklinde belirtilmiştir. Açkı, astar varlığı, hamur katkı maddeleri, pişme derecesi ve yapımı hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

İlgili Araştırmalar

1942-1944 yılları arasında Erzurum Ovası'ndaki Karaz Höyükte H. Z. Koşay tarafından kazı çalışmaları başlatılmış olup, Karaz'ı takip eden Pulur ve Güzelova kazıları H.Z. Koşay ve H. Vary tarafından yapılmıştır. Pasinler, Sos Höyük'te A. Sagona'nın yaptığı bizimde ekip olarak bir yıl katıldığımız kazı çalışmaları uzun süre devam etmiştir. Ayrıca Pasinler Bulamaç Höyükte Erzurum Müzesi Müdürü M. Erkmen ile İzmir Üniversitesi'nden S. Güneri'nin yapmış olduğu kazı ile Erzurum Müzesi adına bilimsel başkanlığını A.Ceylan'ın yaptığı Pasinler Kale Kazısı ve Erzurum Kale Kazısı çalışmaları yürütülmüştür.

Ayrıca Bakü-Ceyhan Petrol Boru hattı kapsamında da kısa süreli kurtarma kazıları yapılmıştır. Erzurum Bölgesinde bizim yaptığımız yüzey araştırmaları ile bilinenlerin dışında pek çok merkez belirlenmiş ve kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Erzurum Bölgesinde ve çalışma sahamızda şimdiye kadar yapılan bilimsel kazı ve yüzey araştırmalarının kronolojisi aşağıda verilmiştir:

- Karaz Höyük -H. Z. Koşay -K. Turfan (1942-1944)
- Pulur Höyük -H.Z. Koşay, H. Vary (1960)
- Güzelova Höyük -H.Z. Koşay, H. Vary (1961)
- Erzurum ve Çevresi Araştırmaları -M. Pehlivan (1990-1991)
- Sos Höyük -A. Sagona (1994-2006)
- Sos Höyük ve Çevresi Yüzey Araştırma -A. Sagona (2005)
- Çiğdemli Höyük Kazısı -M. Erkmen (1998-1999)
- Erzurum Bölgesi Yüzey Araştırması -S. Güneri (1986)
- Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır Yüzey Araştırma-A. Ceylan (1998-)
- Pasinler Kalesi - A. Ceylan-M. Erkmen (2001)
- Erzurum Kale Kazısı - A. Ceylan-M. Erkmen(2000-2009)
- Urartu Baraj ve Sulama Sis. Yüzey Araştırması -O. Belli (1999-2010)
- Bulamaç Höyük -M. Erkmen-S. Güneri (2001-2002)
- Pasinler Ovası Yüzey Araştırması -M. Karaosmanoğlu (2002)
- Erzurum- Tümentepe Kazıları -Botaş (2003)
- Erzurum- Büyükardıç Kazıları -Botaş S. Y. Şenyurt (2003)
- Erzurum- Güllüdere Kazıları -Botaş S. Y. Şenyurt-R. İbiş (2003)

- Erzurum- Mağaratepe Kazıları –Botaş (2003)
- Erzurum- Tasmacor Kazıları -Botaş S. Y. Şenyurt (2003)
- Erzurum- Tetikom Kazıları -Botaş S. Y. Şenyurt-M. Erkmen (2003)

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

Türkiye toprakları, dünyanın en büyük kara kütlesi olan Eski Dünya'nın hemen hemen geometrik merkezinde; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirlerine en fazla yaklaşarak, adeta buluştukları bir alanda, Atlas Okyanusu'ndan doğuya, bu büyük kara kütesinin içlerine 3000 km boyunca sokulmuş bulunan Akdeniz'in 4 havzası (Doğu Akdeniz, Ege, Marmara, Karadeniz) arasında yer alır (Özgür, 2001: 9).

Ülkemiz matematik konumu itibariyle: Kuzey Yarım Kürede 36° - 42° Kuzey paralelleri ile 26°- 45° Doğu meridyenleri arasındadır (Güngördü, 2010: 1-3). Kuş uçuşu kuzey-güney doğrultusunda 6 enlem farkı vardır bu da yaklaşık 666 km'lik bir mesafe eder. Doğudan batıya ise, 16 boylam farkı vardır bu da yaklaşık 76 dakikalık bir zaman farkına eşittir (Özey, 2002: 2-3).

1.1. KONUM, YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ ve ÖZELLİKLERİ

Büyük Asya kıtasının en batı ucunda, Avrupa denizlerine sokulmuş Anadolu yarımadasının kuzey ve güneyinde, kabaca doğu-batı yönünde uzanan sıra dağların birbirine yaklaştığı ve yükseldiği kısımdan itibaren başlayan coğrafya, Doğu Anadolu bölgesi olarak tanımlanmaktadır (Tarkan, 1974: 7). Bölge, İç Anadolu bölgesine doğru daralan, doğuya doğru genişleyen bir dörtgen görünümündedir (Sür, 1964: 21). Türkiye'nin 163.200 km'lik alanı (%20)¹ ile en büyük coğrafi bölgesidir (Güngördü, 2010: 86).

Dağlık yer şekillerinin yanı sıra sert iklimsel özelliklere sahip olan Doğu Anadolu, söz konusu bölgeler arasında tarih boyunca gerçekleşen karşılıklı siyasi ve kültürel etkileşimlerin merkezindeki konumu ile ön plana çıkmıştır (Şenyurt, 2006: 7). Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları I. Türk Coğrafya Kongresi kararlarına göre şu şekilde belirlenmiştir: Güneydoğu Anadolu ile olan güney sınırı; Güneydoğu Toroslar'ın, Güneydoğu'ya bakan etekleri; Elbistan'ın doğusu Çelikhhan, Gerger, Ergani, Dicle, Hani, Lice, Kulp ve Sason'un güneyi, Şirvan, Siirt'in kuzeyi ve Cudi dağlarından geçen bir hat ile ayrılmıştır. Akdeniz ile olan güney sınırı; batıda Elbistan havzası güneyindeki

¹ Saraçoğlu, 257.000 km'lik bir alanla bölge ülke yüzölçümünün %20'sini kapladığını belirtmiştir. (Saraçoğlu, 1989: 19).

Nurhak, Berit ve Binboğa dağları üzerinden Tahtalı dağlarına dayanmaktadır. Bölgenin batı sınırı; Kızılırmak'ın doğduğu Kızıldağ ile Tahtalı dağları arasından geçen yani Fırat ile Kızılırmak'ın su bölümü hattını takip etmektedir. Bölgenin kuzey sınırı; Fırat (2.800 km) – Çoruh (376 km), Çoruh - Kura (Kür) (1.364), ırmaklarının su bölümü hattı boyunca Kızıldağ (3.025 m) – Çimen (2.710 m) – Esence (3.549 m) – Kop (2.963 m) – Kargapazarı (3169 m) – Allahuekber (3.120 m) – Yalnızçam (3.050 m) dağlarının zirvelerinden geçmektedir.

Doğu sınırları Gürcistan, Ermenistan, Nahcivan ve İran gibi ülkelerle çizilen siyasi sınırlardır. Doğu Anadolu Bölgesi: Erzurum - Kars, Yukarı Murat - Van, Yukarı Fırat ve Hakkari olmak üzere alt bölümlere ayrılmaktadır (Güngördü, 2010: 85).

Doğu Anadolu Bölgesi II. Jeolojik zamanın başlarında, Alplerden itibaren, Balkanlardan, Anadolu'dan, İran'dan ve Afganistan'dan geçerek Sonda adalarına doğru uzanan bir jeosenklinalin bir kolunu teşkil etmiştir. Uzun süre deniz altında kaldıktan sonra III. zamanda özellikle Neojende meydana gelen yükselmelerle suların dışına çıkmıştır (Saraçoğlu, 1989: 469). Doğu Anadolu'nun IV. Jeolojik zamanın başlarında ise epirojenik hareketlerle yükselen topografik şekillerin baskınlığı görülür (Güngördü, 2010: 86). Bu yükselmeler sonucunda bölge kuzeyde Rus platformu, güneyde Suriye Platformu ve Doğu Toroslar arasında sıkışıp kalmış ve doğu batı doğrultusunda uzanan kıvrımlar birbirine yakın olarak kabarmıştır. Bu yükselmeleri birtakım kırılmalar ve çökmeler izlemiştir ve volkanizmaya sebep olmuştur. Volkanlardan çıkan lavlar yüksek dağları oluşturmuş ve çukur alanları doldurmuştur (Saraçoğlu, 1989: 469, 470). Bölgenin doğusunda güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Nemrut, Süphan, Tendürek ve Ağrı gibi volkanik dağlar oluşmuştur (Yakar, 2007: 364).

Bu dört türlü hareket, kıvrımların sıkışması, yükselmeler, volkanik dağların oluşması, lavların daha alçak yerlere yayılması bölgenin çok yüksek olmasına sebep olmuştur (Saraçoğlu, 1989: 470). Bu yönüyle Doğu Anadolu Bölgesi, ortalama 1500-2000m yükseltisi ile Türkiye'nin rakım açısından en yüksek bölgesidir. Bölgenin yeryüzü şekillerini sıradağlar, geniş platolar ve platolar arasındaki küçük ovalar oluşturur (Saraçoğlu 1989: 5; Erinç-Öngör 1976: 92).

Bölge genel itibariyle orta kısımda doğu-batı, doğu yarısında kuzeydoğu-güneydoğu, batı yarısında kuzeybatı-güneybatı yönünde uzanan dağ sıraları ve bunlar

arasına düzlüklerden meydana gelmiştir. Bu düzlükler üzerinde dağ kütleleri yükselir (Güngördü, 2010: 86). Yüksek dağların yanı sıra ovalarda yoğunluktadır. Bu ovalardan en önemlileri: Karasu-Aras dağlarının güneyinde bir dizi halinde sıralanan Muş, Van, Gürpınar, Başkale ve Yüksekova; kuzeyde ise Erzincan, Tercan, Erzurum, Kars ve Iğdır güneyde de Elbistan, Elazığ, Malatya ve Bingöl Ovası'dır. Korunaklı olan ve sulanabilen bu alüvyonlu depresyonlar, prehistorik dönemlerden beri bölgenin en sık yerleşmeye uğrayan kesimidir (Yakar, 2007: 364-371). Bölgedeki dağlar, doğu-batı doğrultusunda üç sıra halinde uzanırlar. Bölgenin kuzeyini oluşturan Çimen, Kop, Yalnızçam ve Allahuekber dağlarının güneyinde Divriği, Erzincan, Erzurum, Horasan, Kağızman ve Iğdır çöküntü hendekleri yer alır. Bu çöküntü hendeklerinin güneyinde ise, orta sıra dağlarını oluşturan Munzur (3.463 m) ve Karasu-Aras dağları uzanır.

Bu dağ sıralarının güneyinde ise, Afşin'den başlayarak, Malatya, Elazığ ve Bingöl ovalarından geçen ve Muş ovasına kadar devam eden diğer çöküntü hendeği bulunur. Bu hendek Doğu Anadolu fay hattı üzerindedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en güneyinde ise Doğu Toroslar, Bitlis, Hakkari ve Buzul (Cilo) (4.135 m) dağlarından oluşan üçüncü dağ kuşağı yer alır (Saraçoğlu 1989: 60-90). Bölgenin en önemli yükseltileri ise: Uludoruk (4135m-3300 m), Mercan Dağları (3000 m)'den fazla olan Ağrı volkanına kadar uzanan Karasu - Aras Dağları, Muş ve Van Gölü havzaları arasında bir fay hattı boyunca sıralanmış Nemrut (2.150 m), Süphan (4058 m), Aladağ (3.767 m), Tendürek (3.533), Ağrı (5.137 m) volkan dağları ile Erzincan'ın kuzeydoğusunda Esence Dağları ve Erzurum'un kuzeydoğusu 'nda Kargapazarı Dağları bulunmaktadır (Güngördü, 2010: 86).

1.2. İKLİM

Doğu Anadolu, denizden uzaklık ve yükseklik nedeniyle karasal iklimin etkisi altındadır (İzbirdir 1996: 330). Bu özellik bölgenin kenarlarından iç kısımlara geçildikçe daha da belirli hale gelmektedir. Bölgedeki karasallık, şiddetli karasallığa yönelmektedir. Bölgede, karasal iklimin belirli karakteri olarak, uzun şiddetli ve karlı kışların yanında, sıcak fakat daha kısa bir yaz mevsimi görülmektedir (Tarkan, 1974: 11). Günlük ve yıllık sıcaklık farkları fazladır. En fazla yağış ilkbaharda görülür (Saraçoğlu, 1989: 8). Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde şiddetli karasal karakter, yerini daha ılık bir iklime bırakmaktadır. Buralarda kış daha kısa, soğuk geçmektedir, yaz ise

uzun ve sıcaktır. Iğdır'da olduğu gibi bu alanlar mikroklima özellik göstermektedir (Tarkan, 1974: 11 vd.).

1.3. BİTKİ ÖRTÜSÜ

Doğu Anadolu Bölgesi'nin İç Anadolu'ya nazaran nemli oluşu, bu bölgeyi daha zengin ve daha çeşitli bir bitki örtüsüne sahip kılmıştır. Doğu Anadolu ormanları şiddetli ve uzun kışlara ve yağışa uyumuş, seyrek ve orman altı bitkileri bakımından fakir kuru ormanlar şeklindedir. Bölgede soğuğa dayanıklı iğne yapraklılardan sarıçam; bölgenin güneyinde ise soğuğa hassas meşe ormanları yöreye hakimdir. Güneyde kurakçıl ardıçlar bulunmaktadır. Dağların yüksek yerlerinde ise hös ile titrek kavaklar² vardır (Tarkan, 1974: 13). Doğu Anadolu Bölgesi'nin orman durumu geçmişte bugüne nazaran daha iyi ve geniştir. Bölge yüzyıllardan beri sürüp giden tahrip neticesinde orman bakımından mahrum kalmıştır. Eskiden çok daha geniş sahaları ormanların kapladığı bilinmektedir. M.Ö. VIII. yüzyılda Hakkari – Van bölgesinde yapılan Asur istilalarına ait çivi yazılı kaynaklarda, sazlık kadar sık ormanların kestirildiğinden bahsedilmektedir (Mansel, 1945: 126). Arap coğrafyacıları da Orta Çağ'da Ağrı Bölgesi'ndeki ormanlık alanlardan bahsetmektedirler (Erzen, 1992: 5; Pehlivan, 1991: 18 vd.). İklim şartlarının elverişsizliği, uzun yıllar devam eden tahribatlar ve orman içi hayvan otlatmaları, birbirini tamamlayarak orman hayatına zarar vermiştir (Pamay, 1966: 8).

1.4. HİDROGRAFYA

Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin akarsu potansiyeli en yüksek bölgesidir. Bu potansiyel şüphesiz bölge tarihinin oluşturan en önemli faktördür. Akarsular fiziki olarak ülke sınırları oluşturmalarının yanında yaşam kaynağı olması bakımından sınırları belirlemektedir. Doğu Anadolu Bölgesi fiziki yapısı nedeniyle geçitler ve doğal yollar hep akarsuların açtığı vadilerde yer almıştır (Girgin-Bulut-Sevindi, 2001: 89 vd.). Doğu Anadolu'nun kuzeydoğusunda bulunan oldukça geniş bir saha, sularını Kura ve Aras vasıtasıyla Hazar Denizi'ne göndermektedir. Herodotos, Aras ile ilgili "*Araks Matien'lerin ülkesinden kaynar; suları kırk ağızdan dökülür, bunların biri dışında hepsi*

² Şimşek, titrek kavakları; Güneydoğu ve İç Anadolu step bölgesi dışında kalan tüm orman mıntıklarındaki yapraklı ve iğne yapraklı karışık ormanlarında kümeler halinde veya serpili olarak, yangın geçirmiş ve tıraşlama alanlarında ise saf meşeler halinde yayılış gösteren soğuğa dayanıklı ağaççık olarak adlandırmıştır (Şimşek, Y., 1968: 5).

de sığ bataklıklardır, burada çiğ balık yiyerek geçinen ve giyim olarak fok balığı derileri örtünen halklar yaşarlar. Araks'ın yalnız bir ağzı bir engele çarpmadan Hazar Denizi'ne dökülür.” demektedir (Herodotos, I/201, 202, 205, 209, 211, 216, III/36, IV/11, 40.). Bir diğer antik yazar, Ksenophon ise Anabasis (M.Ö.401-400) adlı eserinde Aras Irmağı'nın kollarının geçtiği bölgeler ve halklarıyla ilgili olarak bilgi vermektedir (Ksenophon,132 vd.).

Dicle Nehri Hazarbaba Dağı'ndan (Güneydoğu Toroslar) doğar, Batman yakınlarında Botan Çayı ile birleşerek Türkiye-Suriye sınırı boyunca akarak Cizre yakınlarında Irak'a girer. Daha sonra Basra yakınlarında Fırat ile birleşerek “Şattü'l Arap” adını alır ve Basra Körfezine dökülür (Arınç 2006: 30). Karasu, Dumlu dağlarından doğduktan sonra kuzeydoğu- güneybatı yönünde akarak Erzincan'ı geçip Elazığ İli sınırlarında Murat kolu ile birleşmektedir. Bu birleşmeyle nehir Fırat Nehri adını alır. Fırat Nehri, Elazığ'dan itibaren kuzey-güney yönünde akarak Şanlıurfa'dan Suriye'ye geçmektedir. Suriye ve Irak çöllerine hayat veren Dicle ile birleşerek “Şattü'l Arap” adını alarak Basra Körfezi'ne dökülmektedir (Tuncel, 1996: 31; Özey, 2002: 56; Koday 2005, 36).

Çoruh (Harppasos) ve Kelkit (Lykos) Nehirleriyle ilgili antik kaynaklarda ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Xsenophon, Çoruh Nehrinin Taokh (Oltu çevresi) (Melikishvili, 1950: 27) ülkesinin çok yakınında bulunduğunu, bir kolunun Hesperitler/Saspierler (İspir ve çevresi) diğerinin de Taokların topraklarını suladıktan sonra Kulhi/Kolkhis'i geçtikten sonra denize ulaştığını kaydeder. Kelkit (Lykos) klasik çağlarda Khaldai/Hald ülkesi (Xsenophon IV, V,18- 19) olarak bilinen Bayburt ve Gümüşhane topraklarından kaynaklanıp batı yönünde akarak Erbaa yakınlarında Yeşilirmak ile birleşir.

Bölgenin güneydoğusunda (16000 km) yüzölçümü ile Türkiye'nin ikinci önemli kapalı havzasını meydana getiren Van Gölü havzası yer almaktadır. Kapalı havza özelliği taşıyan Van Gölü (3713 km) Doğu Anadolu Bölgesi içinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği (1640 m) olan gölün, Tatvan İlçesi önlerinde derinliği (451 m)'yi geçmektedir (Özgür 2001, 60; Arınç 2006, 30). Bunun haricinde kalan sahaların sularını, Basra Körfezi (805 km)'ne dökülen Dicle (1.900 km) ve Fırat (2.800 km) toplamaktadır (Erinç, 1953: 13).

1.5. YOLLAR

Doğu Anadolu Bölgesi'nde gerek kışların sert ve uzun geçmesi, gerekse arazinin dağlık olması ulaşımı oldukça güçleştirir. Bölgede doğu-batı yönünde uzanan tektonik oluklar ve akarsu vadileri ulaşım açısından kısmen kolaylıklar sağlamaktadır (Atalay-Mortan 1997: 317). Yolların oluşmasında birçok önemli faktör vardır. Bunlardan bazıları akarsular, rüzgarlar, tektonik olaylar gibi faktörlerdir (Gürsoy, 1974: 24 vd.; Erinç, 1953: 43 vd). Bölgenin çok eski çağlardan beri kullanılan ana yollarının birçok kısmı belirli noktalarda kesişen yatay yollarla temsil edilmektedir. Bunlardan en önemlileri ve en eskisi Diyarbakır - Malatya - Samsun yoludur. Bu yol Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu'dan (Diyarbakır'dan) gelerek Toroslar'ın teşkil ettiği bölümünün en alçak ve en kolay geçilebilen kısmını (Ergani civarı) aşmaktadır. Malatya üzerinden geçerek Sivas ve Samsun'a kadar uzanmaktadır.

Bölgenin daha doğusunda ise batı-doğu yönünde ana yollardan kuzeydekine Karadeniz kıyılarından (Trabzon) gelen Zigana yolu Aşkale'de, güneyinde ise Diyarbakır-Bitlis Yolu Tatvan batısındaki Rahva düzlüğüne ulaşmaktadır (Erinç, 1953: 44).

1.6. GEÇİM KAYNAKLARI

Kışların uzun sürmesi, kar örtüsünün aylarca yerde kalması ve yazların kısalığı bu bölgede tarım yapılabilecek süreyi kısıtlmıştır (Erinç-Öngör, 1976: 95). Bölgenin ortalama yüksekliğinin 2000 m civarında olduğu göz önünde tutulursa, tarımın bölge nüfusuna sağladığı imkanların son derece az olduğu rahatlıkla görülebilir. Tarım faaliyetleri genellikle alçak ve çukur kesimlerde yapılmaktadır. Bölgede tarım faaliyetlerini sadece iklim ve yükseltinin sınırlandırdığını düşünmemek gerekir. Belki bu etmenler kadar, hatta daha da fazla, toprak kalitesini hesaba katmak gerekir. Asırlar boyu şiddetli orman tahribine maruz kalmış bölgede, bunun sonucu olarak geniş alanlarda çok etkin bir toprak erozyonu söz konusudur. Buna depresyonların yağış bakımından fakirliği de eklenince, bu alanlarda tarımın doğal şartlarda gösterdiği uygunsuzluk kolaylıkla ortaya çıkmaktadır. Bu doğal uyumsuzluk, bölgede sadece belirli tarım ürünlerinin üretilmesine yol açmıştır. Söz konusu doğal koşullar sonucunda Doğu Anadolu bölgesinin en yaygın ekim alanına sahip ürünü tahıldır. Ekili toprakların

hemen hemen %92'sinin ayrıldığı tahılın bölgede ilkçağlardan beri başlıca ürün olduğu anlaşılmaktadır (Tarkan 1974: 17- 18).

Doğu Anadolu Bölgesi ot ve çayır alanları bakımından zengindir. Otlaklarca zengin olması bölgede hayvancılık faaliyetinin gelişmesini sağlamıştır (Saraçoğlu, 1989: 19). Doğu Anadolu'da hayvancılığın tarla ziraatına nazaran daha önemli olması gibi, hayvancılık tarzı ve beslenen hayvan çeşitleri bakımından da yörelere göre bazı farklar görülmektedir. Bölgenin kuzeydoğu kısmında sığır sayısının koyuna yaklaşmasına ve bu yörenin, bütün yurttaki sığır bakımından en önemli, sahayı temsil etmesine karşın, bölgenin batı ve güney kısımlarında küçük davar, yani koyun ve özellikle keçi diğer hayvan türlerine oranla yüksek sayılara çıkmaktadır (Erinç, 1953: 43). Türkiye, yeryüzünde bulunan 51 maden yatağından 29 çeşidini topraklarında barındıran zengin ülkelerden biridir. Dünya pazarlarına baktığımız zaman pazar payı olarak 52. sırada yer aldığı görülmektedir (Atalay 1992, 350 vd). Çalışma bölgemizi oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise Kalkolitik Çağ'dan itibaren madenin kullanıldığı bilinmektedir. Elazığ'ın 35 km. kuzeydoğusunda ki Elazığ-Palu yolu üzerindeki "Karoli Bölgesi" ve "Keban Bölgesi" önemli maden yataklarındandır (Kunç-Çukur, 1988: 30).

Eski Tunç Çağı'na gelindiğinde Doğu Anadolu Bölgesinin madencilik açısından çok büyük bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Bölge halkının artık madeni çok daha iyi işlediği görülür (Koşay 1959, 377 vd.). Norşuntepe'de³ metal işleme atölyesi olarak kullanıldığı düşünülen odalarda Karaz tipi balta parçaları cürufur bulunmuştur (Kökten, 1947: 461). Karaz⁴ kazılarında ortaya çıkarılan maden eserler arasında hançerler, bıçaklar, mızrak uçları, iğneler vardır. Ayrıca Asur krallarından I. Salmanassar'dan itibaren Hurri kökenli Uruatri-Nairi (Tarhan, 1978: 1 vd.) halkının yaşadığı bölgelere sefer düzenlemesinin en büyük nedeni demir madeni yataklarının varlığı olmuştur.

³ Elazığ İli'nin 26 km güneydoğusunda, Aliler Köyü'nün 3 km güneyinde yer almaktadır. Günümüzde Keban Barajının göl sahası altında kalmıştır.

⁴ Erzurum İli'nin Ilıca (Aziziye) İlçesinin 5 km kuzeyinde, Kahramanlar (Karaz) Köyü'nün güneyinde Karasu Irmağı'nı gören bir konumda bulunmaktadır.

1.7. ERZURUM İLİ GENEL COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

1.7.1. Konum, Yeryüzü Şekilleri ve Özellikleri

Erzurum İli, Doğu Anadolu'nun kuzeydoğu kesiminde yer alan Erzurum-Kars platosunun batı yarısını oluşturur (Sözer, 1974: 27). İlin kuzeyini Doğu Karadeniz Dağları'nın iç kesimleri, güneyini de Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat ve Yukarı Murat bölümleri meydana getirir (Sözer, 1973: 239). Erzurum ve çevresi coğrafi bakımdan Doğu Anadolu'nun yüksek kısımlarını teşkil edip 39° 55" kuzey enlem ve 41° 16" doğu boylam dereceleri arasındadır. Erzurum kuzeyde Rize ve Artvin, doğuda Kars ve Ağrı, güneyde Muş ve Bingöl, batıda Erzincan ve Bayburt ile komşudur (Doğanay, 1989: 243). Erzurum'un kuzeyinde (3169 m) Dumlu ve Kargapazarı, güneyinde (2700–3000 m) Palandöken Dağları bulunmaktadır. Genel olarak alanın kuzey ve güneyinde uzanan dağ sıraları batıya doğru kısmen alçalır. Dağlık alanlar Erzurum Ovasından ortalama olarak 500–1000 m daha yüksektir. Palandöken Dağları, ova yüzeyinde 2000 m'den başlayarak 3000 m'nin üzerine kadar yükselmektedir. Palandöken Dağları üzerinde belli başlı yüksek tepelerin yükseklikleri batıdan doğuya doğru şöyledir: Konakgörmez Dağı (2600 m), Karakaya Tepesi (2754 m), Ziyaret Tepesi (2915 m), Büyük Ejder Tepesi (3167 m), Yerlidağ (2974 m) 'dir (Atalay, 1978: 35). Erzurum'un en belirgin özelliği miyosen⁵ başlarında ülkemizde görülen faylanma ve epirojenik hareketler sonucunda oluşan (Atalay, 1978: 17 vd.). 2000 m 'nin üzerindeki platolardan oluşması ve bunlar üzerinde 3000 m'yi aşan daha yüksek dağların bulunmasıdır (Erinç, 1953: 90). Erzurum'un yeryüzü şekilleri çoğunlukla plato düzlükleri, dağlar arasında gömülü olan depresyon ovaları ve dağlık bölgelerle temsil edilir (Doğanay, 1988: 254). Bu depresyonlar genellikle doğu-batı istikametinde uzanır (Pehlivan, 1984: 15). Bu açıdan Erzurum yer şekilleri açısından iki ana gruba ayırmak mümkündür. Bunlar; depresyon sahalarını çevreleyen, batıdan doğuya doğru yükselen ve genişleyen andezit, bazalt yapılı volkanik plato ve dağlar ile bu plato-dağlar arasında kalan depresyon sahalarıdır (Doğanay, 1988: 242).

Araştırma sahasının dağlık kısımlarını tamamen volkanik formasyonlar kaplar. Erzurum Havzası'nı çevreleyen dağlık alanlar trakit, andezit, dasit, bazalt ve aglomera⁶

⁵ Jeolojik devirlerden Üçüncü (Senozoik) zamanın Neojen dönemine ait bir bölüm.

⁶ Volkan bombaları ve küçük taneciklerin gelişi güzel şekilde çimentolanması ile meydana gelen kayaç türü.

gibi değişik bileşim ve renkte volkanik elemanlardan meydana gelmiştir. Palandöken silsilesinde Eğerli Dağ ve Büyük Ejder Tepesindeki volkanik tabakaların eğimi kuzeye doğru 45–50⁰ kadar eğimli olup, bunların üzerine güneye doğru yatay ve yataya yakın bazaltlar gelmektedir. Palandöken Dağlarının temelinde çok kere iri taneli hornblende biyotitli andezit, silisleşmiş mavimsi volkanikler, kuartzalbit porfirite halinde dasitler bulunur. Palandöken eteklerinde andezitlerle ara tabakalı tüfler derin yarılmış vadilerin yamaçlarında ortaya çıkmaktadır. Palandökenlerdeki yarıklardan çıkan bazalt lavları, aşınmış olan eski topografya yüzeyini örtmüş ve lav platolarının oluşmasına neden olmuştur. Büyük Ejder Tepesi'nin doğusunda Fakiriçmez Dere havzasının güney yamaçlarında ve Kırkdeğirmen Boğaz Dere havzasının yukarı kesimlerinde geniş ofiolitaflormanları vardır (Atalay 1978: 17).

Ana hatlarıyla incelediğimiz bu morfolotektonik özelliklerinin doğal sonucu olarak Erzurum ve çevresi; sadece Doğu Anadolu'nun değil Kafkaslar, İnan ve hatta Orta Asya'nın Batı Anadolu ve Avrupa ile bağlantı kurabilmesinde önemli rol oynar. Bu fonksiyonu tarihin en eski çağlarından beri devam ettirmektedir (Pehlivan, 1984: 15).

1.7.2. İklim

Doğu Anadolu Bölgesinde bilindiği üzere karasal iklim hüküm sürmektedir. İklimin sert geçmesindeki en önemli faktörler bölge yükseltisinin fazla olması ve denizden uzak oluşudur. Öyle ki Türkiye'de kar yağışının en çok olduğu ve kar örtüsünün en çok yerde kaldığı bölge Doğu Anadolu bölgesidir (Atalay, 1992: 161 vd; Saraçoğlu, 1989: 470 vd.). Araştırma sahamız olan Erzurum'da insolasyon süresi (günlük güneşlenme süresi) 7.17saat (Doğanay, 1988: 271) kadar olan Erzurum kontunontal iklim kuşağında yer alır. Genel olarak karasal özellikler gösterir (Doğanay, 1983: 19).

Erzurum meteoroloji istasyonunun rakımı 1869 metredir. Kente ait bütün iklim verileri bu istasyondan sağlanmaktadır. Veriler ışığında Erzurum'da ortalama donlu geçen dönem 154 günü, karla kaplı süre 120 günü bulmaktadır. Yörede yaz döneminde şiddetli su sıkıntısı mevcut olup, yarı kurak iklim koşulları hüküm sürmektedir (Atalay, 1992: 29). Bu durum, yıllık sıcaklık farkının büyüklüğünü göstermektedir. Diğer taraftan Erzurum'un bazı depresyonlarında şiddetli karasal karakterin yerini daha ılık bir iklime terk ettiği de bilinmektedir. Buralarda kış daha kısa ve soğuk, yaz ise uzun ve

sıcak olup, daha çok mikroklima iklim özellikleri kendini göstermektedir (Tarkan 1974: 12). Orografik şartlara, kontinentalite derecesine ve coğrafi konuma bakarak, Erzurum Ovası'nı "şiddetli karasal" bir iklim sınıfına dahil etmek mümkündür (Sözer, 1970: 11).

Erzurum ve yakın çevresinde yıllık ortalama sıcaklık 4°C civarındadır. Yaz döneminde aylık ortalama sıcaklık 10°C yi bulmakta, kış devresi ise tamamen donlu geçmektedir. Özellikle yaz döneminde gün içindeki sıcaklık değişimleri 10°C'den fazladır. Yaz devresinde gündüzleri şiddetli radyasyon almaktadır (Atalay, 1978: 17). Gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı 24°C, yaz ve kış arasındaki sıcaklık farkı 27.9°C dir.

Erzurum'da yıllık ortalama yağış 449.13 mm olup, bunun %35.1 i ilkbahar aylarında düşmektedir. Yılın en yağışlı ayı 73.5 mm ile Mayıs, en az yağışlı ayı ise 18.4 mm ile Ağustos aylarıdır. Maksimum yağışlar ilkbahar ve sonbaharda, minimum yağışlar ise kışın oluşmaktadır. Kış aylarında düşen yağışın neredeyse tamamı kar şeklinde olmaktadır.

Yıllık yağışın yarısından fazlasını kar yağışları oluşturmaktadır. Kış devresinde özellikle rüzgâr etkisindeki yamaçlarda kar örtüsü savrulmaktadır. Ortalama %63 olan nispi nem, vejetasyon devresi olan Haziran ayında %54'e, Temmuzda %48'e ve Ağustosta %44'e düşmektedir. En düşük nispi nem ise Haziranda %5, temmuzda %6, Ağustosta %2 ve Eylülde %1'dir. Frontal ve konveksiyonel faaliyetlerin olduğu yaz dönemlerinde bulutluluk ve dolayısıyla nem yükselmektedir. Dağların güney yamaçları ise güneyden esen kurutucu rüzgarların etkisindedir. Ayrıca yaz döneminde buharlaşmanın şiddetli olduğu günlerde akşama doğru yamaç sisleri oluşmaktadır (Atalay, 1978: 18). Erzurum'da ortalama rüzgâr hızı 2.6 m/sn kadardır. Ortalama rüzgâr hızının en az olduğu devre 1.9 m/sn ile Aralık ve en yüksek olduğu devre ise 3.1 m/sn ile Temmuz ayıdır. Bölgede, esen rüzgarların esme sayısı en fazla olanı güneybatı yönünden olmaktadır. Dolayısıyla Erzurum için hâkim rüzgâr yönü de güneybatı olmaktadır (Doğanay, 1988: 244).

1.7.3. Bitki Örtüsü

Genellikle bir bölgenin doğal bitki örtüsü ana çizgileriyle iklim ve yüzey şekilleri şartlarına bağlıdır (Tarkan, 1974: 13). Doğu Anadolu'nun ve Erzurum İli'nin büyük kısmı, doğal step sahalarını içine almaktadır. Bölgede ormanın doğal alt sınırı 1900-

2000 m olmakla beraber, bazı tarihi deliller ve orman kalıntıları (Palandöken silsilesinin doğu kısımları), bitki örtüsünün insan eliyle çok eski devirlerden beri tahrip edildiğini göstermektedir (Sözer, 1970: 32). Buna en güzel örnek Erzurum yakınlarındaki Karaz, Pulur⁷ ve Güzelova⁸ kazılarında; çam, ardıç, meşe gibi ağaç cinslerine ve çeşitli tahıl kazıntılarına rastlanmış olmasıdır (Koşay-Tufan, 1959: 353). Orman tahribinden önce, ancak çukur alanlarda kendini gösteren step bitki örtüsü, orman tahribatından sonra alanını orman aleyhine genişletmiş ve bugün adeta bölgenin her yeri step görünümünü almıştır (Tarkan, 1974: 14). Bu yüzden doğanın telafi edemediği, Orta-Anadolu'dan Urmiye Gölü'ne kadar az yağışlı alanlar ağaçsız çıplak bölge haline gelmiştir (Koşay, 1974: 40).

Erzurum'un kuzeydoğu kesiminde yer alan ormanlar, oldukça sınırlı bir sahaya yayılmaktadır. Sarıçam (*Pinus silvestris*) ve meşe (*Quercus*) toplulukları, Oltu, Şenkaya ve Olur'da nisbi bir yoğunluk kazanmakla birlikte, batıda yalnız Aşkale ile Tercan arasında baltalık meşe formasyonlarına rastlanabilmektedir. Bölgedeki yüksek plato steplerinde, depresyonları işgal eden asıl step sahalarından çok daha farklı bir manzara mevcuttur. Kışları şiddetli ve uzun geçen, daha elverişli nemlilik şartlarına ve serin bir yaz mevsimine sahip olan bu sahalarda ot formasyonları daha sık ve uzun boylu, her zaman yeşilliğini muhafaza eden bir örtü teşkil eder. Bu sahaların, yaylacılık ve yayla otlatmacılığı bakımından arz ettiği önem büyüktür. Yüksek plato steplerinin üzerinde ise, daha yüksek yerlerin ot formasyonları olan dağ çayırları (Alp otlakları veya Alp çayırları) yer almaktadır (Sözer, 1970: 32).

1.7.4. Hidrografya

Erzurum ve çevresi, dağların ve tabii yolların güzergahını belirleyen depresyonların kilit noktasını teşkil ettiği gibi; tarihe yön veren bazı nehirlerin de kaynak bölümünü oluşturmaktadır (Pehlivan, 1984: 20 vd.). Erzurum'da sentripetal akarsu ağı bulunmaktadır. Erzurum havzasına akan akarsular birbirine paralel ve yarı paralel durumdadır. Bu durum arazinin homojen ve fazla eğimli olmasından ileri gelmektedir. Palandöken Dağlarının kuzey yamaçları aşağı yukarı fay dikliklerine tekabül etmektedir. Bu nedenle sahanın fazlaca eğimli olması (%15–40), yüzeysel akan suların doğrusal hatlar boyunca kanalize olmasını sağlamıştır. Akarsuların kabul

⁷ Erzurum İl merkezinin 15 km güneybatısında Ilıca İlçesi'nin güneydoğusunda yer alır.

⁸ Erzurum İl merkezinin 15 km kuzeydoğusunda yer alır.

havzalarında ise homojen yapıdan dolayı dantritik drenaj ağı gelişmiştir. Öte yandan Palandöken Dağlarının yüksek kesimlerinde andezit ile ofiolitlerin dokanak hatları boyunca ve kabaca doğu-batı yönlü fay hatları boyunca da yerleşen akarsular yataklarını şiddetli bir şekilde kazmışlar ve bu sahalarda sübsekant akarsu vadileri gelişmiştir. Daha sonra, Palandökenlerin kuzey yamaçları boyunca karakteristik olmasa bile kafesli akarsu ağı teşekkül etmiştir (Atalay, 1978: 38).

Neojen sonu kuvaterner başlarında çökme sonucu oluşan tektonik olukların yönlendirdiği (Atalay, 1992: 29) Aras nehriyle çevrenin doğu kısmı sulanır. Nehir kaynağını Palandöken ve Bingöl dağlarından alır, Kür ile birleşerek Hazar Denizine dökülür (Erinç, 1953: 13; Atalay; 1978: 59). Fırat Nehrinin kollarından biri olan Karasu Nehri, Kargapazarı Dağları ile Keban Baraj Gölü arasında akan akarsuyun adıdır. Karasu ile aynı rejim özelliğini taşıyan Murat nehri Karasu ile birleşerek Basra Körfezine açılır (Atalay, 1992: 29). İl sınırları içinden akan diğer bir su kaynağı da Çoruh Nehri' dir. Antik kaynaklarda Nehrin Toakh ülkesinin çok yakınında olduğundan bahsedilir (Strabon: 2000: 30 vd.).

Erzurum ili göl bakımından zengin değildir. Bölgenin en önemli gölü Tortum Gölüdür. Göl, Tortum Çayı Vadisinin, Kemerlidağdan inen bir heyelan kütlesi ile kapanması sonucunda oluşmuştur. Ortalama 500-2000 m genişliğinde ve 8 km uzunluğundaki gölün kuzey ucundan çıkan göl ayağı üzerinde Şelale bulunmaktadır. Tortum Şelale (49 m) ülkemizin en büyük şelalesidir (Doğanay, 1982: 11-12)

1.7.5. Yollar

Doğu Anadolu'da ulaşım, bölgenin asırlardan beri en önemli problemlerinden birini teşkil eder. Oldukça yüksek ve sarp dağlar, kuvvetli eğim, uzun ve sert kışlar bu problemin çözümlenmesini güçleştiren faktörlerdir. Bölgenin ulaşım güzergâhını sarp ve geçit vermeyen dağlar arasındaki doğal geçitler belirlemektedir. Bölgede doğu-batı yönünde uzanan yol aynı zamanda bölgenin tarıma elverişli depresyonlarını birbirine bağlamaktadır. Bu nedenle depresyonlarda kurulmuş olan yerleşme merkezleri aynı zamanda bölgenin en zengin ve gelişmiş noktalarıdır (Tarkan, 1974: 1).

Geçit ülkesi olarak tanımlanan (Pehlivan, 1984: 23) Erzurum çevresinin bağlantı kurduğu yol güzergahları, genel olarak dört halinde sıralanabilir.

Erzurum’u Kafkaslara Bağlayan Yol: Erzurum’un batısında kalan “Karasu-Aras Tabii Yolu” olarak da tanımlanan (Gürsoy, 1974: 28) Doğu Anadolu’daki en eski nakliye yollarından biridir (Doğanay, : 215). Erzurum’dan itibaren 2100 m yükseklikteki Deveboynu Geçidi açıldıktan sonra Pasinler Ovası boyunca düz bir hat şeklinde uzayan yol (Pehlivan, 1984: 24). Horasan’da İran transit yoluyla birleşir. Horasan’dan itibaren İran transit yolunu takip eden Karakurt mevkiinde kuzeye yönelerek Sarıkamış (2450 m) ve Kars (1750 m) üzerinden Gümrü’ye verilir.

Tiflis güzergahı ile Kafkaslardaki Daryol Geçidini aşarak Vladikafkasda, Orta Asya, Uzak Doğu bağlantılı ticaret yollarıyla birleşir (Erinç, 1953: 43).

Erzurum-İran Transit Yolu: Karadeniz ve İç Anadolu’dan geçip, Erzurum üzerinden İran’a gelen bu yol; Kafkaslardan gelen yolla Horasan’da kesişmektedir. Burada güneye ayrılan kol Eleşkirt-Ağrı güzergahıyla Doğu Beyazıt-Gürbulak üzerinden İran’a varır (Koşay, 1974: 10). Erzurum-İran transit yolu Ağrı’da, Van-Erciç üzerinden gelen yolla birleşir. Urartu krallarının kuzey ve kuzeybatıya yapmış oldukları seferlerde kullandıkları bu yol (Pehlivan, 1984: 214), Erzurum’u Hakkari ve Van’a bağlayan en kısa yoldur (Doğanay, 1989: 225).

Erzurum’un Karadeniz’e Bağlayan Yol: Doğu Anadolu’daki ana güzergâha, Erzurum’dan batıya doğru, Aşkale ilçesine kadar İç Anadolu ile aynı güzergahı paylaşan, kuzey-güney doğrultusunda bağlanan en eski ve işlek yol budur. Aşkale ‘de kuzeybatıya yönelerek 2600 m Kop Geçidine aşarak Bayburt’a ulaşır. Buradan sonra Gümüşhane-Torul üzerinden Zigana Geçidi yardımıyla Maçka-Trabzon güzergahını takiple Karadeniz’e ulaşır (Erinç, 1953: 44).

Erzurum’u İç Anadolu’ya Bağlayan Yol: Kafkaslar ve İran’dan gelen bütün yollar Erzurum-Aşkale üzerinden Karasu vadisini izleyerek Erzincan’a ve oradan da Refahiye- Zara güzergahı ise Sivas’a ulaşır (Erinç, 1953: 44) Sivas’tan Batı Anadolu’ya açılan bu ana yol, pek eski çağlardan Kayseri ve Malatya ile de irtibatlıdır (Pehlivan, 1984: 26).

Urartu krallarından Menua (M.Ö. 810-786) ve Argiştı (M.Ö.786-7649).Karasu ve Aras’ın kaynak bölgesi arasında kalan Erzurum ve çevresine geçit ülkeleri (KURKA-SİE) adını verirler (Pehlivan, 1991: 16). Bu tanım bu jeopolitik ve tarihi önemini ifade etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AŞKALE İLÇESİ COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

2.1. KONUM, YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ ve ÖZELLİKLERİ

Aşkale İlçesi; Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars bölümünde sınırları içerisinde yer alır (Erinç, 1953: 89). Erzurum ovasından, Aşkale'ye 1700-1750 m seviyesindeki Karasu oluşuyla geçilir. İlçe; Erzurum İl merkezi'nin batısında ve Karasu Havzası'nda yer alır (Atalay, 1978: 1).

Elverişli konumu nedeniyle Aşkale, geçmiş dönemlerden beri Doğu ve Batı toplumlar arasında siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler bakımından bir geçiş noktası olmuştur. Ulaşım hatları bakımından elverişli konumda olan ilçe, E-80 (D-100) karayolu ve İstanbul-Kars demiryolu hattının geçtiği güzergahtadır. İlçenin denizden yüksekliği 1655 m, yüzölçümü 1527 km 'dir. İlçenin en yüksek yeri Kop sıradağları üzerinde yer alan Çeçendağı⁹ dır (Sözer, 1974: 27). İlçenin doğusunda: Erzurum ili, güneyinde: Çat İlçesi, batısında: Erzincan İli, Tercan İlçesi, kuzeydoğusunda: Bayburt İli yer alır. Aşkale'nin karayolu ile Erzurum'a uzaklığı 52 km, Trabzon'a 272 km, Erzincan'a 141 km, Ankara'ya 831 km, İstanbul'a 1244 km kadardır. Aşkale İlçesinde 2 nahiye merkezi ve 67 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Aşkale'nin doğuda Küçük Geçit, kuzeyde Demirkıran, güneybatıda Gümüşseren ve Sarıbaba, batıda Topalçavuş ve Ocaklı Köyleri ile komşudur. Tüm köyler ile karayolu bağlantısı bulunurken, ilçe merkezine en uzak köyü Aşkale'nin güneydoğusundaki Dağyurdu (65 km) dur (Erinç, 1953: 90).

Aşkale Bölgesi, Anatolit kuşağının doğusunda yer alır. Buradaki çeşitli dönemleri gösteren formasyonlar, farklı derecede, kuzeyde Pontidler, güneyde Toridlerin etkisi ile şekil değişikliğine uğramışlardır. Bu orojenik kuşaklar arasında bulunan yörede, Üst Mesozoyik, Tersiyer ve Kuaterner'e ait farklı özelliklere sahip formasyonlar bulunmaktadır (Sever, 1996: 7). Aşkale depresyonu, Oligosen'de karasal, Miyosen'de denizel çökellerle dolmuştur. Kuaterner'de ise asmim yüzeyleri ve alüvyal taraçalar gelişmiştir (Bozkuş, 1992: 97).

⁹Aşkale ve çevresinde yükselti, 1650-1907 m arasında değişmektedir. İlçenin güneyinde bulunan Çeçendağı (Kabandağ Tepesi) 1907m ile sahanın en yüksek kesimini oluşturmaktadır (Sever, R., 1996: 33).

2.2. İKLİMİ

Tüm Doğu Anadolu Bölgesi gibi, Aşkale'de İran-Turan Fitocoğrafya Bölgesi sınırları içerisinde yer alır (Atalay, 1994: 125). 39° 56' enlemi üzerinde, ılıman kuşakta yer alan Aşkale dünya üzerindeki konumu nedeniyle, yıl içerisinde farklı kökenli hava kütlelerinin etkisi altında kalır. Sahanın tüm iklim olaylarını bu hava kütlelerinin mevsimlik değişimleri düzenler. Aşkale kışın kutbi, yazın tropikal kökenli hava kütlelerinin tesiri altında kalmaktadır (Koçman, 1993: 2).

İklim özelliklerinin belirlenmesinde, denize uzaklık (karasallık) ve orografya gibi coğrafi faktörler, Aşkale çevresinde ekstrem iklim şartlarının görülmesine neden olmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan Kuzey Anadolu Dağları'nın nemli-ılıman hava kütlelerinin doğrudan bölgeyi etkilenmesini engellemesi ve yükseltisinin 1650 m civarında olması sonucu; sıcaklık, nem ve yağış gibi iklim elemanlarında, kıyı bölgelerimiz ile Aşkale arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kış mevsiminde bölgenin yüksek basınç şartlarının etkisi altında kalmasından dolayı, batıdan gelen gezici depresyonlar buraya sokulamaz. Bu da Aşkale'de kış yağışlarının az olmasının temel nedenidir. Aşkale'de yıllık ortalama sıcaklığın yükseltiye bağlı olarak düşük olmasına binaen; en sıcak ay ortalaması 19.4 °C ile ağustos, en soğuk ay -8.7 °C ile ocaktır. Aşkale'de aralık, ocak, şubat, mart aylarında sıcaklığın 0 °C'nin altında olduğu görülür. Ölçülen en yüksek sıcaklık değeri ise 34.0 °C iken, tespit edilen en düşük sıcaklık değeri ise -30.1°C'dir.

Aşkale 'de yıllık ortalama donlu gün sayısı, 155.7 gündür. Donlu günler, eylül ayının son günlerinde başlamakta ve nisan ayının ortalarına kadar devam etmektedir. İlçeyi etkisi altına alan rüzgar daha çok kuzeybatı (Kop Dağı) ve güneybatı yönlüdür. Aşkale 'de yıllık ortalama bulutlu gün sayısı 157 gün iken ortalama sisli gün sayısı 1.5 gündür. Kentte bulunan yağış istasyonu rasat sonuçlarına göre, ortalama yağış tutarı 393.3 mm kadardır. Bu yağış miktarını ilçeye yakın diğer istasyonlarla karşılaştırdığımızda; ortalama yağış miktarının biraz düşük olduğu görülür (Sever, 1996: 42) Aşkale'de yıllık ortalama yağış tutarı 393.3 mm kadardır. Yağışlar en fazla %39.7 (152.8 mm) ile ilkbahar mevsiminde, en az ise %17.6 (67.7 mm) ile yaz mevsiminde görülmektedir (Koçman, 1993: 81).

Genel hatlarıyla baktığımızda Aşkale’de, kurak ve az nemli, ikinci dereceden mikrotermal, kış mevsiminde orta derecede su fazlası olan ve denizel şartlara yakın bir iklim tipi görülmektedir (Sever, 1996: 56).

2.3. BİTKİ ÖRTÜSÜ

Aşkale ağaçtan yoksundur ve çıplak dağlarla kaplı olup buralarda çeşitli kısa otlar yetişmekte ve hayvancılık için bunlardan faydalanılmaktadır. Ancak dağ yamaçları ve tepelerdeki meralar sürekli otlatmanın tabii sonucu olarak yoksullaşmıştır (Erinç, 1953: 30).

Yazları sıcak ve kurak geçmesi kışın da soğuk ve karlı olması yazın kuruyan otsu bitkiler (step) yüksek alanlar da ise nem şartlarının nispi artışına bağlı olarak meşe türleri ile karaçamdan ibaret karışık orman ve ardıç toplulukları görülmektedir (Atalay, 1992: 184).

Aşkale’de en geniş yayılış alanına sahip olan step formasyonu, genel olarak geven, yavşan otu, kekin ve çoban yastığı türlerinden oluşur. Karasu vadisi boyunca su kamışı, hasır sazları, nane, söğüt, kavak, titre kava, yabancı iğde ve ılgın gibi çalı ve ağaççık türlerinden oluşan suyu seven bitkiler yaygınlık gösterir (Sever, 1996: 76).

2.4. TOPRAK YAPISI

Palandöken Dağları, zonal topraklar yönünden kestane rengi topraklar gurubuna girer ve genellikle dik, eğimli dağlık alanlar yanında derin yarılmış ve az yarılmış vadiler ile dağlık alanlardaki tepelerden oluşmaktadır. Araştırma alanımızda vejetasyon¹⁰ süresinin çok kısa olması, donma çözünme olaylarına bağlı olarak yamaç akmalarının aktif biçimde devam etmesi, yamaç eteklerinde kaba yapılı molozların varlığı topraklarda normal profil oluşumunu engellemektedir. Bu nedenle araştırma alanında intrazonal karakterde olan yüksek dağ-çayır toprakları gelişme göstermiştir. Diğer taraftan, alpin çayırlar ekosisteminde toprak oluşumu genel olarak hafif eğimli ve düz alanlarda çayır örtüsü altında meydana gelmektedir. Genel olarak topraklar organik madde bakımından zengin ve asit reaksiyonludur. Toprak örtüsünün gelişmediği, donma ve çözülme olaylarının aktif olduğu alanlar çıplak bir görünüm arz etmektedir.

¹⁰ Bir bölgenin belirli yaşam koşullarına göre gelişen ve yaşam koşulları özdeş olan bitki taksonlarının oluşturduğu topluluk.

Palandöken Dağlarının eteklerinde nötr reaksiyon gösteren topraklar yükseklerle doğru hafif asit reaksiyonlu olmaktadır (Atalay, 1990: 19).

Sonuç olarak Aşkale’de daha çok iklim şartlarını yansıtan zonal topraklar, Karasu Irmağı’nın taşkınlarına uğramayan kesimlerinde görülür. Bu topraklar özellikle ilçenin kuzeyinde yaygındır. Soğuk ve uzun kışlar; sıcak, kısa yaz dönemi kestane renkli toprakların oluşumunu sağlamıştır (Sever, 1996: 71).Çayırların bulunduğu ovalar ise alüvyal topraklarla kaplıdır (Sözer, 1970: 38).

2.5. YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ

Bölgede nüfusun coğrafi dağılışı, tabii çevre şartlarına bağlı kalarak yer yer büyük değişiklikler göstermektedir. Depresyonlar, genellikle kalabalık sahaları temsil eder. Doğu Anadolu bölgesinde nüfus genelde kırsal yerleşme halinde ve depresyonların yüksek kenarlarında yaşamaktadır. Buna karşılık, yüksek plato düzlükleri ve dağlık alanların daha tenha olduğu görülmektedir (Tarkan, 1974: 15-18). Erzurum’da hakim yerleşme biçimini, toplu yerleşmeler oluşturmaktadır. Toplu yerleşmeyi temsil eden köylerin hemen hepsi, “küme köy” özelliğini taşır. Bu köyler, bir merkez etrafında, daire veya daireye yakın bir şekilde meskenlerin bir araya toplanması ve adeta yığılması ile oluşmaktadır. Toplu ve sıkışık mesken gruplarını, dar ve dolambaçlı sokaklar birbirinden ayırır. Özellikle iklim şartları, şiddetli ve çok uzun geçen bir kış devresi, meskenlerin bir araya toplanarak yığılmasına ve toprağa gömülü olarak yapılmasına neden olmuştur.

Toplu yerleşmenin “küme köy” dışındaki en önemli tipini “kom” lar meydana getirmektedir. Buralara daha çok Aşkale-Erzurum depresyonu ile Pasinler depresyonu çevresindeki dağlık ve tepelik alanlarda tesadüf edilmektedir. Hemen hemen bütün komlarda ekonomik faaliyetlerin ağırlık merkezini hayvan yetiştiriciliği teşkil eder. Erzurum’da dağınık yerleşme eğilimi, daha çok ilin kuzey hududunda, Karadeniz’e komşu olan sahalarda görülmektedir. İl sınırları içinde yer alan “mezra” ve “yayla” yerleşimleri de tıpkı komlar gibi, münferit yerleşme ile köy yerleşmesi arasındaki intikal tiplerinden oluşmaktadır. Ancak belirli süreler içinde iskan edildikleri için, komlardan farklı olarak bunlarda daha eğreti yapılaşma görülmektedir (Sözer, 1970: 34).

Kom ve mezzalar da bölgenin hayvancılık ve tarım alanlarında kurulmuş mevsimsel küçük yerleşme sahalaradır. Bölgede ana yapı malzemesi taştır. Bazı bölgelerde tamamen kerpiç kullanıldığı görülmektedir (Tarkan, 1974: 15). Kır evleri genellikle tek katlı, düz toprak damlı ve taş yapılardan ibarettir. Kerpiç evlere ancak depresyonların merkezi kısımlarında rastlanmaktadır. Kerpice göre taşın daha fazla kullanımını fiziki çevre şartlarıyla izah etmek mümkündür. Depresyonların kenarında, dağ ve tepelerin eteğinde, vadi boylarında kurulmuş köylerin büyük kısmı, civardaki taş malzemededen bol miktarda faydalanma imkanına sahiptir. İnşaatta kullanılan taş malzeme genellikle, bölgede çok yaygın olan bazalt, andezit, tüf ve aglomera gibi volkanik kayalardan elde edilmektedir (Sözer 1970: 35). İlçede hayvancılık faaliyetleri sürdürüldüğünden bazı konutlara ahır ve samanlık gibi eklentiler eklenmiştir (Doğanay, S., 1998: 118).

2.6. HİDROGRAFYA

Araştırma sahamızın en önemli su kaynağı, Fırat Nehri'nin en büyük kolu olan Karasu Irmağıdır. Dolayısıyla Aşkale ve çevresi Fırat Havzası'nın sınırları içerisinde yer alır. Karasu; Dumlu-Tortum oluşu içinde Kilis Köyü civarında, Dağ Tarlaları mevkiinden doğar. Kuzeyden gelen Kayışpınar Deresi'yle birleşerek kuzeybatıya yönelerek akışını sürdürür. Karasu Irmağı, en yüksek akım değerine ilkbaharda ulaşır. Akım değerinin en yüksek olduğu ay ise mayıdır. Yaz sonu ve sonbahar başları akımların en düşük olduğu dönemdir. Bu da bize Karasu'nun ve kollarının akım ve rejim değerleri üzerindeki en büyük etmenin iklim elemanları olduğunu gösteriyor.

Karasu Irmağı dışında, önemli miktarda su taşıyan büyük akarsular bulunmamaktadır. Tepelik alanlardan vadi tabanına açılan çok sayıdaki dereler de episodik bir akış gösterir. Bu dereler yılın büyük bir bölümünde kurudurlar. İklim özelliklerine bağlı olarak, ilkbaharda karların erimesi ile dereler su taşımaya başlar; yaz mevsiminde karların tamamen ortadan kalkması ve yağışların azalmasıyla kururlar (Sever, 1996: 65).

Araştırma sahamızın akarsu rejimi tipik bir yağmur-kar veya plüvio-nival akarsu rejimine girmektedir (Doğanay, 1997: 149).

2.7. GEÇİM KAYNAKLARI

2.7.1. Tarım

Aşkale ağaçtan yoksundur ve çıplak dağlarla kaplı olup buralarda çeşitli kısa otlar yetişmektedir (Erinç, 1953: 30).

Aşkale İlçesinin tarım arazileri genellikle küçük işletmelerden meydana gelir. İlçede küçük parsellerin hakim oluşunda en önemli etken, tarım alanlarının miras yoluyla parçalanmasıdır. Tarım alanlarının büyük bir kısmı tahıl tarımına ayrılmıştır. Tahıllar içerisinde en fazla yetiştirilen ürün buğdaydır ki bu durum, doğal çevre faktörlerinin ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Arpa ve çavdar araştırma sahasında tarımı yapılan diğer tahıl ürünleridir. Ancak bu ürünlerin ekiliş alanı buğdaya göre oldukça dardır. Önemli hammaddesi olan şekerpancarı da tahıllardan sonra en geniş alana sahiptir. Şekerpancarı tarımı, ilçede ticari amaçlı sürdürülen en önemli tarımsal faaliyetlerdendir. Tarım alanlarının az bir kısmı da yem bitkileri tarımına ayrılmıştır. Sulanabilen tarım alanlarında yonca üretimi yapılırken, korunga ve fiğ gibi yem bitkileri sulanamayan tarım alanlarında yetiştirilir. Ayrıca ilçede çok sınırlı düzeyde olsa da bahçe tarımı yapılmaktadır. Bunlar ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yetiştirilir (Doğanay, S. 1998: 50-51).

2.7.2. Hayvancılık

İklim ve bitki örtüsü, tarım ve hayvancılığın geçim kaynağı olarak ortaya çıkmasına sebep olmuş ve özellikle de hayvancılığın bölge insanının ayrılmaz bir parçası olmasını sağlamıştır (Tunçbilek, 1986: 36). Oldukça dağlık ve yaylalık bir alanda yer alan araştırma sahamızda hayvancılık tabii çevre şartlarının bir sonucu olarak iktisadi faaliyetler arasında çok önemli bir yer işgal eder (Doğanay, 1988: 388).

İlçedeki hayvan varlığının çoğunluğunu sığırlar oluşturmaktadır. Beslenme şartları sınırlı olan Doğu kırmızısı ırkındaki sığırların et verimi yüksek değildir. Hakim iklim şartları nedeniyle koyun yetiştiriciliği çok fazla değildir. Yapılan hayvancılık faaliyetleri büyük oranda mera hayvancılığına dayanmaktadır. Bu nedenle hayvan sahipleri tarafından çobanlar kiralanması suretiyle hayvan sürüleri kent çevresindeki mera alanlarında beslenmektedir. İlçe doğal çevre şartlarının elverişli olması nedeniyle önemli bir arıcılık potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. İlkbaharda çiçek açarak yaz ortalarına kadar yeşilliğini koruyabilen çeşitli türlerin yer aldığı bir florastik zenginliğe

sahiptir. Her ne kadar iklim koşulları elverişli olsa da arıcılık gelişmemiştir. Aşkale'ye her yıl özellikle Ordu, Giresun ve Trabzon gibi kıyı illerinden çok sayıda arıcı gelmektedir. Bu gezici arıcılar genellikle mayıs ortalarından itibaren gelip, belli yerlerde konakladıktan sonra ağustos ayı sonlarında geri dönmektedirler. Bu şekilde sürdürülen arıcılık faaliyeti ilçe ekonomisini desteklememektedir. Ayrıca ilçede et tavukçuluğuna dayanan kümes hayvancılığı da yaygındır (Doğanay, S., 1998: 60 vd.).

2.7.3. Madencilik

Aşkale'nin madencilik faaliyetinin temelini linyit kömürünün çıkardığı, Kükürtlü Kömür Ocağı oluşturur. Bu havza ilk kez 1916 yılında Ruslar tarafından işletmeye açılmıştır. 1938-1948 yılları arasında üretim faaliyetinde bulunulmamıştır. Belli bir müddet işletilmeyen havza 1953'e kadar Etibank tarafından işletilmiştir. Kükürtlü Kömür Ocağı'ndan elde edilen linyit kömürü başta Aşkale İlçesi, Erzurum İli ve ilçeleri, Bayburt, Malatya, Erzincan, Bingöl, Tunceli illerine pazarlanmaktadır (Doğanay, S., 1998: 109).

Erzurum İlindeki kaynak tuzlarından birisini de, Aşkale İlçesi sınırları içerisinde bulunan, Aşkale tuzlası oluşturur. Tuzla, Aşkale ilçe merkezinin yaklaşık 3 km kadar batısında, Karasu vadisi tabanında bulunur. Aşkale kaynak tuzlasının ne zaman işletmeye açıldığına dair herhangi bir kaynak ve kayıt bulunmamaktadır (Doğanay, S., 2006: 158).

Aşkale İlçesinin, Erzurum İli Maden ve Enerji Kaynakları verilerine göre;

JİPS (Jips): Aşkale (Bayburt Yolu), Oltu (Sabatuk Köyü), Narman (Beyler Köyü), Tortum (Karapınar) Sahaları

Tenör: %98 CaSO₄.2H₂O

Rezerv: 20.000.000 ton muhtemel rezerv.

KROM (Cr): Aşkale-Canvıran, Dencik, Pırnakapan, Saptıran ve Taşlıyayla Sahaları ve Palandöken-Toptepe Sahası

Tenör: %20-52 Cr₂O₃

Rezerv: 300.000 ton görünür+muhtemel rezerv.

MANYEZİT (Mag): Aşkale Bölgesi

Tenör: %45-46 MgO

Rezerv: 1.250 ton görünür, 389.000 ton muhtemel rezerv.

TUĞLA-KİREMİT (TğKi)

Ilıca, Aşkale ve Pasinler Sahaları

Kalite: İyi

Rezerv: 15.000.000 ton jeolojik rezerv

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PREHİSTORİK (TARİH ÖNCESİ) ÇAĞLAR

3.1. JEOLJİK ZAMANLAR, ÇAĞ KAVRAMI ve TARİHİ ÇAĞLAR

Jeologlar dünyayı incelerken kendilerine kolaylık olsun diye dünyanın geçmişini sınıflandırmışlardır. Jeologlara göre dünya eskiden gaz halinde bulunuyordu. Bu gaz halindeki dünyanın katı hale gelmesi yaklaşık 4-5 milyar gibi bir zaman almıştır. Dünyamız jeolojik bakımdan dört büyük gelişme evresi geçirmiştir. Bunlar I., II., III., IV. zamanlardır. Birinci zamandan önce de “İlkel Dönem” olarak adlandırılan bir zaman kesitinin varlığı bilinmektedir.

İlkel Dönem (Primitif Dönem): 570/540 milyon yılları arasına Arkean ve Algonkien devirleri de denir. Kütlelerin teşekkül ettiği dönemdir.

I. Zaman (Paleozoik): Jeologlar bu dönemin 540-200 milyon yıl önceye tekabül ettiğini söylerler. Bu devir kendi arasında da altı kısma ayrılır. Bunlar; Permian, Karbon, Devonian, Silvrlian, Ordovikan ve Kambrian’dır. Bu dönemde hem karada hem suda canlılara rastlanır; omurgasızlar da yaygındır. Flora olarak eğrelti otları, atkuyrukları dönemin bitkilerini oluşturur. Dünyanın ısısı ise ortalamanın üstündedir.

II. Zaman (Mezozoik): Günümüzden 200-70 milyon yıl önceye tekabül eder. Bu dönemde hayat biraz daha gelişmiştir. İğne yapraklı bitkiler, sürüngenler, dev kuşları bu dönemin bir özelliğidir. Kendi arasında üçe ayrılır. Bunlar; Kretaceous, Curasik ve Triasik’tir.

III. Zaman (Kenozoik): Zamanımızdan yaklaşık 70-2 milyon yıl öncedir. Dünya görüntü itibariyle bugünküne yakındır. İklim oldukça sıcaktır. Hayvanlar alemi gelişmiş ve bunlar içerisinde yer alan memeliler geniş yer tutmuştur. Bitkiler ise günümüzdekilere yakındır. Kendi arasında dörde ayrılır. Bunlar; Poliosen, Miosen, Oligosen ve Eosen’dır.

IV. Zaman: Günümüzden 2 milyon yıl önceye kadar gider. Bu dönemde iklim değişimleri sonucu buzul kütleleri güneye doğru ilerlemiş ve büyük ölçüde karaları kaplamıştır. Kendi arasında Pleistosen (Buzul Devri) ve Holosen (Buzul Sonrası Devir) diye ikiye ayrılır. Pleistosen dönemde dünya zaman zaman büyük iklim değişiklikleri

geçirmiş, buzul kütleleri güneye doğru ilerleyerek karaları geniş ölçüde kaplamıştır. Dünyamız halen IV. Zaman içinde bulunmaktadır (Yıldırım, 2000: 11).

Tarih; yazı öncesi, Prehistorya (Tarihöncesi) ve yazı sonrası Historya (Tarihi) olmak üzere ikiye ve aradaki geçiş süreci olan Protohistorya (Öntarih) ile üç bölüme ayrılmıştır. Yazılı tarih M.Ö.III.binde yazının bulunmasıyla başlamış ve bu dönemden sonra tarihçiler için geçmişe yönelik değerlendirmeler kolaylaşırken aynı kolaylığı Prehistorik dönem için söylemek ne yazık ki mümkün değildir. İnsanlık tarihi, yazı ile birlikte bir ivme kazanmışsa da buraya kadar uzun ve zorlu bir süreç geçirmiştir (Dinçol, 1982: 5).

Çağ taksimatı kavramı kullanılan aletler ile yakın paralellik gösterdiğinden dolayı, C.J. Thomsen isimli Danimarkalı Müzeci tarafından, müzeye getirilen aletlerin hammaddeleri kıstas olarak alınıp, Taş-Tunç ve Demir olarak Üçlü Çağ Taksimatı olarak bilinen sınıflama yapılmıştır. Daha sonra ise bununla yetinmeyen bilim adamlarınca yeni görüşler ve öneriler ile Çağ taksimatı düzenlenmeye çalışılmıştır. 1865 yılında J.Lubbock Taş Çağını yeni düzenleme ile iki kısma ayırarak Paleolitik ve Neolitik kavramlarını bilim dünyasına kazandırmış, kısa bir süre sonra ise iki bölüm arasına Mezolitik olarak adlandırdığı üçüncü bir bölümü yerleştirmiştir. Daha sonra ise çalışmaların daha verimli hale dönüştürülmesi açısından Tunç devri ile Taş devri arasına Kalkolitik denilen geçiş dönemi ilave edilmiş, Tunç devri ise İlk-Orta ve Son Tunç olarak üç bölüme ayrılmıştır (Kınal, 1991: 9).

Tarihöncesi çağları gruplandırarak olursak; Paleolitik Çağ, (Alt Paleolitik, Orta Paleolitik, Üst Paleolitik), Mezolitik Çağ, Neolitik Çağ (Erken Neolitik, Orta Neolitik, Geç Neolitik), Kalkolitik Çağ (Erken Kalkolitik, Orta Kalkolitik, Geç Kalkolitik), Tunç Çağı (İlk Tunç I-II-III, Orta Tunç I-II-III-IV, Son Tunç) diye beş ana bölüme ayrılmaktadır. Anadolu'da, İlk Tunç çağından sonra, Protohistorik (ön tarih), daha sonra da historik (Tarihi çağlara) Çağ başladığı kabul edilmektedir (Kınal, 1991: 9; Memiş, 1989: 8 vd.).

3.2. PALEOLİTİK ÇAĞ

Prehistorik Çağların en eski safhası “Paleolithikum” denilen ve Türkiye’de “Yontmataş Devri” olarak da bilinen dönemdir. “Paleolitik” kelimesi “Palaios: Eski” ve

“Lithos: Taş” sözcüklerinin bir araya getirilmesi ile türetilmiş bir kelimedir (Günaltay, 1987: 53).

Anadolu'daki insanın varlığı günümüzden önce 600.000-10.000 yıllarına tarihlenen Eski Taş (Paleolitik) Çağı'na değin uzanmaktadır. Bu dönemin insanı yaşamını avcılıkla ve derleyicilikle sağlar. Taş ve kemikleri yontarak balta, bıçak, mızrak uçları gibi aletler üretir. Bu nedenle bu döneme Yontma Taş Çağı da denir. Bu dönemin bütün yeryüzündeki en büyük buluşu iki çakmak taşının birbirine sürtülmesiyle ateşin elde edilmesidir (Bayladı, 1996: 11).

Yaklaşık altı yüz bin yıl süren bu dönemden sonra insanoğlu, Avrupa'da Mezolitik, Anadolu'da Epipaleolitik diye adlandırılan ve M.Ö. 10.000-8.000 yılları arasına tarihlenen Orta Taş Çağı'na erişmiştir. Çakmaktaşı ya da obsidyen mikrolitlerin ahşap bir sapa sıra halinde çakılması ile yapılmış oraklar bu dönemin buluşları arasındadır (Sevin, 2003: 17).

Üst Paleolitik Çağ'da Anadolu'da şiddetli soğuklar yaşanmaktaydı, bundan dolayı Anadolu yaylasının yerleşimlerin gelişimi için uygun bir yer değildi (Özdoğan, 2002: 56).

Türkiye'de bulunan Alt Paleolitik merkezler: Tunceli Eşekisefine (Kökten 1971: 16, Harmankaya-Tanıdı, 1996: 14: Eşekisefine) Malatya Aktaş (Kökten, 1947: 220; Harmankaya-Tanıdı, 1996: 14: Aktaş), Adıyaman Şehremuz yakını, Ankara Çeçtepe (Harmankaya-Tanıdı, 1996: 14: Çeçtepe Yerleşmesi) ve İlhanköyü (Kökten, 1947: 224; Harmankaya-Tanıdı, 1996: 14: İlhanköyü), İstanbul Yarımburgaz (Kansu 1996: 657-671; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Yarımburgaz) ve Gaziantep Düllük (Yalçinkaya, 1990: 38, 40; Taşkiran, 1990: 40; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Düllük) buluntularına dayanarak kaba yongaları da içeren bir çaytaşı endüstrisinin varlığını ortaya koymaktadır.

Üst Paleolitik Çağ'da doğada bulduklarıyla yetinen insan, yaptıkları aletlerle besinleri parçalamıştır. Ancak Orta Paleolitik dönemde yapılan aletler artık silah olarak kullanılmaya başlanmıştır (Leakey, 1988: 55). Toplayıcılık döneminde kadın-erkek iş bölümü bulunmamaktadır. Erkekler avcılığa geçerken, ekonomik ve sosyal yapıda da bir değişikliklere yol açmıştır. İnsanlık artık yeni bir aşamaya “avcılık ve toplayıcılık” dönemine girmiştir (Şenel, 1995: 58).

Fakat avcılığın başlaması toplayıcılığın önemini tamamen ortadan kaldırmamıştır. Ancak “uzman avcılık” döneminde ikinci plana düşecektir. Bu dönemde ateşin kontrol altına alınmasıyla da, avcı ve toplayıcı takımı geceleri hayvanların saldırısından, gecelerin ve kışların soğuşundan korunmasını sağladığı gibi yiyeceklerinin pişirilmesi de gerçekleşmiştir (Şenel, 1995: 61).

Türkiye’de Orta Paleolitik Çağ yerleşme ve konak yerlerinin, hemen hemen Anadolu’nun tamamına yayıldığı gözlenmektedir. Ankara yöresi (Harmankaya-Tanıdı, 1996) gibi bazı yerlerdeki bolluğu ise araştırma yoğunluğuna dayandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Antakya Tıkalı (Kınal 1991: 10; Harmankaya-Tanıdı 1996: Tıkalı) mağara yalnız bu çağı temsil eden buluntularıyla önem kazanmıştır.

Üst Paleolitik Çağ’da insanlar kültür bakımından avcılık ve toplayıcılık seviyesinde bulunmaktaydılar. Yani yiyeceklerini temin edebilmek için bütün gün dolaşarak av aramakta, geceleri ise bir mağara veya ağaç kovuğuna sığınmakta idiler (Kökten, 1952: 186).

Üst Paleolitik Çağ’ da Türkiye’ deki bazı buluntu yerleri, İstanbul Ağaçlı (Esin 1979: 50, Harmankaya-Tanıdı, 1996: Ağaçlı) İstanbul Gümüşdere-Kilyos (Harmankaya- Tanıdı, 1996: Gümüşdere-Kilyos) Antalya Beldibi Kumbucağı Kaya Sığınağı (Harmankaya-Tanıdı, 1996: Beldibi/Kumbucağı), Kahramanmaraş Direkli Mağarası (Harmankaya-Tanıdı, 1996: Direkli Mağarası) Van Kızların Mağarası (Belli 1979: 19-27) ve Antakya Merdivenli Mağara (Harmankaya-Tanıdı, 1996: Merdivenli Mağara) yerleşimleridir. Bu çağa ait buluntu yerleri burada sayılamayacak kadar çoktur.

Aşkale ve çevresinin Paleolitik Çağı henüz karanlıktır. Bu konudaki araştırmaların azlığı, Aşkale’nin Paleolitik Çağı’nın aydınlatılması konusunda gereken bilgileri elde etmemize imkan tanımamaktadır.

3.3. MEZOLİTİK (EPİPALEOLİTİK) ÇAĞ

Paleolitik Çağ’dan sonra insanoğlu, Mezolitik/Epipaleolitik ya da Orta Taş Çağı adı da verilen dönemi yaşamıştır.

Günümüzden 10.000-8.000 yıl kadar önce yeni iklim koşulları belirmeye başlamış dünyada bundan büyük ölçüde etkilemiştir. Bu gelişmeler günümüz çevre şartlarına çok benzemektedir. Bunun için bitki ve hayvan türleri de değişmeye başlamıştır. İnsanoğlu

ekolojik ortamdaki bu değişikliklere ayak uyduruyordu. Bu gelişmeler Paleolitik Çağdan, Neolitik Çağa gidişini hazırlayan, yani geçiş sürecini oluşturan Mezolitik Çağı başlatıyordu (Memiş, 1989: 7; Kınal, 1991: 12). Tarıma ve yerleşik hayata geçişin ilk aşamalarının görüldüğü bu çağ, çoğu araştırmacı tarafından bir geçiş dönemi olarak kabul edilmekte, hatta Paleolitik çağın bir devamı sayılmaktadır. Bu nedenle bu çağa Epipaleolitik adı verilmektedir.

Bu çağda insanlar hala mağaralarda yaşayıp, avcılık ve toplayıcılığa devam etmişlerdir, nehir veya göl kenarlarında balık avlamışlardır. Yavaş yavaş mikrolit aletli bir endüstriye geçilmiş, obsidyen ve çakmaktaşı aletlerin ahşap bir sopa, sıra halinde çakılmasıyla yapılan orakların ortaya çıkması dönemin buluşları arasındadır (Kınal, 1991: 13).

Türkiye Mezolitik Çağı'nı temsil eden buluntu yerleri: Burdur yakınında Baladız/Baradız (Kansu, 1945: 278-282; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Baladız/Baradız), Konya yakınında Dervişin Hanı (Erol, 1972: 25; Esin, 1979: 46; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Dervişin Hanı), Samsun Tekeköy (Kökten, 1941: 124; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Tekeköy/Fındıcak.), Ankara Macunçay (Yalçınkaya, 1985: 427; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Macunçay), Antalya Kumbucağı Kaya Sığınağı (Bostancı, 1959: 131-140; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Beldibi/Kumbucağı) ve Belbaşı Kaya Sığınağı (Harmankaya-Tanıdı, 1996: Belbaşı), Adıyaman Keçiler (Palanlı) Türkiye Mezolitik Çağı'nı temsil eden buluntu yerleridir.

Aşkale ve çevresinin Mezolitik Çağı ile ilgili henüz herhangi bir yerleşime ya da buluntuya rastlanılmamıştır.

3.4. NEOLİTİK ÇAĞ

İnsanoğlu, Eski Taş Çağında edindiği deneyim ve birikimlerini Orta Taş Çağında geliştirerek uygarlık çağı diyebileceğimiz, Cilalı ya da Yeni Taş (Neolitik) Çağı'na taşımıştır. Bilim dünyası bu çağı M.Ö. 8000 ile 5.000 arasına yerleştirmiştir (Bayladı, 1996: 12).

Neolitik Çağı bir "devrim" olarak nitelendiren G. Childe, bu dönemin tamamen yeni bir yaklaşım biçimine kapı araladığı düşüncesindedir. İnsanoğlu bu dönemde yiyeceğini üretmeye ve depolamaya başlamış, daimi yerleşim alanları oluşturmasıyla birlikte doğaya daha çok bağımlı olmuştur. Buna bağlı olarak, nüfus artışı hızlanarak

kalabalık gruplar oluşmaya başlamıştır. Böylece kalabalık nüfus, daha fazla bağlantıyı, bu da hızla gelişen icadı ve yayılımı getirmiştir (Childe, 1992: 54).

Yerleşik düzen öncesi ve erken yerleşik düzen dönemlerinde insanlar kap-kaçaklarını ya ahşap ya da taşları oyarak yapıyorlardı. Bu nedenle Neolitik Çağ'ın başlangıç aşamasına "Aseramik Neolitik" ya da "Seramiksiz Neolitik" veyahut da "Çanak Çömleksiz Neolitik" adı verilir (Sevin, 2003: 21). Aseramik Neolitik dönemden sonra insanlar yavaş yavaş kilin özelliklerini keşfetmeye başlamışlardır. Böylece kilin şekillendirilip ateşte pişirilmesiyle çanak çömlekli dönem başlamış olur. Bu dönem keramikler monokrom olarak yapılmıştır. Acemice pişirme teknikleri yüzünden genellikle dışları siyah, içleri ise kırmızı kalmıştır. Bu dönem içinde gelişen mimari, sanat ve zanaat, uzmanlaşma, toplumsal örgütlenme gibi birçok olgu ile her şeyin değiştiği ve yeni bir düzenin kurulduğu ve yeni buluşun sınırlanarak ortaya çıktığı heyecan verici bir uygarlık sürecidir. Neolitik Çağın çanak çömleksiz döneminde obsidyen (doğal cam) ticareti vardı, yani yerleşim merkezlerinde belli bir sirkülasyon vardı. Ayrıca kilden küçük figürler, pişirmeden kap-kacak üretimi de yapılıyordu.

Yerleşik yaşama geçen insanoğlu kili önceleri mimari gereksinimleri için kurutup sertleştirerek çeşitli amaçlarla kullanmıştır. Bu dönemde insanın pişirme teknolojisine de sahip olduğu bilinmektedir. Mutfak kültürünün gelişmesi ile ahşap kapların yanı sıra farklı malzemelerden dayanıklı kap-kacak gereksinimi ortaya çıkmıştır.

İlk pişmiş toprak kabın nerede üretildiği tam olarak netlik kazanmamıştır. Ancak bilinen en eski çanak çömlek kalıntılarının Anadolu'daki Neolitik merkezlerde, keramik tarihinin erken ve önemli örneklerinin olduğunu söyleyebiliriz. Neolitik Çağın çanak çömlekli döneminde kaplar fonksiyonel olarak; topraktan yapılan yiyecek-içecek kapları, pişirme kapları, taşıma kapları, depolama kapları olarak şekillendirilmiştir. Ayrıca çanak çömlek yapımı yemek yapımını da kolaylaştırmıştır. Geç Neolitik Dönemde avcılığın yeri oldukça azalmış, bunun yerine kuru tarım yaygınlaşmıştır. Çanak çömlek yapımı da iyice yaygınlaşmış, elde biçimlendirmenin devam etmesine rağmen daha ince çeperli, daha iyi pişirilmiş, kahve, gri, devetüyü renklerinde keramikler yapılmıştır. Oldukça az sayıda krem astar üzerine kırmızı bezemeli kaplara da rastlanmıştır. İlk olarak insan başı ve hayvan biçimli kaplara da bu dönemde rastlanır.

Yaşama biçiminin değişimiyle birlikte inanç sisteminde de değişiklikler ortaya çıkmıştır (Sevin, 2003: 49).

Anadolu'nun hemen hemen tüm Neolitik yerleşmelerinde karşımıza çıkan çıplak kadın heykelcikleri, din tarihi ve sosyal tarih açısından önem taşımaktadır. Tapınılan varlığın dişi olması, Neolitik insanların anaerkil bir toplum içinde yaşadıklarını göstermektedir. Anaerkil yaşam Anadolu'da uzun zaman devam etmiştir. Bu dönemde, insanoğlunun belki en orijinal ve etkin yaratısı, heykeltıraşlık örnekleri diyebileceğimiz çıplak kadın heykelcikleridir (Kulaçoğlu, 1992: 11). Yaşama biçiminin değişimiyle birlikte inanç sisteminde de değişiklikler ortaya çıkmıştır. Av ile ilgili sahneler unutulmuş yerine üreme, çoğalma kaygısı ile ilgili olarak Anatanrıça inancı yaygınlaşmıştır. Kadının doğurganlığı ön plana çıkmış, avcılıkla birlikte doğumdaki rolü henüz bilinmeyen erkek ikinci plana itilmiştir. Çoğu evlerde ele geçirilmiş figürler bir ev kült yerinin varlığını işaret etmektedir. Bu dönemin gelişkin figürlerinde ana konu iri badem gözlü, şişman ve çıplak Ana Tanrıça ve çocuğudur. Figürinler genellikle kilden, ender olarak da taşandır (Sevin, 2003: 49).

Erken Neolitik Dönem'de, yerleşik hayata geçen ve bugünkü yaşamın temelini atan insanoğlunun Anadolu'da bu dönemi yansıttığı en önemli merkezi, şüphesiz Konya yakınlarındaki Çatalhöyük'tür¹¹ (Kulaçoğlu, 1992: 10). Çatalhöyük'te, dinsel açıdan boğa kültü ve ana tanrıça motifi çok ünlüdür. Aynı zamanda, insanın tapınma gereksinimleri sonucu ortaya çıkan ve mabetlerin temelini oluşturan evin bir köşesindeki küçük tapınma alanı yapı kompleksleri içinde yer almıştır. Bu alanlarda pişirilmiş toprak ve taştan yapılmış heykelciklerle, kabartmalar ele geçmiştir. Buluntular çoğunlukla kadın heykelciklerinden oluşmuştur. Erkek tasvirleri azdır. Bu heykelciklerde dikkati çeken bir nokta da, her yaş grubunun temsil edilmiş olmasıdır. Ayrıca figürinler arasında genç kızlar ve erkekler ile yaşlı kadınlar ve erişkin erkekler, insanlar ile hayvanların bir arada tasvir edilenlerine de rastlanmaktadır. Doğuran veya doğurganlığı vurgulanmış, iki yanında yer alan leoparlı tahtta oturan bir tanrıça ile ikiz tanrıçalar figürinleri ile kabartma olarak yapılmış üzerinde kutsal evlilik sahnesi yer alan tasvir dikkati çeken örneklerdendir. Kabartmalar ise genel olarak, kollarını ve bacaklarını iki yana açmış veya sadece kollarını dans eder durumda açmış olarak gösterilen kadınlar tasvir edilmişlerdir. (Kulaçoğlu, 1992: 77).

¹¹ Çatalhöyük, günümüz Konya Şehri'nin 52 km. güneydoğusunda yer almaktadır.

Neolitik Çağı aydınlatan birçok merkez bulunmaktadır, bu merkezler:

Coba Höyük (Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran1997: Coba Höyük/ Sakçagözü), Mersin Yumuktepe (Mellaart, 1975: 56; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Yumuktepe) ve Gözlükule'de (Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Gözlükule) Çanak Çömlekli Neolitik Çağ tabaklarına rastlanmıştır. Sonraki yıllarda "Bereketli Hilal" adı verilen çekirdek bölgenin kuzeybatı uzantısında Toros Dağları üzerinde ilk tarımcı toplulukları aydınlatabilecek, Çayönü (Mellink, 1965: 138; Alkım, H., 1970: 2; Harmankaya- Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Çayönü), Biris (Benedict, 1980: 136; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Biris Mezarlığı), Göbekli Tepe (Benedict, 1980: 139-140; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Göbekli Tepe) gibi birçok yer tespit edilmiştir. Hemen hemen aynı zamanlarda Hacılar (Mellink, 1960: 62; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Hacılar) ve Çatalhöyük'te (Esin, 1981: 47-59; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Çatalhöyük) yapılan kazılar Anadolu'da bu çağın hem de olağanüstü buluntularla var olduğunu ispatlamıştır. Suberde/GörüklükTepe (Bordaz, 1965: 30-32; Harmankaya Tanıdı Özbaşaran, 1997: Suberde/Görüklük), Erbaba (Mellink, 1970: 159; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran 1997: Erbaba), Can Hasan I (French, 1964: 21-22; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran 1997: Can Hasan I) ve Can Hasan III (French, 1970: 139-148; Harmankaya- Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Can Hasan III) kazıları bu çağın varlığını pekiştirmiştir. Son yıllarda Kuruçay (Özsait, 1977: 78-83; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Kuruçay), Hayaz (Özdoğan, 1977: 144-145; Serdaroğlu 1977: 117; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran 1997: Hayaz Höyük), Nevali Çori (Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Nevali Çori), Hallan Çemi (Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Hallan Çemi Tepesi), Hocaçeşme (Erzen-Başaran, 1991: 159-160; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Hocaçeşme) ve Bademağacı (Duru, 1997: 3; Harmankaya- Tanıdı-Özbaşaran, 1997: Bademağacı) kazılarının da başlaması Anadolu'nun Neolitik Çağı konusunda bilgilerimizin değişmesine, farklı boyutlara ulaşmasına yol açmıştır.

Aşkale ve çevresinin Neolitik Çağı ile ilgili henüz herhangi bir yerleşime ya da buluntuya rastlanılmamıştır.

3.5. KALKOLİTİK ÇAĞ

Kalkolitik terimi, bakır bulguların bu çağda ortaya çıkması nedeniyle verilmiştir. Ancak Neolitik Çağ'da madenin kullanılmaya başladığı düşünülürse bu dönemin ilk maden kullanılmaya başlanan dönem olmadığı ortaya çıkar. Son zamanlarda yapılan bir saptamaya göre, Tunç Çağları'nın ayrımını yapan tunç üretimi ise, arsenli tunç olarak ilk kez Kalkolitik Çağ'da ortaya çıkmıştır (Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1998: 7) Kalkolitik Çağ; genel olarak Erken, Orta ve Geç olmak üzere 3 ana bölümde incelenmektedir. M.Ö. 5500-3000 tarihini kapsamaktadır. Erken Kalkolitik Dönem (M.Ö. 5500-4500), Orta Kalkolitik Dönem (M.Ö. 4500-4000), Geç Kalkolitik Dönem (M.Ö. 4000-3000) olarak ele alınır.

Erken Kalkolitik Çağ'da yontmataş endüstrisini obsidyen ve çakmaktaşıdan aletler oluşturmaktadır. Ancak obsidyene nazaran çakmaktaşı aletler çok azdır. Obsidyen aletler içinde dilgiler, deliciler dikkat çeker. Sürtme taş endüstrisinde; öğütme, ezgi taşları, havaneleri, yassı baltalar ve baltacıklar yer alır (Esin, 1976: 124, 132.). İlk Kalkolitik yapılarında kemikten yapılmış bızlar; iğneler ve ağırşaklar bulunmuş; bir hayvan dişinin de işlendiği saptanmıştır (Esin, 1976: 132).

Erken Kalkolitik Çağ merkezlerine bakılacak olursa: Hacılar (Mellaart, 1958: 127-156; Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1998: Hacılar) ve Erken Kalkolitik çağı keramiği gerek biçim gerekse süsleme yönünden aşılamaz bir düzeydedir (Dinçol, 1982: 14). Fakat buna karşın Çatalhöyük'teki (Mellaart, 1961: 172-177; Harmankaya-İnandı-Özbaşaran, 1998: Çatalhöyük) tapınaklarda Hacılarda yoktur. Yazık ki Erken Kalkolitik çağ sonunda Hacılar düşman saldırıları sonucunda terk edilmiştir. Bu dönemin bir başka yerleşmesi de Kuruçay'dır (Özsait, 1977: 78-83; Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1998: Kuruçay) Mersin Yümüktepe (Harmankaya- Tanındı-Özbaşaran, 1998: Yumuktepe) ve Konya civarındaki Can Hasan (Mellink, 1968: 127; Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran, 1998: Can Hasan I) gibi yerleşmelerde Orta Kalkolitik Çağ'ın gelişimini görmek mümkündür. Çok renkli ince keramik bu çağın özelliğidir. Levha halinde bakırdan yapılmış figürlerin tercih edilmesi sonucu pişmiş toprak yapılmış heykelciklerde bir azalma başlamıştır (Dinçol, 1982: 14).

Orta Kalkolitik Çağ'da Mezopotamya'ya egemen olan Obeid Kültürü yoğun bir şekilde Doğu Akdeniz'den Doğu Anadolu'ya kadar hissedilmiştir. Kuzeyde

Azerbaycan, doğuda İran, batıda doğu Akdeniz hatta İç Anadolu ve güneyde Umman Körfezine kadar yayılan (Dolukhanov, 1998: 368) bu kültürün Anadolu'daki en iyi örnekleri Elazığ Tülintepe (Burney, 1958: 194; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran 1998: Tülintepe) ve Norşuntepe (Yakar, 1985: 293-294; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran 1998: Norşuntepe) ile Malatya Değirmentepe (Esin, 1981: 73-86; Harmankaya-Tanıdı-Özbaşaran, 1998: Değirmentepe) höyükleridir.

Orta Kalkolitik Çağ 'da, Obeid Kültürü'nün yoğunluğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde, Halaf kültür öğeleri ile Obeid kültür öğelerinin beraber görüldüğü dönem Halaf-Obeid geçiş dönemi olarak adlandırılmaktadır. Obeid çanak çömleği Anadolu'ya, Güney Mezopotamya'da yaşayan topluluklar tarafından getirilmiştir. Bu topluluklar Doğu Akdeniz'den Doğu Anadolu'ya kadar olan çok geniş bir alanda M.Ö. V. bin yılın ilk yarısından, M.Ö. IV. bin yılın başına kadar uzanan bir sürede yerleşmişler, kendi kültür kimliklerini burada oturanlara kabul ettirmişlerdir. Obeid kültürü kendi içinde dört evreye ayrılmaktadır. Ama bu evrelerin Anadolu'ya uygulanması araştırmaların yetersizliğinden dolayı çok erken ise de Obeid III. ve IV. evrelerinin Anadolu ve yakın çevresinde olduğu şimdilik ileri sürülmektedir. Obeid topluluklarının yerleşme düzenleri ile ilgili bilgiler çok azdır. Özellikle Toros Dağları'nın güneyindeki kuşakta, Doğu Anadolu'da çok sayıda Obeid Dönemi yerleşmesi bulunmaktadır. Güneyde yapılan kazılarda Yumuktepe haricinde, Obeid Dönemi tabakalarına çok küçük alanlarda inilmesinden dolayı gerek yerleşim düzenleri gerek mimarileri konusunda bir bilgi edinmek mümkün olamamıştır. Buna karşılık Doğu Anadolu bu konuda Güneydoğu Anadolu'ya nazaran daha fazla bilgi kazandırmıştır. Tülintepe, büyük bir tahribat sonucunda üstündeki daha geç dönem tabakalarının yok olması ile Halaf-Obeid geçişi dönemi mimarisini en mükemmel sunan bir yerleşme olma hüviyetini taşımaktadır. Malatya Değirmentepe ve Elazığ Norşuntepe Höyüklerinde Obeid Dönemi yerleşiklerinin kerpiç mimaride ne kadar usta olduklarını gösteren dörtgen planlı evler ortaya çıkmıştır. (Harmankaya, 1998: 11-12).

Geç Kalkolitik Çağın yapıları, içlerinde ocakları ve tahıl ambarları bulunan, dikdörtgen planlı, tek odalı kerpiç evlerdir. Bu ev planı daha sonra Batı Anadolu'da ve Ege dünyasında megaron olarak adlandırılan yapılarda uygulanmıştır.

Çağın özelliklerini Denizli'deki, Büyük Menderes'in kaynağında bulunan Beycesultan'dır (Lloyd-Mellaart, 1955: 39; Harmankaya- Tanındı-Özbaşaran, 1998: Beycesultan) Hiç kesintisiz yerleşim gören höyükte 40 tabakaya saptanmıştır. Bunlarda en eski 20 kat Geç Kalkolitik çağa tarihlenmektedir. Beycesultan'a yerleşen insanların göçebe olmadıkları, tarım ve hayvancılığı bildikleri, dokuma üretiminde usta oldukları ilk yerleşmeden çıkan buluntulardan anlaşılmaktadır (Dinçol, 1982: 14).

Teknik ve bezemenin gelişimi açısından Halaf çanak çömlekçiliği ilk, orta ve son diye üç ana döneme ayrılmaktadır. Günümüzdeki Halaf yerleşmelerin tarihlendirilmeleri bu temel ayrıma göre yapılmaktadır. Yine bu çalışmalarda yakalanan özelliklerden biri, Halaf boyalı keramiklerinin aynı tipte oluşu ve bazı merkezlerde üretilen boyalı keramiklerin başka yerlere bu merkezlerden ihraç edilmesidir. Bu da özenerek yapılmış kapların ticari bir meta olarak değiş tokuşta kullanılmış olduğunun bir göstergesidir. Kase ve çömlekler en çok kullanılan kap biçimleridir. Boya olarak demir oksitli toprak boyaların çeşitli tonlarda sulandırılarak veya başka mineraller karıştırılarak farklı renkler meydana getirildiği ve fırça ile hem geometrik hem de stilize bezemelerin kapların yüzeyine büyük bir özenle sürüldüğü gözlenmektedir. Son Halaf Dönemi'nde beyaz boyanın yanı sıra, kazıma/çizgi bezemeli ürünler de ortaya çıkmıştır. Boya bezemeli malların yanı sıra yalın maldan, koyu yüzlü açık maldan kaplar da kültürü tamamlayan diğer unsurları teşkil etmektedir (Harmankaya, 1998: 10). Obeid çanak çömlekleri arasındaki boya bezemeli çanak çömlekler ise tıpkı Halaf boyalı keramikleri gibi araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bir yerde Obeid Kültürü'nün ağırlık noktası olmuştur. Koyu kahveden siyaha, kahverenginden mora yakın kırmızıya kadar değişken renkli mat boya ile bezenen kaplarda şematize bitki, insan ve hayvan figürleri de görülmektedir. Genelde geometrik motifler hakim bezeme türüdür. Üçgen, dalgalı bantlar, eşkenar dörtgenler, dikey bantlar ve çizgiler, merdiven motifleri bunlar arasında en çok tercih edilenlerdir. Biçimler Halaf Kültürü'nden farklı olarak daha basittir. Sığ tabaklar, derin kaseler, hafif dışa dönük gövdeli kaseler, kısa boyunlu iri çömlekler bulunmaktadır. Emzikli kaplar ise çok azdır. Obeidliler'in yoğun ticaret yaptıkları, hatta Anadolu yaylalarına yayılmalarında bu ekonomik olayın rol oynadığı kabul edilmektedir. Geç Kalkolitik Çağ çanak çömlekleri; yüksek ayağı kafesli meyvelikler, saklı astar bezemeli çömlekler, önceleri dik, sonraları ise sarkık emzikli kulpsuz testiler ile ekmek pişirmede kullanılmış olabilecek çok kaba el yapımı, devrik ağızlı çanaklardır

(Sevin, 2003: 113). Son Kalkolitik Çağ'da ise keramik üretimindeki büyük değişiklik, bir yandan toplumda kap-kacak talebinin artmasından, öte yandan keramiğin kendisinin simgesel işlevinin yitip gitmesinden ileri gelmiştir. Bu dönemde toplumda kap-kacak talebi artarken ev içi kullanımına ait ya da gösteriş amaçlı keramiğin sınırlı talebinin gerilediğini de kaydetmemiz gerekir (Frangipane, 2002: 175).

Aşkale Höyük, Cinis (Ortabahçe) Höyük ve Pırtın (Güllüdere) Höyük' te yapılan yüzey araştırmalar sonucunda elde edilen veriler ışığında bu merkezlerin Kalkolitik Çağ'dan beri yerleşim gördüğü tespit edilmiştir.

3.6. TUNÇ ÇAĞI

Tunç çağı kavramı veya Bakır Çağı kavramı bazen birbirlerinin yerine kullanılmaktadır, bununla birlikte belli kazı merkezlerindeki tabakalaşmaya bağlı olarak ve Mezopotamya Kronolojisine paralel bir sistematik kurmak içinde zaman zaman yeni adlandırmalar yapılmaktadır. Ancak bunların hepsi kendi içinde özellikle Tarih ve Arkeoloji bilimleriyle uğraşmayanlar için içinden çıkılmaz bir kavram karmaşasına yol açmaktadır. Buna göre ilk olarak yazının Anadolu'ya ulaştığı Orta Tunç Çağı pusula seçilerek bir taksimat yapmakta fayda vardır. Buna göre Orta Tunç Devrini (Koloni Çağı) yazının Anadolu'ya girmesine bağlı olarak, Tarihi Çağların başlangıcı olarak kabul ettiğimiz zaman Orta Tunç Çağından önceki çağları Prehistorik Çağlar ve Orta Tunç Çağlarından sonraki çağları Historik Çağlar olarak kabul edebiliriz.

Tunç Çağı genel olarak Eski Hitit Krallığına tekabül etmekte, Orta Tunç Çağı ise Asurlu tüccarların Anadolu'da pazar yeri işlettikleri Koloni Çağı'na tekabül etmektedir. Son Tunç Çağı ise Hitit İmparatorluk Çağı'na tekabül eder (Balkaya, 2009: 22).

Kalkolitik çağdan itibaren Eski dünyada başlayan ticaret ilişkileri ve kültürlerin etkileşimi, Anadolu yarımadasını Akdeniz-Ege-Karadeniz deniz ticareti ile Mezopotamya-İran-Kafkaslar-Balkanlar arasındaki kara ticaretinin merkezi durumuna sokmuştu. Arkeolog ve tarihçilerin Son/Geç Kalkolitik Çağ adını verdikleri çağdan, İlk Tunç Çağı adını verdikleri çağa geçişin kesin bir tarihi verilememektedir. Bu geçişi göç ya da iklimsel kriterlere de bağlamak yanlıştır. Bir başka yanıfta bu geçişin kesintisiz olduğunun söylenmesidir. Oysa Son Kalkolitik Çağ denilen dönemdeki yerel kültür öğeleri yerel geleneklere bağlı kalarak gelişmelerine devam etmişlerdir (Harmankaya-Erdoğu, 2002: 10). Anadolu'nun genel olarak Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşam

şekilleri değişmiştir, bunların başında ölü gömme usulü gelmektedir. Daha önce Anadolu'da görülmemiş olan Oda Mezar geleneği bu dönemde başlamıştır (Yılmaz, 2006: 57). Bununla birlikte Van Gölü havzası araştırmaları bölgede yeni yerleşim yerlerinin bu dönemle birlikte kurulmaya başladığını göstermektedir. Bu değişim genel olarak Kafkasların güneyi, Kuzeybatı İran ve Anadolu'da gözlemlenmiştir. Doğu Anadolu'da genellikle Son Tunç Çağı'nın sonlarına doğru yerleşim biçimlerinde ve keramik yapımında değişiklikler göze çarpmaktadır. Hemen hemen bütün Tunç Çağı yerleşmelerinin üzerine Erken Demir Çağ yerleşmeleri kurulmuştur. Bu durum olası bir göç olgusunu akla getirmektedir (Şenyurt, 2005: 19, 20). Ayrıca Anadolu'da madencilik yaygınlaşması sonucu madenin özellikle bakırın uzun süren bir kullanım sürecinin sonucudur. Tunç Çağlarının, ilk evresinin son dönemlerinde tunç eşya çoğalmaya başlamıştır (Dinçol, 1982: 15).

İlk Tunç Çağı evresinin genel özellikleri olarak dine ve askeri güce dayanan bir sistem içinde deniz ve kara ticaretinin varlığı ile bölgeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı büyük miktarda bakır kullanımıyla birlikte arsenli tunç üretiminin bu devrede başladığı söylenebilir. Maden üretimi gibi karmaşık bir teknolojiyi bilmek, çağın iş kolları arasında her halde en çok tutulan iş kolu olmuştur. Taş yontuculuğu da önemini kaybetmemiştir. Büyük yerleşme yerlerinin hemen hepsi büyük sur duvarlarıyla korunmaktadır (Aktüre, 1997: 114). Deniz ticaretinin artması doğal liman olan körfezlerde, koylarda yeni yerleşmelerin kurulmalarına, küçük köylerin kasabalaşmasına sebep olmuştur. Kervan yolu üzerindeki ve doğal geçitleri tutan yerleşmelerde önem kazanmıştır (Umar, 1982: 10). Tarım ve hayvancılık gelişmiştir, avcılık kişisel yapılan bir uğraş olmaya devam etmiştir (Akurgal, 1999: 26).

Bu evredeki ölü gömme adetlerinde toprak mezar, küp mezar ve sanduka mezar tipleri görülmektedir. Mezarlık yerleşim alanı dışında ama yakınında yer almaktadır. Ölüler mezarlara hocker durumunda yanına armağanlar bırakılarak gömülmüştür. Bu armağanlar ölünün sonraki yaşamıyla ilgili olarak konulmuştur. Mezar tiplerinin ölü ve ailesinin ekonomik durumuna göre yapıldığı mezar armağanlarından anlaşılmaktadır (Harmankaya-Erdoğan, 2002: 11). Çağın dinsel inançlarını yansıtan diğer önemli bulgular da idollerdir. İdollerin insanlara benzer biçimlerde yapılması insana yönelik bir tapınmanın olduğunu gösterir. İnsanoğlunun doğayı tanıyarak onu sınırlı olsa çözmesi, insanları doğaya ve hayvanlara karşı tapınmadan yavaş yavaş uzaklaştırmıştır

(Özgüç-Akok, 1958: 17). Siyasal oluşumlarla güçlü iktidarların insanlar üzerindeki psikolojik ve sosyal baskıları da insanların iç dünyalarında bu yönde bir eğilimi doğurmuştur. Dünyaya hakim olma eğilimini artık insanlar almıştır. İdollerde bu gücü sürekli elde tutma eğiliminden kaynaklanmış olmalıdır (Şenel, 1991: 208).

Yörelere göre Neolitik-Kalkolitik Çağ mimari özellikleri devam etmektedir. İç Anadolu Bölgesinin kuzeybatı ucunda, Eskişehir Yöresinde, Antalya civarında ve Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde "Anadolu tipi yerleşme- Megaron" (Akurgal, 1999: 242) adı verilen bir düzende yapıların bir avlu etrafında sıralanmış olduğu yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. Bu özelliğin tüm Anadolu'yu kapsayıp kapsamadığı, kazılan alanların azlığı nedeniyle bilinmemektedir.

Bazı yerlerde aralarında avlu ve işliklerin var olduğu çok odalı evlerin dağınık bir düzende yerleştirildiği görülür. Ege kıyılarında Ege adalarından etkilenen bir planda, taş döşemeli sokakların yanına inşa edilmiş uzun ev tipinde mimari bulunmaktadır. Ayrıca şato ve kale tipinde yerleşmeler çoğalmıştır. Yerleşmelerde merkezîyetçiliği belirten yapılara rağmen saray denebilecek yapılara rastlanmamıştır.

Kuzeyde, Karadeniz iklimi etkisinde kalan yöreler dışında, Anadolu'nun diğer kesimlerinde ahşap destekli kerpiç malzeme ile yapılan geleneksel yapıların geleneği devam etmektedir. Çok yerde taş temelde kullanılmıştır (Harmankaya-Erdoğu, 2002: 11).

Yerleşme birimleri örgütlenmiştir, kasabaları idare edecek idari sınıflarda ortaya çıkmıştır. Yönetici sınıf olasılıkla hem askeri hem de dinsel sınıfı da temsil etmektedir. Toplumdaki sınıflar arasında askerlik doğal olarak öne çıkmıştır. Tüm yerleşmelerde tapınak ya da tapınak benzeri işlevi gören yapılar inşa edilmiştir (Dinçol, 1982: 16) Dericilik, dokumacılık gibi işlerin bir önceki çağa göre büyük oranda değişmediği görülür (Akurgal, 1999: 26).

Belirgin bir sur sisteminin olmamasına rağmen Aslantepe ve Troya bunun birer göstergesidir. Hatta Troya'nın bir kent-devleti olduğunu savunanlarda vardır (Şenel, 1991: 231).

Bu çağın yerleşmeleri arasında Marmara bölgesindeki, çağa damgasını vuran Hisarlık Tepe/Troya (Özgüç, 1945: 56-58; Harmankaya-Erdoğu, 2002: Hisarlık Tepe/Troya) başta gelmektedir. Yine Troya yakınlarındaki Beşik/Yassitepe'de (Mellink

1983: 431; Harmankaya-Erdoğu 2002: Beşik/Yassitepe) özellikle mimari yapısıyla dikkati çekmektedir. Kuzeybatı Anadolu'nun Son Kalkolitik çağdan İlk Tunç Çağı'na geçişi ise en iyi Kumtepe (Kansu, 1937: 557-582; Harmankaya-Erdoğu 2002: Kumtepe) yansıtır.

Ege bölgesinde son yapılan araştırmalar ve kazılar sonucunda, bölgenin M.Ö. III. binde itibaren yoğun yerleşime açık olduğu anlaşılmıştır. Bu araştırmaların önemli sonuçlarından biri Helen ve Roma kentlerinin ilk kuruluşlarının M.Ö. III. bin yıl başlarına hatta M.Ö. IV. bin başlarına kadar indiğinin anlaşılmasıdır. Örneğin Urla yakınlarındaki İzmir Körfezi'nin güney kıyısındaki, Antik Klozemenai, Limantepe (Mellink, 1980: 507; Harmankaya-Erdoğu 2002: Limantepe) kenti M.Ö.III. bin yılda kurulmuştur. İzmir'in en eski yerleşim yeri olan Bayraklı'nın (Kökten, 1949: 815-816 Harmankaya- Erdoğu, 2002: Bayraklı) ilk yerleşiminin bu evrede başladığı sanılmaktadır. Yine Ege bölgesinin kuzey kesimindeki Marmara sınırlarına yakın bölgede bulunan Kaymaktepe/Höyücek'te (Kökten, 1949: 815-816; Harmankaya - Erdoğu 2002: Kaymaktepe/Höyücek) İlk Tunç Çağı buluntuları verir. Yine bölgenin İç Batı Anadolu bölümünde değerlendirilen Beycesultan (Lloyd-Mellaart, 1958: 113; Harmankaya-Erdoğu, 2002: Beycesultan) bulguları arasında bölge kültürlerinin tarihlendirilmesine yardımcı olan İlk Tunç Çağı buluntuları vardır.

Anadolu'nun tüm güney sahillerini kaplayan Akdeniz Bölgesini, Doğu ve Batı Akdeniz olarak iki kısımda incelemek yerinde olacaktır. Alanya, bu iki kısmı birbirinden ayıran sınırı teşkil etmektedir. Batı Akdeniz bölümü genellikle Güneybatı Anadolu ile bağlantılıdır ve tümüyle bu bölge içinde değerlendirilmelidir. Bölgede Kazısı yapılan en önemli yerleşme yeri Karataş/Semayük'tür (Lloyd-Mellaart, 1962: 133; Harmankaya-Erdoğu, 2002: Karataş/Semayük) Göller bölümündeki Bademağacı (Mellaart, 1961: 197; Harmankaya-Erdoğu, 2002: Bademağacı) ile Kuruçay (Özsait, 1977: 78-83; Harmankaya-Erdoğu, 2002: Kuruçay) yöresel özellikler gösteren kültürlerin bu dönemde var olduğunu ortaya koymuştur.

Doğu Akdeniz'de yer alan verimli Çukurova'nın İlk Tunç Çağı I evresinden beri yerleşim gördüğu yapılan yüzey araştırmaları ile saptanmıştır. Bu bölüm içerisinde en iyi tabakalanmayı Tarsus Gözlükule (Mellaart 1954: 192; Harmankaya-Erdoğu 2002: Gözlükule) yerleşmesi verir. Gaziantep Tilmen Höyük (Harmankaya-Erdoğu, 2002:

Tilmen Höyük) özellikle bu evrenin Doğu Akdeniz ile olan ilişkilerini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bölümün güneye uzanan Amik Ovasındaki Tell el Cüdeyde (Harmankaya- Erdoğan, 2002: Tell el Cüdeyde), Tell Açana (Harmankaya- Erdoğan 2002: Tell Açana), Tell Tayinat (Sagona, 1984: 81-82; Harmankaya- Erdoğan, 2002: Tell Tayinat) ve Tabara el Akrad (Harmankaya-Erdogan, 2002: Tabara el Akrad) kazılarında bulunanlar, Kuzey Suriye, Doğu Akdeniz ve Malatya - Elazığ arasındaki ilişkileri ortaya koymuştur.

İç Anadolu Bölgesi İlk Tunç Çağı kronolojisi Troya ve Demircihöyük çanak çömlek endüstrileri karşılaştırıldığında kurulabilmektedir. Bölgenin en kuzeybatı ucunda bulunan Demircihöyük (Mellink, 1976: 267-268; Harmankaya-Erdogan, 2002: Demircihöyük) konumu açısından hem Doğu Marmara hem İç Anadolu Bölgesinde hem de Batı Karadeniz Bölümüne sokulabilir. İç Anadolu Bölgesinin bir başka İlk Tunç Çağı yerleşmesi boyutuyla aynı oranda kazılmamış olan Alişar'dır (Arık, 1933: 43-44; Harmankaya-Erdogan, A. 2002: Alişar). Eskişehir il sınırları içerisinde kalan Küllüoba (Efe 1999: 165-170; Harmankaya-Erdogan, 2002: Küllüoba), İlk Tunç Çağı evresiyle göze batmaktadır. Karadeniz bölgesinde ise Samsun civarında ki Dündartepe (Harmankaya- Erdoğan 2002: Dündartepe) ve Bafra'daki İkiztepe (Bilgi, 1991: 211-220; Harmankaya-Erdogan, 2002: İkiztepe) bu çağın en iyi örnekleri arasında sayılırlar.

Doğu Anadolu'nun dağlık kütleleri, bölgenin güney ile olan ilişkisini kesebilecek kadar görkemli dağ sıralarına sahiptir. Buna karşılık Fırat Vadisi ya da bu vadiyi doğal geçit olarak kullanan kültürlerin kuzeye Yukarı Fırat Bölümü'ne kadar çıkabildiği görülmektedir. Bundan dolayı, Son Kalkolitik Çağda, Doğu Anadolu'nun özellikle güney kesimlerinde, Fırat Vadisi boyunca yer alan ovalarda, Güneydoğu Anadolu Bölgesi kültürlerine paralel bir gelişim izlenmiştir. Malatya Elazığ Ovaları'nda, Koyu yüzlü ve Saman yüzlü mal örneklerinin yanı sıra Mezopotamya kökenli, açık renkli, çark yapımı ince maldan (Uruk malı) kapların görüldüğü Son Kalkolitik Çağın sonunda Uruk'lu kolonistlerin Arslantepe gibi bazı önemli yerleşmelerini yurt yeri olarak seçip çevredeki ham madde kaynaklarını kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum İlk Tunç Çağı'nın başında da devam etmiştir. Malatya ilinin en eski yerleşmesi olan Arslantepe'nin VI-A tabakası olarak nitelenen tabakasındaki büyük kent, mühür ve mühür damgaları ve diğer bulguları ile bir ticaret merkezini işaretlemektedir. Burası çekirdek bir ailenin ya da küçük bir budunun oturduğu bir kenttir. VI B tabakası ile

Arslantep'e'de Doğu Anadolu-Transkafkasya k3kenli bir k3lt3r3n b3lgeye hakim olduğu g3r3lmektedir. Yine de Mezopotamya etkileşimi az da olsa devam etmektedir (Harmankaya-Erdoğu, 2002: Arslantepe).

Aş kale H3y3k, Cinis (Ortabahçe), H3y3k, K3ç3kçağdarış (K3ç3kgeçit) H3y3k, Pırtın (G3ll3dere) H3y3k ve Tilkitepe H3y3k'te yapılan y3zey araştırmalar sonucunda elde edilen verilerle bu merkezlerin Tunç Çağın'da yerleşim g3rd3đ3 tespit edilmiştir

3.6.1. Karaz K3lt3r3

Hen3z yok edilmeden 3nce, Erzurum'un 16 kilometre kuzeybatısında, Erzurum ovasının batı uzantısında yer alan Karaz H3y3k, aynı adla anılan k3y3n g3ney bitişiğinde konumlanmaktaydı. Bu g3n, k3y3n içindeki k3ç3k bir kısmından başka Karaz' dan geriye g3zle g3r3l3r bir şey kalmamıştır. G3ney tarafı Karasu Irmağı'nın suladığı ovaya hafif meyille uzanmaktadır, diğer tarafları ise kazılarından hemen 3nce bile k3y yapıları tarafından kuşatılmış haldedir. Deniz seviyesinden 1768 m y3kseklikte konumlanan Karaz H3y3đ3n, 1942'de yapılan ilk kazılarından hemen 3ncesindeki mevcut y3ksekliği, 16 m olarak belirlenmiştir. 1986-1994 yılları arasında yapılan araştırmalarda edilen şudur ki, ovadan y3ksekliği 4-5 metreden daha fazla olmayan h3y3đ3n tepesi dahil, her bir yanı k3y yerleşim alanına dahil edilmiştir. G3neydeki, ovaya uzanan kısmında ise, muhtemelen toprak alma amacıyla 3- 4 m derinlikte kazılmış geniş bir çukur mevcuttur. G3ney -kuzey y3nde uzunluğu 200 m kadardır (Koşay –Turfan, 1959: 349).

Karaz K3lt3r3n3n en eski buluntu topluluklarına coğrafı yapısı gereği kapalı bir merkezi b3lge halinde olan Erzurum ve çevresinde rastlanmıştır. Nitekim çevrede en erken kazıların yapıldığı Karaz H3y3k, daha sonraki kazı ve araştırmalar için 3nik merkez durumundadır. Ancak, gerek Bayburt ve çevresinde gerekse Doğu Anadolu B3lgesi'nin diğer kesimlerinde, Karaz'la çağdaş veya onun geç evreleriyle paralel yerleşim merkezlerindeki buluntu toplulukları için, Karaz Keramiği/Karaz T3r3 Keramik ya da Karaz K3lt3r3 tabirleri kullanılması daha uygun olur (Pehlivan, 1990: 170.; Ceylan, 2005: 21). Biz de mevcut verilere dayanarak Geç Kalkolitik ve ilk Tunç Çağı boyunca gelişen bu k3lt3re, Karaz K3lt3r3, onunla ilgili keramiğe ise Karaz Keramiği isminin verilmesinin daha doğru olacağı g3r3ř3nde yiz.

Höyüğün güney sırtlarında, 1942’de bir kısım kazılan ve 1944 çalışmalarında genişletilerek B Yarması olarak adlandırılan alanda ve 1944'deki kazılarda bu kez höyüğün güneydoğu yamacında açılan A ve C Yarmalarındaki çalışmalar sonrasında büyük tahrip nedeniyle üst katmanları da kapsayabilecek güvenli bir katmanlaşma tespitinin yapılmadığı bildirilmiştir. Buna rağmen, nispeten daha az tahrip görmüş olduğu kaydedilen A ve C yarmalarında kalınlığı 5 metreyi bulan ve birbirine karışmış Osmanlı - Selçuklu - Bizans tabakasının altında birdenbire Karaz Bakır Çağı’nın başladığının görüldüğü ifade edilmektedir. Kazıcılarına göre, 15 X 50 metre ölçülerdeki B yarması 15 yapı temeli içermektedir. Höyükte yapı katlarının çok daha fazla olduğuna işaret edilmiş; ancak zemin suyu nedeniyle katmanlaşmanın devam ettiği kaydedilen derinliklere ulaşamamıştır. Aynı yarmada, üstten itibaren 9. tabakada kalınlığı yaklaşık olarak 2. 5 metrelik bir dolma toprağa rastlanılmıştır, içinde çanak çömlek parçası bulunmadığı bildirilen bu tabaka, yine kazıcılarına göre Bakır Çağı çanak çömleklerinin nispeten ayrı karakter de eski ve yeni olmak üzere iki tipe ayırmaktadır. Höyükte, ilki 9-10. tabakalar arasında, diğeri 14. tabakada iki yangın katı saptanmıştır. B yarmasının 7. ve 8. tabakalarında yıkıntı halinde ele geçtiği kaydedilen 0, 30 x 0, 35 x0, 12 m ölçülerdeki kerpiç kalıntılarının varlığından başka, Karaz höyüğünün mimarisi hakkında Kazıcılarca getirilmiş tek açıklama şudur: “...kazılan yer dar olduğundan ve temeller buralarda dahi kısmen tahrip edildiğinden yapı planları hakkında açık fikir edinilememiştir. Bunların dikdörtgenler teşkil ettikleri genel olarak kabul olunabilir...”

Kazıcılar, tümünü Karaz Bakır Çağı çanak çömlekleri olarak tanımladıkları Karaz keramiğini höyüğün katmanlaşma durumuna göre iki temel gruba ayırmıştır: İlki, tepeden itibaren (Bizans-Selçuklu-Osmanlı katmanları hariç) II. katmana kadar olan yüksekliklerde, diğeri 12.-15. katmanlar arasında bulunanlarla temsil edilirler. İki grubu birbirlerine yaklaştıran en önemli husus ise renklerinin monokrom ve yüzlerinin perdahlı oluşudur. Kazıcıların gözlemlerine göre, ilk grup, yani daha geç katmanlara ait olanlar, ince çizgili (kazıma), ince kabartmalı, yer yer noktalarla süslü siyah yüzlü perdahlı çanak, kase ve çömlek türü kaplar ve ocaklardır. Daha erken olduğu ileri sürülen ikinci gruptaki çanak, kâse ve çömlek türündeki kaplar da (Kalkolitik olarak ifade edilen) kırmızı, siyah yüzleri ve kalın geniş kabartmalı veya oluklu bezemeleri ile özgünleşirler. Şekilleri bakımından incelendiklerinde, ilk gruptaki çanak ve çömleklerin yuvarlak karınlı, dar ve yuvarlak dipli, diğer gruptakilerin ise daha çok yüksek boyunlu,

karınları dirsekli, ağız kenarları dışarıya doğru profilli oldukları dikkat çekmiştir (Koşay – Turfan, 1959: 359).

Karaz kültürüne bakıldığında diğer kültürlerden ayırıcı yönü hiç şüphesiz keramiği olmuştur. Karaz keramiğinde kullanılan malzemeler merkezden merkeze farklılık gösterebilir. Katkı maddesi olarak kum, taşçık, bitki ve dövülmüş midye kabukları kullanılmıştır. İtinallı parçalar ve küçük parçaların hamurlarına ilave malzemenin daha küçük seçildiği görülmüştür (Arsebük, 1979: 84). Saman tüm kaplarda katkı maddesi olarak kullanılmıştır. Küçük kaplarda saman izleri perdahlama sırasında kapatıldığından sadece kabın iç yüzeyinde görülür (Duru, 1979: 18). Hamur rengi siyah, kırmızı, kahverengi, kırmızımsı kahverengi, devetüyü, gridir.

Renkler fırınlamanın özelliğine göre değişiklik gösterebilir (Sukenic, 1947: 11). Tek renkli(monokrom), astar ve açkılı olan Karaz keramiğinde süsleme genellikle paralel, spiral veya kesişen çizgilerden oluşur. Bu süslemeler keramiğin çeşitli türlerine yiv-oluk (insize) ve kabartma tekniği ile uygulanmıştır. Kaplar çoğunlukla el yapımıdır. Çarkta yapılmış veya düzeltilmiş olanlar da vardır; ancak bunlar sayıca çok azdır (Russell, 1980: 26). Çağdaş yerleşmelerde çanak çömlekler için bir nevi seri üretim demek olan çömlekçi çarkı kullanılmasına rağmen, kültürün keramiği yayıldığı alanlarda el yapımı olma özelliğini korumuştur. Kapların içi ve dışı bir astarla kaplanmıştır. Astar sert bir perdah ile perdahlanmıştır. İsteğe bağlı olarak fırınlama sırasında siyah ve kırmızıya dönüşen koyu gölgeli kırmızıdan soluk pembeye kadar değişen ve her iki rengin de muhafaza edildiği çok parlak astarlar kaplara uygulanmıştır. Astarlama işleminden önce yapılan süslemenin tek amacı, tek renk üzerindeki monotonluğu gidermektedir. Küpler, kapaklar derin ve küçük çanaklar, ayaklar ve “andiron” denilen ocakların üzeri kalın bir astarla ve elle sıvanmıştır. Kilin kabalığını ve gözenekli yapısını kapatmak için perdahlama yapılmıştır. Kapların hem iç hem de dış yüzeyi yüksek bir teknikle perdahlı ve cilalıdır. İç kısımlardaki siyah ve kırmızı cila değişiklik göstermektedir. Bazı kaplarda perdah izi görülmektedir. Bazı kaplarda ise perdah izleri görülmektedir. Bazılarında ise perdah izleri görülmemekte ve perdahlama cilalamaya varmaktadır Fırınlama düşük ile orta derece arasındadır. Ara sıra yüksek ısıda pişirilenler de bulunmaktadır. Bunun sonucunda alabestremse bir görünüş kaba hakim olmuştur (Duru, 1979: 18)

Karaz türü keramik için koyu yüzlü açkılı mallar terimi de kullanılmıştır. Bu isimle adlandırılan keramiklerde iki önemli yüzey özelliği mevcuttur. Bunlardan birincisi renkleridir. Koyu yüzlü açkılı malların renkleri koyu veya kirlidir. İkinci özellikleri ise açkılı olmalarıdır. Açkı, bu tür mallara rastlanan her yerde hem ortak özellik hem de diğer mallardan ayırıcı bir kıstas olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu tür malların hamuru genellikle kaba bir malzemeden oluşur. Karaz türü mallara Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı boyunca tüm Doğu Anadolu'da yoğun olarak rastlanır (Ünsal, 2006: 131).

1942 ve 1944 kazılarında ortaya çıkartılan küçük buluntular, kemik, taş ve pişmiş toprak olmak üzere üç gruba ayrılabilirler. Kemik eserler, biz, iğne, işlenmiş köpek dişi, boncuk, kancalı ok ucu ve ağırşaklardan ibarettir. Silekten yapılmış, bıçak, delici ve kazıyıcı türünden aletlerden başka, taş ve pişmiş toprak ağırşaklar ve öğütmede kullanılan oval biçimli düz yüzeyle taşlar ve tokaçlar diğer buluntu grubunu teşkil eder. Tüm bu küçük buluntuların bulunmuş oldukları katmanlar açık bir şekilde tanımlanmamış; ancak 1. ve 2. yangın tabakaları diye tanımlanan katmanların “altında” ya da “üstünde” olarak gösterilmiştir (Koşay – Turfan, 1959: 361).

1942 sondajlarında bulunan madeni eserler Kazıcıların madeni uç ve bakır çivi diye tanımladıkları, sivri uçlar arasındaki kısımları dörtgen kesitli “bakırdan” imal edilmiş delici aletlerden, mızrak ucu parçası ve M.Ö. birinci bine ait bronz, kancalı ok uçundan (Koşay ve Turfan 1959, 410) ibarettir. İskit dönemine ait bronz ok ucu dışında kalan madeni eserlerin tümünün bakırdan imal edildiği bildirilmiştir. Ancak bu yargıya, laboratuvar analizleriyle mi yoksa sıradan bir gözlem yoluyla mı varıldığı açık değildir.

1944 kazılarında ele geçirilen madeni eserler ise, bakır olarak nitelendirilen sap delikli balta, yassı balta, mızrak ucu, orak, bilezik ve delikli iğneden oluşmaktadır. Raporlarda bu eserlerin, bildirildiği gibi bakırdan imal edildiğini gösterebilecek laboratuvar analiz raporları mevcut değildir.

Karaz madeni eserlerinin buluntu yerleri, katmanlara göre değil muhtelif yüksekliklere göre belirtilmiştir (Koşay – Turfan, 1959: 361).

Aşkale ve çevresinde, daha çok keramiği ile tanımlanan Karaz Kültürü'nün izlerini görmek mümkündür. Henüz araştırmaların yeterli seviyede olmaması konunun tam

anlamıyla aydınlatılmasına imkan tanımazken Aşkale ve Cinis Höyük'te bu kültürün izlerini görmek mümkündür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AŞKALE’NİN ESKİÇAĞ TARİHİ

Aşkale, Önasya ile merkezi Anadolu’yu birbirine bağlayan tarihi ipekyolu güzergahında yer alır. Tarih içerisinde meydana gelen göçler, Önasya’dan Anadolu’ya ulaşabilmek için Karasu vadisi takip edilmiştir. Aynı zamanda göçlerle gelenler, Karadeniz’e ulaşabilmek içinde ya Çoruh vadisini ya da Karasu vadisini takip ettikten sonra Kop geçidini kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu yüzden Karasu vadisi üzerinde yer alan Aşkale ve çevresi stratejik bir öneme sahiptir (Yumak, 1995: 19).

Araştırma bölgemiz olan Aşkale ve çevresinin Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik Çağlarla ilgili herhangi bir yerleşim yerine ya da buluntuya henüz rastlanılmamıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde Aşkale ve çevresindeki yerleşmeler Kalkolitik ve İlk Tuç Çağına ait olduğu tespit edilmiştir (Yumak,1995: 14).

Doğu Anadolu Prehistoryası içinde köklü ve orijinal bir kültür olan Karaz kültürünün orjin merkezi Erzurum ve çevresidir. Aşkale ve çevresi Karaz kültürüne çok yakın bir mevkide yer alır. Aynı zamanda bu kültürün yayılım alanı içindedir (Yumak, 1995: 19).

4.1. HURRİLER

Eski Önasya’nın önemli uygarlıklarından birinin temsilcisi olan Hurriler Eski Tuç Çağı’ndan itibaren tarih sahnesinde izlenebilmektedirler. Transkafkasya ve Anadolu’nun doğusunda M.Ö. III. binyılın sonlarına dek buldukları ileri sürülebilen Hurriler, bu binyılın ortalarından itibaren de güneye doğru yayılım göstermişler ve Önasya’nın birçok yerinde M.Ö. II. binyıldan varlıklarına dair izleri günümüze ulaştırmışlardır. Kendilerine ait kaynaklardan çok ilişkide buldukları diğer kavimlerin yazılı belgeleri vasıtasıyla siyasal ve kültürel yapıları üzerine bilgiler edinebildiğimiz Hurrilerin her zaman bütünsel ve tutarlı bir şekilde ortaya konulabilen siyasal tarihlerinden söz etmek mümkün değildir. Bu durumun M.Ö. II. binyılın ilk dönemlerine ait tarihleri hakkında daha geçerli olduğunun kabul edilmesi gerekirken, aynı binyılın ortalarına doğru Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesindeki bazı beyliklerde etkin olduğu gözlenen Hurri unsuru Önasya’daki en belirgin siyasal

varlıkları olarak tanımlanabilecek Mitanni Devleti'nin içinde yer almıştır (Astour, 1972: 103)

Hurriler, M.Ö. II. binin ikinci yarısında Eski Önasya tarihinde çok önemli roller üstlenmişlerdir (Akurgal, 2007: 119). Eski Önasya tarihinde bu kavmin adına, Mitanni kralı Tusratta'nın, Mısır kralı III. Amenofis'e (M.Ö.1413-1377) yazdığı mektupta "Hurwuhe" ve "Hurruhe" şeklinde rastlanmıştır (Alpman, 1981: 284). Muhtemelen Tevrat'ta kavim adı olarak geçmelerine rağmen, tüm yönleri ile henüz keşfedilmemişlerdir. Bundan dolayı onlarla ilgili bilgiler çoğunlukla dağınık ve sistemsiz olup, üstelik ikinci elden kaynaklardan gelmektedir (Ünal, 1997: 12).

M.Ö. II. Binyılın başlarında Kassit, Hitit ve Mitanniler'in Eski Önasya'ya doğru olan göçleri ile Dicle nehrinin yukarısındaki Hurriler yerlerinden hareket etmişler ve giderek bütün Önasya'ya doğru yayılmışlardır. Hurriler'in göç ettikleri yerlerden birisi de Anadolu'dur (Alpman, 1998: 28). Hurriler'in Anadolu'daki varlığına işaret eden ilk devlet Akadlar (M.Ö.2350-2150) olmuştur. Anadolu'nun yazısız tarihine ışık tutan bu vesikalarda, Akad Kralı Naram-Sin'e karşı mahalli Anadolu krallarından ve beylerinden söz edilir. İşte bunlardan bazılarında; Nuzi (Yorgantepe) Hurri şahıs isimleri içinde geçmekte ve "Pampa" adı Nasi-Pampa, Zili Pampa biçimleri Nuzi metinlerinde bulunmaktadır. Bununla beraber Anadolu'nun tarihi devirlerine ayak bastığı Asur Ticaret Kolonileri devrinde (M.Ö.2000-1750) de Hurriler Anadolu'da yer almaktaydılar. Anadolu'da eski Asurlu tüccarların yerli beylerin ve kralların izniyle ve belirli bir vergi karşılığında ticaret yaptıkları bilinmektedir. Bu ticari ve sosyal hayatın bir parçası olarak ele geçirilen çivi yazılı vesikalarda da Hurrice şahıs adlarına rastlanmaktadır (Alpman, 1998: 29).

Hattuşuş metinlerine göre Hititler Devri Anadolu'sunda hatırı sayılır derece de bir Hurri nüfusu bulunmasına (Alpman, 1996: 29) rağmen, Hurri ve Hitit arasındaki ilişkiler pek de iyi değildir. Bunda Hurriler'in yerleşmiş olduğu coğrafyanın ve Hititler'in Kuzey Suriye'ye yönelik faaliyetlerinin payı büyüktür. Bundan dolayı I.Hattuşili, Halep seferi sırasında Hurrilerle mücadele etmek zorunda kalmıştır (Ceylan, 1994: 34). I.Hattuşili anallerine göre, I.Hattuşili, önce Hurriler'in bulunmuş olduğu yerlere özellikle Alalah'a (Tel Açana) (Alpman, 1981: 285) hücum etmiş ve arkasından Ursu (Urfa) şehrini zapt etmiştir (Goetze, 1964: 1).

Hitit kralları Kuzey Suriye'ye ve Halep'e sefer yaparlarken sık sık Hurriler'le mücadeleye maruz kalmışlardır. I.Hattuşili'den sonra Hitit tahtına geçen oğlu ve Babil fatihi I.Murşili'de Hurriler'le uğraşmak zorunda kalmıştır (Memiş, 2007: 33). I.Murşili'nin Babil seferini müteakiben Boğazköy'de öldürülmesinden sonra, hemen hemen her Hitit kralının bir selefini yok ettiği "Gasıp Krallar" dönemine girilmiştir (Kınal, 1974: 415). Bunun sonucu olarak Hititler'in bu zayıf durumundan faydalanan Hurriler'in, Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemiş olduklarını yine Telepinus fermanından öğrenilebilmektedir. Bu karışıklıklar ve bozgunların artması neticesinde Adana düşmüş ve güney kıyıları Hitit egemenliğinden çıkmıştır. Telepinus bu ağır şartlar altında Kizzuwatna kralı İspat-Ahsu ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma diplomasi ve dış politika açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. Çok önemli bir belge olduğu bilinen bu fermanın da anlaşılacağı üzere Hititler, bu dönemde adeta bir "Fetret Dönemi" yaşamışlardır. Bu karışıklıklar ve çalkantılar, Kral Hantili ve Zidanta zamanında da devam etmiştir. Bu arada giderek güçlenen Hurriler, Anadolu'nun güneyinde Çukurova'da Kizzuwatna(Kilikya) devletini kurmuşlardır (Ceylan, 1994: 45).

Hurriler, (M.Ö.1500-1350) yıllar arasında Önasya'ya göç etmiş olan Mitannilerle birleşerek, Hurri-Mitanni devletini vücuda getirmişlerdir. Bu birleşmeyle iyice güçlenen Hurriler'e karşı Kizzuwatna kapısını güvence altına almak isteyen Hitit kralları Zidanta ve Telipinus, Kizzuwatna kralları İspat-Ahsu ve Pallia ile anlaşmalar imzalamışlardır. Alalah devleti, Kizzuwatna ve başkenti Wusuganni olan feodal Hurri-Mitanni devleti, hiç şüphe yok ki Hititler'in Suriye'ye karşı olan iktisadi ve askeri faaliyetlerine mani oluyordu. Ancak Hurriler'in Anadolu ve Hititler için tehlike olmaktan çıkması, büyük Hitit kralı II. Tuthalya zamanında olmuştur. Öyle ki Tuthalya, Halep şehrini zapt etmeye mazhar olmuş ve Kuzey Suriye'de, Ege Göçleri'ne kadar sürecek olan Hitit hakimiyetini tesis etmiştir (Alpman, 1981: 297).

M.Ö. II. Binyılın ortalarında Hurri-Mitanni Devleti, eski Önasya dünyasının önemli ve kuvvetli bir devleti iken, Hitit kralı büyük Şuppiluliuma'nın saldırılarıyla gücünü kaybederek Hititler'e bağlı ve Asur'a karşı bir tampon bölge durumuna düşürülmüştür. M.Ö.1200'ler de vuku bulan Ege göçleriyle beraber Hurri-Mitanni devleti tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

Hurri toplumlarının politik ve sosyo-ekonomik örgütlenmesi ile ilgili bilgiler, Mitanni Krallığı'nın batı ucundaki Alalah ve doğu ucundaki Nuzi'de ortaya çıkarılan özel arşivlerden elde edilmektedir. M.Ö.15-14. yüzyıllarda yaşamış geniş aile yapılan ile ilgili bol ve çeşitli veriler Nuzi arşivlerinde bulunmaktadır. Nuzi özel arşivleri sayesinde Hurrili bir aile beş nesil boyunca izlenebilmektedir. Hurri ülkesinin dinsel kültürü hakkında bilinenlerin çoğunluğu Hurrice yazılmış belgelerde yer almıştır. Bazı eski verilere göre günümüze kadar gelen mitolojiler Hurri kökenli idiler. Bu mitoloji tanrılarının çoğu insanca yaşamakta, insan gibi görülmekte ve sık görülen biçimde ölümlü olarak tanıtılmaktadırlar. Onlarda insanlar gibi doğuyor, büyüyüp evleniyor çocuk sahibi oluyor ve de sık görülme de, gömülmüştür. Hurri tanrıbilimi, mitolojisi, kültleri ve dinsel ayinleri homojen bir sistem oluşturmaz: kolonize oldukları geniş alanlara ve etkisi altında kaldıkları kültürel etkilerin çeşitliliğine bakarak da bu hiç beklenmez. Tarihin akışında yabancı tanrılarla var olmuşlar ve onları kendi panteonlarına eklemişlerdir, ya da onları, benzer özelliklerdeki kendi tanrılarıyla tanımlamışlardır. Hurri rahipler Mezopotamya dini edebiyatının eserlerini taklit etmiş ve Hurri tanrılarını Mezopotamyalı tanrılarla tanımlayarak bu eserleri zenginleştirmişlerdir (Wilhelm, 1994: 45).

Hurriler tanıdıkları tanrılarını kendi tanrılarını gibi kutsamışlar, kendileri ile özdeşleştirmişlerdir. Bunun yanında tüm Hurri tanrılarını bölgedeki diğer Hurri tanrılarını gibi diğer Hint-Avrupa kökenli halklar tarafından da kutsanmıştır. Bunun sonucu olarak çeşitli Hurri tanrılarını bazı ülkelere ve bölgelerde özellikle merkezi Anadolu'da Kizzuwatna (batı Kilikya) bölgesinde, Kuzey Suriye'de-Mari ve Kuzeydoğu Babil'de Luwiyen, Hatti, Hitit ve bazı Semitik boylar tarafından kutsanmışlardır. Hurri şehirlerinden Nuzi (Kerkük yakınlarında) yapılan bir tapınağın duvar resimlerinden anlaşıldığı gibi en önemli tanrılar boğa, inek ve daha resimleri ile simgelenmiştir. Tanrı Teşup boğa, tanrıça Hepat İnek ve bunların oğlu Tilla dana ile simgelenmişlerdir. Çocuk-tanrı Tilla Urartu'da; tura, Kizzuwatna'da Şarruma olarak tanınmaktadır. Çoğu Hurri ayinlerinin tarihleri bilinmemektedir. Bu da sorun yaratmıştır. Ayinlere ilişkin yazıtlar Hitit krallarının yazıtlarından veya Hurrice'den tercüme edilmiş Hitit yazıtlarından toplanmıştır (Wilhelm, 1994: 49). Yazılıkaya'daki kabartmalarda Hitit panteonunun başında yer alan Fırtına tanrısı Teşup, zevcesi Hepat, dağ üzerinde duran tanrılar, "boğa adamlar", "Hurris" ve "Seris" ismini taşıyan boğa tasvirleri, Hurri

dininin Hitit panteonuna ne kadar tesir ettiğini göstermesi bakımından çok önemlidir (Kınal, 1991: 209).

Yakındoğunun eski dillerinden biri olan Hurrice; en azından M.Ö. III. bin yılın son çeyreğinden M.Ö. II. bin yılın sonuna kadar, eski Yakındoğu'da Bereketli Hilal'in kuzey kesimlerinde, günümüz: Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Türkiye'si, yaygın olarak konuşulan bir dildi. Hurrice yaklaşık 500 yıl daha Asur'un kuzeyindeki dağlık alanlarda yayılım alanı bulmuştur. Bu dilin Eski Yakındoğu'da Urartuca dışında genetik bağının bulunduğu bir başka dil de bulunmamaktadır (Wilhelm: 2004, 95). Hurri dili üzerinde yapılan filolojik çalışmalar, bu dilin Asyatik bir dil yapısına sahip olduğunu göstermiştir (Memiş, 2007: 30). Edebi yönden etkilenme de azımsanamayacak kadar çoktur. Boğazköy arşivinde, Hedemmu efsanesi, Kessi masalı, Ursu kuşatması, Gurpanzah destanı hem Hurri hem de Hitit dilinde yazılmış edebi eserlerdir. Ayrıca çivi yazısı ile Hurrice yazılan bu metinlerin Hititçe ve Akadca nüshaları da mevcuttur (Alpman, 1998: 31).

Erken Hurri kültür kalıntılarında, ele geçen keramik çeşitlerinin formu dikkat çekmektedir. Hemen hemen benzer renk, biçim ve benzer süsleme özelliğini gösteren keramik çeşitleri ana hatları ile yerli karakteri göstermektedir (Erzen, 1992: 17). Şüphesiz, Hurri kültürünün temsilcisi Tel Halaf kültürüdür. Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunun çok renkli ve boyalı seramikleri, bu kültürün etkisi altındadır. Bu renkli keramiğin üzerinde renklerle yapılmış geometrik motifler egemendir. Kalkolitik döneme ait olan sanat şekli, keramik ve mühürler üzerindeki işlemlerden ibarettir. Monokrom kaplar üzerinde motifler "linear" denilen, çizgi sanatını gösterir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde kalkolitik çağda görülen, Kuzey Mezopotamya kültürünün etkisi, eski tunç çağında devam etmemiştir. Çünkü Karaz'da siyah, perdeli ve üzerinde kabartma olarak spiral motifler yapılmış bir seramik türü ortaya çıkmıştır ki, bunlar Filistin'in III. bin yıla tarihlendirilin, erken bronz çağının "kirbet kerak" seramiğine çok benzemektedir (Kınal, 1998: 31 vd.).

Hurriler, Anadolu kültür tarihinde derin izler bırakmışlardır. Bugün dahi yarı-göçebe hayat tarzını benimsemiş (yaylakçı-kışlakçı Yörük ve Türkmen gibi) Türk boylarının hala kullandığı tek direkli çadır tipleri, Hurriler'in kullandıkları eski yuvarlak

planlı evleri andırmakta ve yerli Anadolu mimari özelliklerini taşımaktadır (Kırzioğlu, 1992: 187).

4.2. HAYAŞA-AZZİ KRALLIĞI

Hayaşa, halkı ve ülkesi, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu tarihinde önemli bir yer işgal eder. Hayaşa ve bölgenin en eski tarihinden bahseden kayıtlar, Hititler devrine ait Hattuşaş arşivlerinde ele geçen çivi yazılı metinlerdir (Pehlivan, 1991a: 15).

Hititler, kuzeydoğu komşuları için genellikle Hayaşa adını kullanmışlar ve buna bağlı olarak, Azzi ülkesini, Hayaşa ülkesinin sadece bir kısmını tarif etmek için kullanılmışlardır (Pehlivan, 1990: 23).

Hayaşa-Hitit ilişkileri, konusundaki Hitit kaynakları Murşili II'ye ait olan yazıtlardır. Belgeye göre: Hitit kralı Tuthalya III (M.Ö. 1400-1381) zamanında, Hayaşalılar Hitti ülkesine saldırmışlar ve Yukarı Memleket'in güvenliğini tehlikeye sokmuşlardır. Bunun üzerine prens Şuppiluliuma I (M.Ö. 1380-1345), kral adına Yukarı Memleket'in güvenliğini sağlamak için Hattuşaş'tan Hayaşa üzerine hareket etmiştir. Ancak Hayaşalılar'dan önce Kaşkalarla karşılaşmıştır. Şuppiluliuma, Hayaşalar kadar önem arz eden Kaşkalarla girdiği mücadele sonunda tehlikeyi geçiştirerek ele geçirdiği esirleri Samuha'ya gönderdi. Şuppiluliuma I, Yukarı Memleket'in güvenliğini sağladıktan sonra görevinden ayrılmıştır (Pehlivan, 1984: 54). Hayaşalılar, kuzeydoğu yönünden, Karanni adlı bir lider etrafında toplanarak Hitit Kralının uzakta bulunmasından da faydalanarak, kuzeyden Kaşkalarla birlikte Hitit ülkesini ele geçirmeye başlamışlardır. Bu olayı haber alan Tuthaliya III, Yukarı Memlekete doğru yola çıkar. Önce Kaşkaları püskürtür, daha sonra ise Hititler için önemli bir kült merkezi konumundaki Samuha'yı kuşatan Hayaşa üzerine sefer düzenler. Devamlı olarak geri çekilen ve oldukça pasif bir görüntü sergileyen Karanni, Kummuha yakınlarında mücadeleye girişir (Gurney: 1973, 682). Tuthaliya III 'ün hastalığı tekrar ortaya çıkmış ve ordunun komutasını Şuppiluliuma üstlenmişti. Samuha'yı kuşatan ama giremeyen Hayaşalılar, Hitit ordusunun üzerlerine geldiğini görünce ricat etmeye başlarlar. Ancak Hititlerin takibi, Kummuha önlerine kadar sürmüş ve iki devlet burada mücadeleye girişmiştir (Pehlivan, 1984: 330). Mücadelenin sonucu kesin olarak bilinmese de kaynaklardaki bilgilere göre Şuppiluliuma I, tehditleri önlediği bilinmektedir (Pehlivan, 1984: 54). Bu konuda bilgi veren tabletin devamı kırık olması,

Kummuha Savaşı'nın sonucu hakkında kesin bir yargıya varmamızı engellemiştir. Ancak daha sonraki bir takım faaliyetlere bakılarak bazı sonuçlar elde edilebilir.

Bunlardan birincisi, Şuppiluliuma I'in tahta çıktığı yıllarda Hayaşalı Hukkana/ş ile yaptığı anlaşma metninden çıkarılacak sonuca göre Hititler, Kummuha önlerinde nispi bir başarı elde etmişler, fakat çekirdek Hayaşa ülkesini ele geçirmeye muvaffak olamamışlardır.

İkinci önemli husus ise, Hayaşa ordusunun Hititler karşısında başarısızlığa uğraması ve Karani'nin bu çarpışmada öldürülmüş olmasıdır. Nitekim olaydan sonra, Hayaşa'da bir lider ya da kral değişikliği olmuştur (Özgül, 2011: 82).

Bu savaştan sonra Hayaşa yönetimi başına Karanni'nin yerine Mariya adlı yeni bir lider geçmiştir (Pehlivan, 1991: 46). Mariya'nın hiç de dostane olmayan Hitit-Hayaşa ilişkilerini yoluna koymak üzere, Hitit sarayında bulunduğu bir sırada, her iki ülkenin aile geleneklerinin, ceza ve medeni hukuk ilkelerinin farklı olması münasebetiyle ve O'nun, Hitit yasalarına ters düşen bir hareketinden dolayı, Tuthaliya III tarafından ölüme mahkum edildiği bilinmektedir (Pehlivan, 1984: 64.; Pehlivan, 1994: 330).

Sonraki süreçte Hitit kralı Tuthaliya III. ölmesi, Hitit tahtında mücadelelere neden olmuştur. Bu kaos içerisinde, Şuppiluliuma I. (M.Ö. 1380-1345), krallığı gayri meşru bir şekilde ele geçirmiştir. Bu karışıklıkları fırsat bilen ve aralarında Hayaşa'nın da yer aldığı bazı Anadolu krallıkları, her taraftan Hitit topraklarına saldırıya geçmişlerdir. Mariya'nın Hitit ülkesinde öldürülmesini hazmedemeyen Hayaşalılar, Yukarı Memleketi yağma ve talan etmişlerdir. Hayaşalılar, Samuha kuşatmışlar ve Hititler'i uzun süre meşgul etmişlerdir (Cavaıgnag, 1936: 30). Bu karışıklık ve kargaşa ortamına fazla dayanamayan Hitit ülkesi, dağılma ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Şuppiluliuma I., tüm bu olumsuz şartlara rağmen uzun süre ülkesinin sınırlarını eski konumuna geri getirmek için büyük bir gayret sarf etmek zorunda kalmıştır (Goetze, 1975: 117)

Şuppiluliuma I.'in kuzey Suriye de Hitit çıkarlarını koruduktan sonra, Hayaşa üzerine bir sefer düzenleyerek büyük bir ihtimalle Hititler lehine hareket eden Hukkana'sın da desteği ile Hayaşa seferlerinden istediği başarılı sonucu elde ettiği bilinmektedir (Kınal, 1954: 78.; Ceylan, 1994: 57).

Bu dönemdeki Hitit-Hayaşa ilişkileri politik bir evlenme ve buna bağlı olarak yapılan dostluk anlaşması ile devam ettirilmiş, iki ülke arasında uzun süreli bir barış ve huzur dönemi tesis edilmiştir. (Pehlivan, 1991a: 53).

Şuppiluliuma I, Hitit Devleti'nin eski askeri ve siyasi gücüne yeniden kavuşmasında ve aynı zamanda Hitit toprak bütünlüğünün tekrar sağlanmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir Bundan sonra Hayaşa-Hititler arasında tarihe "Hukkana Antlaşması" adı ile geçen dostluk ve saldırmazlık antlaşması yapılmıştır (Ceylan, 1994: 60, 74). Anlaşma metni, hem tarihi hem de hukuki açıdan önemli bilgileri içermektedir. Metin, iki ülke arasındaki medeni hukuk prensiplerinin nasıl yürüdüğüne ve aradaki hukuki farklılıklara dair bilgiler de içermektedir. Bu farklılıklar dikkate alındığında iki önemli husus göze çarpmaktadır. Bunlar; Anlaşma metninde geçen kan bağı bulunanlar arasındaki yakın ilişkileri yasaklayan kararlar ve saray kadınlarına bakmanın ölüm sebebi sayılacağını ifade eden bilgilerdir (Pehlivan, 1991a: 54.; Ceylan, 1994: 82).

Hukkana Anlaşması'nın sonuçları dikkate alınarak bazı sonuçlar elde etmek imkan dahilindedir. Antlaşma metinden anlaşmayı dikte ettirenin Şuppiluliuma I. olduğu görülür (Ceylan, 1994: 83). Anlaşmada muhatap olarak bazen Hukkana, bazen Hayaşa halkı dikkate alınmıştır. Bu itibarla metnin bazı yerlerinde Hukkana'dan, *sen*, Hayaşa halkından ise, *siz* diye hitap edildiği görülür (Pehlivan, 1991a: 56.; Ceylan, 1994: 81). Metnin yine bazı yerlerinde Şuppiluliuma I, Hukkana'ya nasihat verir gibi seslenir ve onun Mariya'nın düştüğü hatalara düşmemesini tavsiye eder ve onun durumundan ders çıkarmasını ister (Pehlivan, 1991: 57.; Ceylan, 1994: 82). Hitit kralı, Hukkana anlaşmasıyla beraber, kuzeydoğu komşularından ve Hayaşalılar' dan kendi güvenliğini ve topraklarını korumayı amaçlamıştır. Bununla birlikte Hititler, anlaşmanın birçok yerinde tekrar ettiği gibi onları iç ve dış tehditlere karşı koruyup kollamayı taahhüt etmiştir (Pehlivan, 1991a: 58; Ceylan, 1994: 81- 82-83). Buna karşılık olarak da Hayaşalılar, vergi vermeyi, askeri konularda yardımda bulunmayı ve Hititler'e karşı sadık olmayı kabul etmişlerdir (Pehlivan, 1991a: 58). Bu anlaşma, Hitit-Hayaşa ilişkilerinde elli yıldan daha fazla süren bir dostluk dönemi başlamasına vesile olmuştur.

Hukkana Anlaşması, Hitit ve Hayaşalılar arasında oldukça uzun bir süre barış döneminin yaşanmasını sağlamış olduğu için, önceki yıllarda Hitit kayıtlarında sıkça bahsedilen Hayaşalılar' dan bu zaman dilimi içinde pek bahsedilmez. Bu tarihlerden

yaklaşık yarım asır sonra, Hayaşa ve Kaşka ülkelerinin yer aldığı kuzey-kuzeydoğu Anadolu topraklarındaki ilk hareketlenme ve örgütlenmeler Hitit kralı Murşili II döneminde yeniden ortaya çıkmaya başlar. Başka bir deyimle, bu dönemden itibaren iki ülke arasında devam eden dostane ilişkiler, yavaş yavaş eski çalkantılı günlerine geri döner (Pehlivan, 1994: 331)

Hitit kralı Murşili II'nin saltanatının ilk yıllarında ise, Hukkana'nın neslinden gelmediği bilinen Anniya/ş Hayaşa' da yönetimi ele geçirmiştir (Pehlivan, 1991a: 59). Hayaşa tahtına oturan yeni kral Anniya, Suriye'nin kuzey bölgesindeki Mitanni etkisini kırmaya yönelmiştir. Bu sırada, bölgede bulunan Murşili II'nin kendisine müdahale tehlikesi bulunmadığını anlayan Anniya; İstitina, Kannuva ve Dankuva topraklarına saldırılar düzenlemiş ve Hayaşa' ya geri dönerken bol ganimetle birlikte çok sayıda esir götürmüştür.

Aşağı yukarı bu tarihlerde, doğu Kaşka boylarını bir araya toplayarak küçük bir devlet kuran Pihhuniya ile Hayaşa kralı anlaşmış ve bu bölgede Hititlere karşı bir ölçüde güvenli bir tampon bölge meydana getirmişlerdir (Pehlivan, 1984: 67).

Suriye'nin kuzey bölgesindeki meseleleri büyük oranda halleden Murşili II, Kargamış'ı takiben Yukarı Memlekete yönelmiştir. Hayaşa-Kaşka sınırında bulunan Tibya (Ordu) bölgesinde, küçük bir devlet kuran Pihhuniya'yı cezalandırmıştır (Goetze, 1967: 89 vd.). Saltanatının 7. yılında (büyük bir ihtimalle M.Ö. 1338) bu başarısını pekiştirmek için Hayaşa üzerine sefere çıkmıştır. Sefer mevsiminin sonları olmasına rağmen Murşili II, Hayaşa üzerine saldırarak sınırda, sarp bir mevkiye kurulu olan Ura kentini muhasara etmiştir. Muhtemelen Ura ve çevresinin kontrolünü ele geçirdikten sonra tekrar geri dönmüştür (Goetze, 1967: 99).

Saltanatının 8. yılında Murşili II, dört yıl boyunca Anniya'yı mağlup etmek için Yukarı Memlekete yani, Hitit-Hayaşa sınır bölgesine çeşitli seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin temel gayesi, Mısır doğrultusundaki Güney'de bulunan Hayaşa tehlikesini tamamen ortadan kaldırmaya yönelikti.

M.Ö. 1336'da Kuzey Suriye'deki karışıklıklar çok tehlikeli bir noktaya gelmiş, bu duruma önlem almak gereği hisseden kral, güneye kendi giderken Hayaşa ve Yukarı Memleket üzerine generallerinden birini sevk etmiştir. Murşili II'nin generali güçlü Hayaşa ordusunu yenmeye muvaffak olmuş, fakat Hititleri devamlı uğraştıran bu

güçlere ne yazık ki son darbe vurulamamıştı. Haberi alan ve seferi tamamlamak isteyen Murşili II, Kizzuvatna'dan Kargamış yoluyla Tegarama/Gürün'e Sivas gelerek ordusu ile birleşmiştir (Pehlivan, 1991: 64). Fakat yaklaşan kış mevsiminden dolayı, komutanlarının da önerilerini dikkate alan kral, Hayaşa seferini bahara ertelemeyi uygun görmüştür.

Murşili II, 10.saltanat yılında (M.Ö. 1335 civarı) kışı Ankuva'da geçirdikten sonra ilkbaharla birlikte Hayaşa seferine çıkmaya karar vermiştir. Sınır bölgesinde yer alan ve adı ilk kez kayıtlarda geçen Ingalava şehrinden yola çıkarak Hayaşa üzerine yürüdü. Aripşa/Giresun şehrini yağmaladı. Bu durum karşısında Dukkammalılar teslim olacaklarını ve Hitit ordusuna gönüllü olarak katılacaklarını duyurmuşlardır. Bunun karşılığında ise şehirlerinin yağma ve talan edilmemesini talep etmişlerdir. Savaş esirlerinin de aralarında bulunduğu 3000 kişiyi Hattuşaş'a götürmek için ayıran Murşili II, şehrin tahrip edilmesini ve yağmalanmasını önlemiştir (Goetze, 1967: 133). Bunun üzerine Murşili II., Hattuşa'ya dönmüş ve kışı burada geçirmiştir. Murşili II.'nin 11. Saltanat yılında Hayaşa problemini tamamen ortadan kaldırmak için son bir sefer düzenlemiştir. Hayaşalılar da bu saldırıdan kurtulmak için Murşili II.'ye elçi göndermişlerdir. Hayaşalılar bu elçi vasıtasıyla Hitit Devletine tabii olacaklarını bildirmişlerdir. Murşili II., art arda ve planlı olarak düzenlediği bu seferlerle Hayaşa problemini ortadan kaldırmıştır (Goetze, 1967: 139-141). Hayaşa ile ilgili son Hitit kaynakları Tuthalya IV., zamanına aittir. Bu kayıtlara göre; Hitit Devleti, Hayaşa, Kaşka ve Lukkallılar'a karşı bir çeşit vize uygulamıştır (Gurney, 1959: 37). Daha sonraki dönemlerde gerek Hitit gerekse çağdaş diğer Önasya devletlerinin kayıtlarında Azzi-Hayaşa adına pek rastlanmaz (Goetze 1928, 34).

4.3. DAYA(E)Nİ / DİAU(E)Hİ

M.Ö. XIII. yüzyıl sonrası, Uruatri- Nairi Konfederasyonu' na bağlı beyliklerden biri olan Dayaeni ilk kez Tiglath-pleser I'e ait olan Prizm Yazıtı'nda görülmektedir. Dayaeni adı, daha sonra pek çok Asur ve Urartu yazıtlarında görülür.

Kuzeydoğu Anadolu'nun en güçlü ve en zengin krallığı olarak tanımlanan Dayaeni'nin konumu ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Dayaeni Krallığı siyasi tarihi içerisinde zaman zaman çok geniş topraklara sahip olmuştur. Karasu'nun kaynak kesimi merkez olmak üzere, kuzeyde Doğu Karadeniz dağlarının eteklerine, doğuda güneybatı

Gürcistan'a, güneyde Erzincan – Varto arasındaki sahayı kapsayan bu topraklar, Dayaeni'nin nüfuz sahasıdır. Dayaeni, siyasi tarihi süresince her zaman bu geniş topraklara sahip olamamıştır. Dayaeni'nin "Çekirdek Toprakları" üzerinde de değişik görüşler mevcuttur. Dayaeni'nin "Çekirdek Toprakları" ile ilgili görüşler içerisinde Çoruh Havzası, Oltu, Aşkale- Tercan arası ve Aşkale – Sarıkamış arası ön plana çıkmaktadır (Pehlivan, 1991b: 25, 31).

Tiglath-pleser I' den sonra Salmanassar III., üçüncü saltanat yılında Doğu Anadolu'ya sefer düzenlediği bilinmektedir (Çilingiroğlu, 1994: 37). Bu olay da kaynaklarda " ... *Suhme topraklarından hareket ettim. Dayaeni topraklarına karşı yürüdüm. Dayaeni'yi her şeyi ile zapt ettim. Şehirlerini yaktım yıktım, ateşe verdim. Çok miktardaki mallarını ele geçirdim. Dayaeni'den hareket ettim ve Urartulu Aramu'nun krali şehri Arzaşku'ya yaklaştım...*" geçmektedir. Salmanassar III. M.Ö. 844'de Anadolu'ya bir sefer daha yapmıştır. Bu seferinde Fırat'ın kaynağına kadar ilerleyerek Urartulu Aramu'nun ülkesini yağmalamıştır (Belli, 1982: 151). Bu seferde ayrıca Dayaeni kralı Asia'yı haraca bağlayarak vergi vermek zorunda bırakmıştır (Pehlivan, 1991b: 27).

4.4. URARTU DEVLETİ

4.4.1. Urartu Siyasi Tarihi

Adlarına en erken M.Ö. 1274 yılında Asur kaynaklarında rastlanan Urartular, M.Ö. 9–6. yüzyılları arasında batıda Fırat Nehri, doğuda İran-Azerbaycan, kuzeyde Gökçe Göl ile Aras Vadisi, güneyde Toroslar ve Urmiye Gölü'nün güneyini de içine alan geniş bir bölgeye hakim olarak doğunun büyük ve güçlü devletlerinden biri haline gelmiştir (Salvini, 2006: 7). Etrafı yüksek dağlarla çevrili küçük tarım alanlarının bulunduğu Urartular'ın ana yurdu Van Gölü Havzasıdır (Çilingiroğlu, 1997: 12).

Urartu tarihi genel hatlarıyla iki ana evreye ayrılmaktadır. Ve bu ayırım her iki ana evrenin siyasi ve kültürel bakımdan, yönetim şekillerinin yapısal karakterlerine göre belirlenmektedir. M.Ö. XIII. yüzyılın başları ve M.Ö. IX. yüzyılın ilk yarısı arasındaki dönem yoğun Asur tehlikesi ve saldırıları karşısında feodal beylikler tarafından oluşturulmuş, Uruadri ve Nairi konfederasyonlarının egemen oldukları dönemdir. Kökenleri M.Ö. III.Bin yıla dayanan "Kabile ve Feodal Beylik" düzeni süregelmektedir.

Ve bu dönem Urartu'nun "Arkaik Çağı" (Tarhan, 1986: 70 vd.) olarak tanımlanmaktadır.

4.4.1.1. Kuruluş Dönemi

Federal bir yapıya sahip olan Hurri-Mitanni Devleti, merkezi otoritenin zayıflamasıyla çeşitli beyliklere bölünmüştür. Asur Devleti Hurri prensliklerini hakimiyeti altına almaya çalışırken, bu prenslikler de aralarında bir birlik oluşturarak Asur'a karşı koymaya çalışmışlardır. Bu şekilde Asur belgelerine göre M.Ö. XIII. yüzyılda Van Gölü çevresinde bulunan Nairi ve Uruatri ülkeleri ile Asur arasında başlamıştır.

Urartu tarihi hakkında en eski bilgi Asur kaynaklarına dayanmaktadır. Asur krallarında Salmanassar I (M.Ö.1274-1245) krallığının ilk yıllarındaki olaylarla ilgili olarak 1274 yılında Urartu eski Asurca şekli ile Uruatri'ye karşı bir sefer yaptığını kitabesinde belirtir. Ayrıca bu seferde 8 memleketi zapt ettiğini ve 51 şehri de tahrip ettiğini yazar. Urartu feodal beyliklerin bir siyasi birliğin etrafında toplanması ancak M.Ö.9.yüzyılın ortalarında mümkün olmuştur. Lutipri oğlu Kral Sarduri I (M.Ö.840-830) gerçek manada Urartu devletini kurduğu gibi Tuşpa'nın yani bugünkü Van kalesinin de kurucusu olmuştur (Erzen, 1992: 24-27).

4.4.1.2. Gelişme Dönemi

Aramu, Urartu Devletinin ilk kralıdır. Aramu, sonra tahta farklı bir sülaleden gelen Sarduri I.(M.Ö.840-830); onun oğlu İşpuini (M.Ö. 830-820), Menua (M.Ö.810-785/780), Arğişti I (M.Ö.785-780-760) ve Sarduri II (M.Ö.760- 730) dönemlerinde Urartu Devleti en parlak dönemini yaşamıştır (Sevin, 1999, 162-163).Urartular, M.Ö. 810-764 yıllarında gerçekleştirilen askeri ve mimari alandaki yeniliklerle Doğu Anadolu' nun en güçlü siyasi birliği haline gelmiştir (Çilingiroğlu, 1994: 55). Bu yıllarda Dayaeni, Urartular'ın kuzeye ve kuzeydoğuya açılmalarına bir engeldi. Bunun yanında Dayaeni; Pasinler, Aşkale ve Erzincan gibi verimli ovaları elinde tutuyordu. Bütün bu sebeplerle, Urartular M.Ö. IX. yüzyılın sonlarında Dayaeni üzerine iki önemli sefer düzenlemiştir. Bu seferler, Menua ile oğlu Arğişti I 'in ortak krallığı sırasında gerçekleştirilmiştir. Menua Dayaeni 'nin başkenti Şaşılı'yu ele geçirerek kral Utupurşi' yi esir etmiş ve bol miktarda tribut elde etmişti. Menua, Dayaeni 'nin kıymetli mal varlığını Urartulara kazandırdığı bu seferine devamla Diauehi 'ye bağlı Şeşeti ülkesi

sınır kenti Zua' da seferini tamamlamıştır. Arğıştı I döneminde ise Dayaeni ve çevresini kesin olarak Urartu ' ya bağlamıştır. Yönetimine de merkezden gönderdiği "EN-NAM" adı verilen valileri getirmiştir. Bundan sonra Urartu kaynakları Dayaeni 'den bahsetmezler (Pehlivan, 1991b: 34).

Urartu Devleti, Dayaeni tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra, Doğu Anadolu'da kendisine karşı koyabilecek hiçbir güç kalmamıştı. Urartular kurdukları şehir ve kalelerle, Aşkale ve çevresinin de içinde yer aldığı, Karasu- Aras depresyonunun zengin ovalarından azami derecede yararlanmıştı. Horasan- Pasinler-Erzurum-Aşkale ve Erzincan ovalarındaki yerleşmeler bunu açıkça belgelemektedir. Aşkale Höyük, Cinis Höyük ve Küçükçağdarış yerleşmelerindeki buluntular, Aşkale ve çevresinde de Urartu hakimiyetinin yoğun bir şekilde yaşandığını göstermektedir. Urartular tarım ve hayvancılığın yanında bölgenin zengin yer altı kaynaklarından da yararlanmışlardır. Aynı zamanda Karasu-Aras tabii yol üzerinde yer alan kalelerle askeri ve ticari yolu denetimleri altında tutmuşlardır. Böylece bölgenin ticari gelirlerinden de istifade etmişlerdir (Pehlivan, 1991b: 42-43).

4.4.1.3. Gerileme ve Çöküş Dönemi

II. Rusa'nın ölümü üzerine Urartu tahtına oğlu Sarduri III (M.Ö. 645-635) geçmiştir. Babasının (Erzen, 1984, 31-41) politikasını takip eden III. Sarduri, Asurbanipal e elçiler göndermiş yardım talebinde bulunmuştur. II. Rusa'nın ölümünden sonra ise Urartular Ön Asya'daki önemini büyük oranda kaybetmişlerdir. Buna paralel olarak Asur Devleti'de M.Ö.650'lerde eski gücünü kaybetmeye başlamış ve gittikçe güçlenen Medler karşısında zor durumda kalmışlardır.

Medler ile İskitler bir ittifak kurarak ünlü ünlü Ninova kentini Asurlardan almışlar ve Asur kralı Asurbanipal de daha sonra Harran Ovasına çekilmiştir. M.Ö.605'te ise Kargamış'ın düşmesiyle Assur İmparatorluğu tamamen yıkılmıştır.

Bu durum Ön Asya'daki dengeyi değiştirmiş, başta İskitler ve Babil gibi önemli politik güçlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Babil keramikleri İskitlerin M.Ö.609'da Urartu sınırlarına yaklaştıklarını, Yukarı Dicle havzasındaki Urartu bölgesini hakimiyetleri altına aldıklarını kaydederler. Bunun en belirgin delili de Çavuştepe kazılarında ele geçirilmiştir. Çavuştepe kazısı bulguları Çavuştepe kalesinin İskitler tarafından yıkıldığını doğrulamaktadır.

İskitler Urartuları yıktıktan sonra Suriye ve Mısır'a doğru inmişlerdir. M.Ö.6.yüzyılın başında Urartu ülkesi: Medler ve Lidyalılar arasında mücadele konusu olmuş, sonuçta Kızılırmak'a kadar olan Doğu Anadolu toprakları Medlerin hakimiyetinde kalmıştır (Belli, 1982: 207).

Urartu Kral Listesi

Aramu (M.Ö. 850-840)	II. Argiştı (M.Ö.714-685)
I.Sarduri (M.Ö. 840-830)	II. Rusa (M.Ö. 685-645)
İşpuini (M.Ö. 830-810)	III. Sarduri (M.Ö.645-635)
Menua (M.Ö. 810-786)	IV. Sarduri (Erimena) (M.Ö. 635-625)
I.Argiştı (M.Ö.786-764)	III. Rusa (M.Ö. 625-609)
II.Sarduri (M.Ö. 764-735)	IV. Rusa (M.Ö. ...?-585)
I.Rusa (M.Ö. 735-714)	

4.4.2. Urartu Kültür ve Medeniyeti

4.4.2.1. Mimari ve Sanat

Urartular'ın kurulduğu bölgenin coğrafi şartları göz önünde bulundurulduğunda, Urartu öncesi dönemde herhangi bir planlı yapılaşma ve örgütlü bir ekonominin olmadığı gerçeği ortaya çıkar. Urartu'nun bölgenin sert iklim şartlarını ve kayalık, dağlık yapısını dikkate alarak ele geçirdiği ülkeleri ancak başlarına birer vali (EN-NAM) atamak suretiyle bir idare mekanizması kurduğu görülür (Salvini, 2006: 134). Urartu Devleti, birçok valiliklere ayrılmış bir çeşit memur devleti gibidir. Vilayetlerde her çeşit erzak ve malzeme krallığın hizmetine hazır halde bulundurulurdu. Urartu'nun sınır bölgelerinde, krala bağlı beylikler yer alırdı. Bunlar krala vergi verirler ama kendi içlerinde de bağımsız idiler. Böyle karmaşık bir idari ve sosyal sisteme tabi olan Urartular'ın mimari ve estetik anlayışları da hiç şüphesiz ki kendine özgüdür.

Urartular, bilinçli bir şekilde bölge planlamacılığı yapmışlardır. Fethettikleri yerleri tarım ve hayvancılık açısından mamur edip, sulama kanalları, savunma amaçlı

kale ve dini yapılarla ele geçirdikleri bölgeleri imara ve bayındırlık faaliyetlerine açık hale getirmişlerdir (Tarhan, 2000: 191-200).

Urartu kale mimarisinin temel yapı taşı bazalt-andezit ve kalkerden oluşmaktadır. Yaygın olarak kullanılan bir diğer yapı malzemesi de ahşaptır. Ahşap malzemeler sadece hatıllarda kullanılmamış, aynı zamanda yatay olarak duvar örgüleri içinde de yer almıştır. Urartu kaleleri genellikle, 2-3 m'lik taş temeller üzerine 120 kerpiç sırası inşa edilerek yapılmışlardır (Çilingiroğlu, 1983: 37). Kaleler bazen tek bazen çift sıra surla çevrili olabilir. Bu surların bazen bir tepenin üstüne yakın bir yere yapıldığı bazen de kalenin bulunduğu tepenin eteğine yakın bir yere yapıldığı görülmüştür. Urartu kalelerinin, genellikle yüksek tepelere yapıldığı anlaşılırken, Aşağı Anzaf Kalesi'nde olduğu gibi yolları veya maden yataklarını kontrol edebilmek için de inşa edildiği görülür (Belli-Ceylan, 2005: 175-178).

Demirden ve tunçtan yapılan madeni eşyalar Urartu kalelerindeki yöneticiler denetiminde estetik bir anlayışla şekillendirilerek bol bir şekilde üretilmiştir. Özellikle tunç eşyalar Urartu sanatının oldukça önemli bir kısmını oluşturmuştur. Gerek yönetici kesimi gerekse halk kesimi tarafından yoğun bir şekilde kullanılan tunç alaşımı, sadece madeni silahların değil Urartu takı sanatının önemli bir bölümünü oluşturmuştur (San, 2005: 73). Adak Levhaları (Sevin, 2005: 93), Ordu'nun savaş gereksinimlerini karşılayan; kılıç, kalkan, miğfer, ok uçları, kemerler, at koşum takımları (Loon, 1966: 121-125) ile süsleme ve takı sanatına ait küpeler, bilezikler, süs iğneleri ve fibulalar gibi birçok sanat eseri Urartu'nun bu alandaki becerisini ortaya koymaktadır.

Urartular bölgedeki madenleri genellikle üç bölgeden tedarik ediyorlardı. Birinci bölge olan Adıyaman-Malatya- Elazığ ve Tunceli'den genellikle, altın, gümüş, bakır ve demir elde ediyorlardı. İkinci bölge olan Erzurum-Erzincan-Bayburt-Gümüşhane ve Kağızman bölgesinden ise gümüş, kurşun ve bakır çıkarıyorlardı. Urartular'ın üçüncü maden bölgesini de, Siirt-Bitlis-Van ve Hakkari bölgesi oluşturuyordu (Belli, 2000: 372). Buradan da yine altın, gümüş, bakır, gümüşlü kurşun vb. madenler çıkartılarak üretime hazır hale getiriliyordu. (Belli, 1985: 372).

Urartular ayrıca fildişi ve çanak çömlek işçiliğinde de önemli eserler yaratmışlardır (Loon, 1966: 131). Urartular'ın gündelik yaşamına ilişkin olarak yapılan, kırmızı renkli çanak çömleklerin yanı sıra bezemeli vazolar ve çeşitli şekillerdeki riton

eserler Urartular'ın keramik işleme sanatındaki hünelerini sergilemektedir (Loon, 1966: 29-38). Sosyal sınıf ayrılığına dayanılarak yapılan saray keramikleri, parlak, kırmızı ve cilalı olup "Bianili" olarak adlandırılırlar. Bianili olarak yapılan bu keramiklerde, yuvarlak veya yonca ağızlı, halka tipli küçük testiler, dar boyunlu ve şişkin karınlı vazolar ve yüksek ayaklı kadehler yoğun olarak görülen formlardır. Halk için olarak yapılan keramikler ise aynı teknikte yapılmasına rağmen daha sade ve daha basit tarzda olup devetüyü ya da pembe renkte üretilmişlerdir. Urartu halkının günlük hayatta kullandıkları keramikler, genelde sıradan bir eşya maiyetinde oldukları için herhangi bir sanatsal endişe taşımadan imal edilmişlerdir (Salvini, 1995: 140). Saray efradı ve halk için üretilen keramiklerden başka, bir de ürünleri depolama vazifesi için yapılan büyük çaplı pitoslar yapılmıştır. Kalın ağızlı ve oldukça büyük olan bu pitosların üzerine aldığı miktar ve ölçüleri hiyeroglif veya çivi yazısıyla yazılmıştır. Hayvan motifli tutamaklar, ritonlar dini amaçlı düşünülmüş olan diğer sanatsal eserlerdir (Sevin, 2005: 104 -105).

4.4.2.2. Ulaşım

Urartu ulaşım ağının merkezini hiç şüphesiz başkent Tuşpa oluşturmaktadır. Transkafkasya, kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu bölgesine açılan bütün yolların merkezinde başkent Tuşpa vardı. Böylece Tuşpa hem güvenliği hem de ticareti elinde tutabiliyordu. Urartu oluşturduğu yollara günümüz kervansaraylarının belki de ilk örneklerini oluşturan istasyon niteliğinde konaklama merkezleri inşa ettirmiştir. Solhan ilçesinden başlayıp Harput'a kadar uzanan yol üzerindeki Zulümtepe, Bahçecik, Norşuntepe bu konaklama merkezlerine birer örnektir (Sevin, 1989: 49-50).

Urartu karayollarından günümüze kadar kalan en güzel ve etkileyici örnek, Bingöl Dağları üzerindeki yoldur. Van'dan başlayarak, Elazığ-Palu, Harput ve Malatya'ya doğru uzanan bu karayolu ortalama 5.40 m. genişliğinde yapılmıştır. Yer yer taş kaplamalı olan bu yol üzerinde neredeyse 25-30 km. de bir konaklama tesisi yer almaktaydı. Bu yol sistemi hemen hemen bütün Urartu ülkesinde bulunmaktaydı (Sevin, 2003: 229).

Başkent Van'dan başlayarak devam eden bu üç ayrı yoldan ilki Erciş-Patnos-Tahir Geçidi-Horasan-Hasankale-Erzurum-Erzincan'a ulaşan yoldur. Bu yol aynı zamanda, Urartu krallığının Orta Anadolu'ya açılan ticaret yoluydu. İkinci yol ağı, Muradiye

Çaldıran-Doğubayazıt-Iğdır ve Gökçe Gölü'ne değin uzanan yoldur. Bu yol da Urartu ekonomisi için oldukça önemliydi. Bölgeye yapılan sayısız askeri seferler sonucunda sayıları onbinlerle anılan büyükbaş ve küçükbaş hayvan ganimet olarak ele geçirilerek krallığın merkezi bölgesi haline getirilmiştir. Üçüncü yol ağı ise Erçek-Özalp-Saray-Kontur Vadisi üzerinden, Kuzeybatı İran içlerine açılan yoldur. Bu yol da Urartu krallığının doğuda Afganistan, Hindistan ve İran'dan gelen ticaret kervanlarının, taşıdığı değerli taşların merkeze ulaşmasını sağlayan önemli bir yoldu (Belli, 1977: 413).

4.4.2.3. Dil ve Yazı

Hurriler'in halefleri olan Urartular, birbirleriyle çok benzeşen bir dil kullanmışlardır. Gramer ve temel ilkeler bakımından bu iki dil aynı filolojik temele dayanmaktadır. Bütün fiiler ya geçişsizdir ya da edilgendir. Her iki dilde de kullanılan kelimelerin büyük bir bölümü aynıdır (Belli, 1982: 196). Urartu'ca; Akad orijinli olan çivi yazısı işaretlerinin, bir Akad dialekti olan Yeni Asur çivi yazısı versiyonuyla yazılmaktaydı. Örnek aldığı model gibi Urartu yazı sisteminde de; syllabogramlar (hece işaretleri), ideogramlar ve determinatif adı verilen belirteç işaretler bulunmaktaydı. Çivi yazısını kullanan tüm halklarda olduğu gibi Urartu Çivi yazısı da soldan sağa okunmaktaydı. Urartular kayalara ve taşlara yazıyı yazmadan önce muhtemelen satır çizgilerini yerleştirmekteydiler. Bu gelenek Urartu'ya özgü olarak görülmektedir. Yazıda kelimeler boşluklar bırakılarak birbirlerinden ayrılmaktadır (Melikişvili, 1971: 20). Kelimelerin satır sonunda bölünmemekte, bunun yerine bazı heceler arasında fazla mesafe bırakılmakta, ya da kelime aralarına fazla sayıda ünlü konulmaktaydı. Urartu metinlerinde yaygın olmamakla birlikte kelimelerin kısaltıldığı da görülür (Wilhelm 2004, 121).

Urartular'da resmi veya ticari muhabereleler, pişmiş topraktan levhalar üzerine metin halinde işleniyordu. En önemli kitabelerini taş levhalar üzerindeki bina bloklarına veya kayalar üzerine yazmışlardır. Bunlardan günümüze kadar ulaşanların sayısı 300'ü geçmiştir. Bu kitabelerde, düşmanlarla yapılan savaşlardan, inşa edilen saraylardan, kutsal mabet ve tapınaklardan, su kanallarından ve dini konulardan sıkça bahsedilmektedir (Belli, 1982: 197; Salvini, 2006: 209).

Urartu'nun ilk dönemlerinde daha yaygın olarak görülen bu hiyeroglif yazısı Urartu'nun gücünü yitirip zayıfladığı dönemde tekrar önem kazandığı görülmektedir.

Buda yazının gelişiminin de ve kullanımında devlet gücü veya halka yansımaları ile yani ekonomi ile paralel bir seyir izlediğini göstermektedir (Belli, 1982: 196).

Van Bölgesinde bilinen Körzüt, Köşk, Karahan, Muradiye, Dağ önü, Kevenli, Hazine, Piri Kapısı, Yukarı ve Aşağı Anzaf gibi Van çevresindeki yerlerde ortaya çıkarılan yaklaşık on beş Urartu yazıtı ile ve Van Bölgesi dışında kalan Kars Hanak yazıtı, Ağrı Pirabat yazıtları ile giderek Urartu yazıtı hakkındaki bilgiler genişlemektedir. Urartu yazıtlarının sayısının kısa sürede artması ile Urartu dilinin hem gramatiksel özellikleri ve kelime hazinesi açısından yeni kazanımlar sağlanmış, hem de Urartu tarihinin karanlık bazı kesimlerine de ışık tutmuştur. Örnek olarak son bulunan Pirabat Yazıtı; Ağrı ilinin Eleşkirt ilçesine bağlı Pirabat köyünde Nezih Başgelen tarafından, ikincil malzeme olarak ev ve bahçe duvarlarında kullanılmış bir tüm yazıt ve iki yazıt parçası saptanmıştır. Bunlardan tüm olan yazıtın, biçim bakımından bir yapıda orthostat olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Topaloğlu, 2006: 89).

4.4.2.4. Din ve Ölü Gömme Adetleri

Urartu Krallığı'nın oluşumunda rol oynayan halklar farklı dinsel inançlara sahip olabilmekte ve farklı tanrılara ibadet edebilmekteydiler. Urartu Kralları, merkezi otoritenin sağlamlığını ve sürekliliğini sağlamak için, ülke sınırları içerisinde bulunan uluslar ile daha sonra hakimiyetleri altına aldıkları diğer ulusların inançlarına saygı göstermiş ve bu halklara ait tanrılarını kendi panteonlarına (tanrılar listesine) katmışlardır. Bunun kanıtı Van il merkezi sınırları içerisindeki Meherkapı kutsal kaya nişi yazıtındaki tanrı ve tanrıça adlarından açıkça belli olmaktadır (Salvini, 1994: 205-210). Bu listenin başında erkek tanrılar yer alırken ardından kadın tanrıçalar yer almaktadır. Listenin ilk sıralarını Haldi, Teişeba, Şiuni, Hutuini, Turani, Ua, Nalaini, Şebuti ve kadın tanrıçalardan Arubani, Huba, Tuşpea oluşturmaktadır. İbadetlerin gerçekleştirilebilmesi için tanrılara adanmış Meherkapı (Haldi Kapısı) gibi açık hava tapınakları ile genelde kaleler içinde yer alan kule tipli, rizalitli tapınaklar bulunmaktaydı. Belirli zamanlarda bu tanrılar için kurbanlar da sunulmaktaydı (Belli, 1999: 37).

Eskiçağda Doğu toplumlarının tamamında olduğu gibi, Urartu'da da ölümden sonra hayatın devam edeceği düşüncesi egemendi. Bu sebeple mezarlar oda ve ev biçiminde inşa edilir, ölen insan eşyalarıyla beraber bu mezarlara gömülürdü. Urartular'ın ölü gömme adetleri ile bilgiler yazılı belgelerde sınırlı ya da hiç

olmadığından, bu bilgileri yalnızca arkeolojik bulgulardan elde edebiliyoruz. Yapılan arkeolojik kazı ve çalışmalardan elde edilen buluntulara göre, Urartular'ın ölümlerini yakarak ve yakmayarak gömdükleri görülür (Barnett, 1963: 163).

Yakarak ölü gömme geleneği Urartu'da en yaygın olan gelenektir. Bu gelenek hem yönetici sınıfı hem de halkı kapsamaktadır. Ceset yakıldıktan sonra kül ve kemikler bir çömleğin içine konular ve ağzı yassı bir taş ile kapatılırdı. Daha sonra bu tür çömlekler için (urne) dediğimiz çukurlar açılır ve ölen insan değerli eşyalarıyla beraber bu çukurlara gömülürdü. Bir diğer ölü gömme geleneği ise ceset gömüsü şeklindeydi. Bunda da ölen kişinin değerli armağanları ve eşyaları cesedin yanına koyulur ve mezar odasında yanmış ceset gömüleriyle beraber aynı mekanda kalırdı.(Çevik, 2000: 17, 23).

Urartu'nun en görkemli mezarları ise hiç şüphesiz kaya mezarlarıdır. Urartu'da üst sınıfa hitap eden ve büyük bir emek isteyen bu mezarların bölgesel ve mimari anlamda farklılıkları bulunmasına ve benzer yapıların tüm çağlar boyunca inşa edilmesine rağmen Urartu kaya mezarlarında ortak birkaç özellik ileri sürmek mümkündür. Urartu kaya mezarları madenciliğin verdiği tecrübe ile oluşan iş aletlerinin verdiği avantaj sonucu düz ve pürüzsüz bir duvara sahiptir. Urartu kaya mezarlarının tümünün çevresinde aynı döneme ait bir yerleşim yeri kalıntısı bulunmaktadır. Ayrıca Urartu kaya mezarlarında nişlerin içlerinde urnelerin yerleştirilmesi için oyuklar mevcut olup, ölü yatağı denilen sekiler bulunmaktadır. Tek veya çok odalı olan bu mezar tipinde bölgesel farklılıklar görülmektedir. Ayrıca özenli işçiliklere sahip olması nedeniyle daha sonraki dönemlerde, sığınak, inziva odası veya kilise haline dönüştürülerek de kullanılmıştır (Çevik, 2000: 6-67).

BEŞİNCİ BÖLÜM

KERAMİK

5.1. KERAMİK KAVRAMI

Bir veya birden fazla metalin, metal olmayan element ile birleşmesi ve sinterlenmesi sonucu oluşan inorganik bileşiktir. Günümüzde bu tanım, çömlek, tuğla ve porselenleri içeren klasik seramik tanımına göre daha geniş bir material grubunu içermektedir. Kelime kökeni olarak eski Yunanca'da "yanık/yanmış madde" anlamındaki keramikos'tan gelir. Genellikle kayaların dış etkiler altında parçalanması ile oluşan kil, kaolen ve benzeri maddelerin yüksek sıcaklıkta pişirilmesi ile meydana gelir. Bu açıdan halk arasında pişmiş toprak esaslı malzeme olarak bilinir (Mutlu, 2007: 70).

Keramiğin ana malzemesi, su geçirmez killi toprak, balçık ya da çamurdur. Her yerde rahatlıkla bulunabilen ve kolayca şekillendirilebilen bu basit ve iddiasız malzeme, uygarlığın erken dönemlerinde insanoğlunun şekillendirdiği hemen hemen tek plastik malzeme olmuştur. Temel bileşenleri çok yalın olmakla birlikte, zamanla daha karmaşık malzeme ve yöntemlerin kullanıma girmesi, keramik üretiminin ve sanatının imkânlarını farklı boyutlara taşımasını sağlamıştır. Ayrıca, insanın, kili çarkta kısa sürede biçimlendirebilmesi ve üretim aracı olarak geliştirmesi keramik sanatını sanayileştirmiştir. İnsanın var olduğu her yerde keramiğin izlerine rastlanmış, tarih boyunca türlü biçim ve işlevlerle günlük yaşamın içinde yerini almıştır. Çağlar boyunca uygarlığın gelişimine ışık tutmuş, yer aldığı toplumun ekonomik, siyasal ve kültürel gelişiminin bir göstergesi olmuştur. Keramik üretimi; insanın uygarlığa yapmış olduğu en eski ve en kalıcı katkılardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda keramik; geçmişimizi daha iyi anlayıp değerlendirebileceğimiz bilgi ve kaynakları günümüze taşımasıyla önemli bir görev üstlenmektedir. Keramiğin gelişimi, ona şekil veren toplumun sosyo- ekonomik ve kültürel evreleriyle paralellik taşımaktadır (Mutlu, 2007: 71).

5.2. KERAMİK YAPIMINDA UYGULANAN TEMEL İŞLEMLER

5.2.1. Hamurdaki Katkı

Bu kısımda katkı cinsine (taşçık, kireç, saman, mika, bitki), katkı boyutuna (kaba, orta, ince, kumlu) ve katkının yoğunluğuna bakılacaktır. Hamurun katkısı bize çanak çömleğin işlevini ve üretim merkezi hakkında bilgi vermektedir. Örneğin bir kabın hamurunda taşçık varsa bu bir pişirme kabı olmaktadır. Çünkü pişirme kapları ısıya maruz kaldıkları için bunların hamurunda sıcaklığı gövdeye eşit dağıtması için yoğun taşçık katkısı kullanılmıştır. Bir başka örnek ise su kaplarında ise yoğun saman katkısının olmasıdır. Çünkü saman kabın yüzeyinde gözenek oluşturmaktadır ve bu da kabın dış yüzeyinin nemlenmesine ve kabın içindeki suyun soğumasına neden olur Bir kabın hangi üretim merkezine ait olduğu kullanılan kilden bilinmektedir. Çünkü farklı yöreler farklı kil yatağını kullanmaktadır (Ökse, 2002: 77).

5.2.2. Biçimlendirme

Hamur hazırlandıktan sonra çanak çömleği şekillendirmek için temel olarak iki yöntem vardır: el ve çark. Elle yapım çarka göre daha eski ve ilkel olmasına karşın bundan 7000 yıl önce biçim, kenar kalınlığı ve nitelik olarak çarklardan daha “üstün” çanak çömleklerin yapılmış olması (Kapur, 1984: 223) bu iki yöntemden birinin diğerine göre üstün ya da daha iyi olduğunun belirlenemeyeceğini kanıtlamaktadır. Elle çanak çömlek yapmak için pek çok yöntem vardır. Elle çömlek yapmanın sınırı hayal gücünün sınırıyla sınırlanmıştır. Genel olarak çanak çömlek yapımında geçmişte ve bugün kullanılan yöntemler şöyledir:

Parmaklarla çimdikleyerek, halkaları üst üste dizerek levhaları birleştirerek ve kalıp kullanılarak (kil bir şeyin çevresine sarılarak ya da bir şeyin çevresine sarılarak ya da bir şeyin içine konulup şekillendirerek) uygulanmıştır (Cooper, 1978: 6).

Günümüzden yaklaşık 6000 yıl önce Mezopotamya’da yavaş dönen çarkın elle biçim vermeyi kolaylaştıran dönen tabladan üretilerek bulunmasıyla birlikte çark yapımı dönemi başlamış; ancak el yapımı da bugüne kadar sürmüştür. Hızlı dönen çarkta merkezkaçtan yararlanılarak elle çekme yöntemiyle çömleğe şekil verilir. Yapılan çömlekler çömleğin orta eksenine göre tam simetriklerdir. Hızlı dönen çarkla birlikte çömlekçilikte seri ve standart üretim de başlamıştır. Kentlerden kent devletlerine geçişin gereksinimi olan çarkın kullanıldığı yerler kent devletleriyle sınırlı kılınmıştır (Özdoğan,

1997: 381).Çark elle ya da ayakla ya da hem el hem ayakla döndürülebilir. Bazı çarkları döndürmek için dişliler sistemine bağlanmış bir kol ve döndürme işi için başka hiçbir iş yapmayan bir kişi bulunabilir (Güner, 1988: 13). Ayrıca kabın elde ya da çarkta yapılması onun hangi çağa ait olduğu konusunda yol gösterebilir. El yapımı kaplar genel olarak Neolitik, Kalkolitik, Eski Tunç Çağı ve Erken Demir Çağ' da yaygın olurken, çark yapımı çanak çömleğin yaygınlaşması Orta Tunç Çağlarında görülmektedir. Bazı yerlerde büyük kaplar, çarkın ortaya çıkmasından sonra da elde yapılmaya devam etmiştir (Küçükbezi, 2004: 35).

5.2.3. Açkı

Yüzeyde işlemler yapılmadan önce çömlek bir iki gün kadar kuruması için bırakılır (Cooper, 1978: 8). Ancak çömlek tam kurumadan deri, bez, tahta, kemik ya da taş bir aletle günümüzde metal bir alet sürtülerek parlatılır. Pürüzlü yüzeyi düzgülleştirme amacı ile yapılan parlatma eylemidir. Yapılan açkıya göre çömleğin yüzeyi donuk ya da cilalı gibi parlak olabilir ya da camsı bir parlaklık kazanabilir. Açkının temel nedeni güzellik olmasa da açkı ile çömlekler güzelleştirilir. Açkının asıl amaca gözeneklerin kapatılarak çömleğin geçirimsiz yapılmasıdır (Özdoğan, 1997: 381).

5.2.4. Astar

Astar çömleğin üzerini farklı renkte ya da aynı renkte ama farklı dokuda olan bir başka kil hamurla kaplamaktır. Astarın yüzeyi genellikle açkılanmıştır ve astarın amacı da güzelliktir (Özdoğan, 1997: 381). Astar ile iki tür bezeme yapılır. İlki ıslak üzerine ıslak astarlanmış kabı bir nesne ile çizerek şekiller yapmak gibi; ikincisi kuru üzerine ıslaktır (Cooper, 1978: 50-51).

5.2.5. Sır

Sırlama tarihöncesi çağlarda uygulanmayan bir yöntemdir. Sır metalik bir silikattır. Çömleğin üzerine de astar gibi sürülür (Özdoğan, 1997: 381).

5.2.6. Renk

Keramik kesitlerinden veya astarsız yüzeylerden izlenebilen renkler keramiklerin “hamur rengini” oluşturur. Hamur rengi yanında keramik çalışmalarında değerlendirilen diğer bir değerlendirme de “astar rengidir”. Renk tanımı çoğu kez kişilere göre

değişebilen göreceli bir kavramdır. Keramik parçalarının hamur ve astar renkleri verilirken son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanan yöntem Munsell Soil Color Charts (Munsell Renk Katalogu) (Munsell: 2000) esas alınarak kodlanmıştır. Çalışmamızda devetüyü, kiremit, kırmızı, siyah, hamurrengi gibi renk adları kullanılmıştır. Bu tip renkler: 5 YR 6/3, 5 YR 6/4, 5 YR 7/4, 7,5 YR 6/6, 7,5 YR 7/3, 10 YR 6/4, 10 YR 6/6 şeklinde kodlanmıştır.

5.2.7. Bezeme

Seramik bezeme geleneği, çanak çömlek üretiminin ve kullanımının başladığı en erken dönemlerden itibaren uygulanmıştır. Bir motif bir dönemin özelliği olduğu gibi çağlar boyunca kullanılmış olabilir. Bazı bezemeler yalnız bir kültüre ait olabilir. Bu çanak çömlekler başka alanlarda ortaya çıkınca, ithal mal oldukları anlaşılır (Ökse, 2002: 78).

Uygulanan bezeme tekniklerini genel olarak iki ana gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki kap henüz nemliyken yüzeye uygulanan çizgi, kazıma, kesme, insize, sokma, kertik gibi bezeme çeşitleridir. Diğer bir teknik ise kabın yüzeyinde üst kısımda görülen boya, perdah, kabartma, plastik ve yumru gibi bezeme teknikleri olarak ayrılabilir (Rice, 1987: 138). Buna göre ilk gruba giren bezeme tekniğinde uygulanan motifler yüzeyden ya kesilerek parça çıkartma ya da yüzeye baskı yapılarak gerçekleştirilerek motifler uygulanmaktadır. Bu teknikte bezemelerin uygulanmasında yüzeyin kuruluk derecesi önemlidir. Kazıma, çizgi, kesme ve baskı tekniklerin genellikle kap nemli iken ıslak yüzeye uygulanmaktadır. Ancak bu uygulamada yüzeyden kesip çıkartma işlemi kuruma bittikten sonra ya da deri sertliğindeyken yapılması mümkündür (Rice, 1987: 144-145). Söz konusu bu yöntem ile yapılan bezemelerde kamış, saz, deniz kabuğu, hayvan kemiği ya da tırnak gibi doğal malzemelerin kullanıldığı düşünülmektedir. Bu bezemeler arasında kesme tekniği insize, kazıma ve delme olmak üzere farklı biçimlerde uygulanmıştır. Bu işlemler daha çok kilin henüz plastik ya da deri sertliğinde olduğu aşamada gerçekleştirilmektedir. Kesme tekniği bazı uygulamalarda pişirme işleminden sonra gerçekleştirilse de yarı sertliğe sahip bir hamurda motiflerin daha düzgün bir görünüme sahip olduğu anlaşılmaktadır (Rice, 1987: 145).

Bu teknikte, sık kullanılan bezeme tekniklerinden biri de insize bezemedir. Bu bezeme türünde süsleme görünümü seramik hamurunun ıslak, kuru, pişmiş ya da deri sertliği uygulanmış olmasının yanı sıra kabın formu ve baskı şiddeti (alete uygulanan) ile alakalıdır. Düzgün bir insize bezeme keskin uçlu bir alet yardımı ile yapılır, çizgiler dar, genellikle derin ve kesiti “V” biçimindedir (Rice, 1987: 145). Bezeme uygulaması öncesi ve sonrası ya da fırınlama sonrası olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilmektedir. Pişirme sonrası yapılan insize işleminde çizgileri ayırt etmek oldukça güçtür. Bu nedenle insize bezemenin kap nemliyken ya da deri sertliğinde yapılırsa çizgiler daha net ayırt edilebilmektedir (Rice, 1987: 146). Ayrıca bezemelerdeki figürler o kültürde ve o dönemde nelere önem ve değer verildiğini de gösterir (Ökse, 2002: 78).

5.2.7.1. Baskı Bezeme

Bu bezeme türünde kap yüzeyi nemli ya da yarı kuru vaziyetteyken parmak, kamış, tırnak gibi aletlerle bastırılarak oluşturulmaktadır (Ökse, 1993: 28). Baskı bezeme nemli kap yüzeyine uygulandığında motiflerin kenarında taşkınlıklar ve pürüzler oluşmaktadır. Yarı kuru yüzeye uygulandığında ise baskı bezeme daha düzgün bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Baskı bezeme türünde kullanılan alete göre isimlendirilmektedir (Ökse, 1993: 28)

5.2.7.2. Boya Bezeme

Kaplar üzerine uygulanan diğer bir bezeme tekniği olan boya bezemede boyama işlemi fırınlama öncesi ve sonrasında yapılabilmektedir. Boyayı içeren mineraller, pişmeden sonra renk değişimine uğrayabilmektedir (Shepard, 1956: 203). Boya bezeme için kullanılan pigmentler boya maddesi içermektedir. Boyalar doğada var olan farklı maddelerden elde edilmektedir. Boya elde edebilmek için öncelikle pigmentler toz haline getirilmekte ve su ya da farklı organik maddelerle karıştırılmaktadır (Evely, 2000: 290-291). Bu pigmentler organik ya da inorganik olabilmektedir. Organik pigment her fırınlamadan sonra genellikle gözükmez ya da belli belirsizdir (Rice, 1987: 148).

Seramikte boya bezemede kullanılan farklı renkler, içerisinde bulunan değişik minerallerin etkisiyle farklı renkler elde edilebilen kilden yapılmaktadır. Astar kıvamında olan bu kil karışımı bir alet yardımı ile kapların yüzeyine sürülerek bezeme

oluşturulmaktadır. Pismiş kap üzerine boya uygulandıktan sonra ikinci kez fırınlanmakta ve boyanın sabitlenmesi sağlanmaktadır (Ökse, 1993: 32). Boya bezemenin kapların yüzeyine sert kıl, saç, bitki lifleri gibi malzemeler kullanılarak sürüldüğü düşünülmektedir (Evely, 2000: 292).

5.2.7.3. Çizgi Bezeme

Kapların yüzeyini süsleme geleneğinde diğer bir bezeme biçimi olan çizi bezemede, motifler sivri uçlu bir alet ile kap yüzeyinde ince çizgilerle oluşturulmaktadır. Çizi bezemede motifler ashap ya da kemik aletlerle yapılmaktadır. Kap kuru iken yapılan bezemeler daha ince olmaktadır (Ökse, 1993: 28). Kap hafif nemli iken yapıldığında ise çizgiler daha derin olur ve çizgilerin etrafında taşkınlıklar görülebilmektedir (Wijnen, 2003: 27). Çizi bezemenin ilk örnekleri tas kaplar üzerinde görülmektedir. Bu doğrultuda seramik kaplar üzerindeki çizi bezemeli motiflerin taş kapların taklidi olabileceği düşünülmektedir (Pavlu, 1997: 100).

5.2.7.4. Kabartma Bezeme

Kabartma bezeme tekniğinde motifler, nemli kap yüzeyine genel olarak şerit ya da düğme biçiminde parçaların yapıştırılması suretiyle oluşturulmaktadır (Ökse, 1993: 31).

5.2.7.5. Kazı Bezeme

Kazı bezeme tekniğinde motifler kap yüzeyine motifler ince uçlu bir aletle kap yüzeyine çizilerek ya da yarılarak oluşturulmaktadır. İki türlü yapılaş biçimi görülmektedir. Motifler kap nemliyken yapıldığında çizgilerde taşkınlık ve akma izleri görülebilmektedir. Kap yarı kurumuşken yapılan bezemede ise çizgiler ve hatlar daha düzgündür (Ökse, 1993: 28).

5.2.7.6. Oluk Bezeme

Diğer bir süsleme biçimi olan oluk bezemede, motifler ucu çok fazla sivri olmayan bir alet yardımı ile “U” kesitli kalın ve derin kesitli çizgiler halinde ortaya çıkarılmaktadır. Derin bir şekilde yapılmış olanların yanı sıra daha yüzeysel derinliğe sahip olanlarda vardır. Çok fazla derin olmayan oluk bezemenin uygulandığı örneklerde yüzey üzerinde dalgalı bir görünüm ortaya çıkmaktadır (Ökse, 1993: 28).

5.2.7.7. Perdah Bezeme

Seramik sanatında yüzey islenişi ve bezeme her dönemde önemli bir yer tutar. Kabın yüzey islenişinde görülen en önemli tekniklerden birisi perdahlamadır. Kabın yüzeyinde perdahlama yöntemi ile oluşturulan süsleme perdah bezeme tanımıyla verilmektedir⁴. Bu işlem, kap tamamen kurumadan yapılmaktadır (Orton, 1993: 126). Henüz kap nemliyken perdahlama işleminin gerçekleştirilmesi istenen görünümü vermez. Bu işlem kap yasken uygulanırsa yüzeyin tahrip olmasına neden olabilmektedir (Gibson-Woods, 1997: 45). Öte yandan kap yüzeyi tamamen kuruduktan sonra yapılan perdahlama işlemleri ise çok zor olup düzgün bir yüzey elde etmek mümkün değildir. Bu nedenle perdah ya da perdah bezemenin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi, kap yüzeyinin kuruluk derecesi ile yakından ilişkilidir. Söz konusu bu işlem kap yüzeyi tamamen kurumadan önce yapılırsa perdah izi daha belirgin verilebilmektedir (Rice, 1987: 122).

Perdahlamanın yoğun olarak uygulandığı alan hamur rengine göre daha koyu bir renk alır. Bu teknikte uygulanan motifleri açık koyu renklerle ortaya koymak mümkündür. Perdahlama işlemi uygulandıktan sonra kap fırınlanarak tamamen kuruması sağlanır (Gibson-Woods, 1997: 45). Yapılan perdahlamanın ve bezemenin niteliği; hamur niteliği, kuruluk durumu ile yakından bağlantılıdır (Evely, 2000: 290). Perdahlama ve perdah bezemenin oluşturulmasında genel olarak deri, kemik, boynuz, çakıl taşları, obsidyen ve ahşap gibi malzemelerin kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Rice 1987: 138, Gibson-Woods, 1997: 45). Bu aletlerin yanı sıra perdahlama işlemi sırasında seramik parçalarının da kullanıldığını söylemek mümkündür. Çine-Tepecik’de ele geçen bazı seramik parçalarının perdahlama işleminde kullanıldığı düşünülebilir.

5.2.7.8. Yiv Bezeme

Kazıma ve çizi bezeme tekniklerindeki gibi motiflerin uygulandığı yiv bezemede ucu sivri bir aletle çizilmek suretiyle oluşturulmuş çizgiler “V” kesitli kalın ve derin çizgiler şeklindedir (Ökse, 1993: 28).

5.2.8. Fırınlama

Fırınlama kilin içine katılan katkıları gibi çömleğin renginin belirlenmesinde rol oynar. Fırının indirgenmiş ya da yükseltilmiş olması çömlek renginde belirleyici olur.

Bu iki tür fırınla çift renkli çömlekler pişirmek olasıdır. Tarihöncesi çömlekçilikte katkıya göre fırınlama 600-900 C dereceleri arasında olmuştur. Saf kil yataklarının kullanılmamış olması ya da kullanıldıklarında mutlaka çıkan killere katkı maddesi koyup çömlek yapılmış olmasının nedeni; tarihöncesi çağlarda fırınlama yöntemlerinin kilin ergime noktası olan 1200 C derecenin üstüne çıkmaya olanak vermemesidir. (Özdoğan, 1997: 381).

Hava akımı olan bir yerde pişirilen bir kapla, hava akımı olmayan bir yerde pişirilen kabın arasında sertlik bakımından farklılık vardır. Genellikle kaplar açık ateşte ya da yeterince oksijen sirkülasyonu olan bir yerde fırınlanınca, kırmızı ya da açık bir renk almaktadırlar. Kapalı bir çukurda ya da karbonize ortamda fırınlanan kaplar ise siyah renk almaktadır (Özdoğan, 2002: 98).

5.3. KERAMİK TİPOLOJİSİ

Tipolojideki amaç, bir merkezde hangi kap tiplerine gerek duyulduğu ve üretildiğini, bu kap biçimlerinin analogisini yaparak hangi devre ait olduklarını bulmaktır. Ayrıca çanak çömleklerin üretim evreleri, dağılımı, yayılımı ve kullanıcıların sosyo- ekonomik yapıları rekonstrüksiyonu ve bölgenin kültür tarihi, kapların dizilimi keramik gruplarına ve tabakalaşmaya göre değerlendirilerek hangi kap formunun hangi keramik gruplarında hangi yoğunlukta buldukları ve bunların tabakalaşma içerisindeki dağılımına bakarak belirlenebilmektedir. Aşkale ve çevresindeki merkezlerde çıkarılan keramikler genel itibarıyla; astar rengi olarak kiremit ve siyah yoğunlukta bunlara ek olarak hamur rengi, devetüyü ve kırmızı da mevcuttur. Form çeşitliliğine bakıldığında; çanak, çömlek, küçük buluntu, tabak, kulp, kapak çok az da olsa pitoslara rastlanılmıştır. Özellikle ağız parçasının dip parçasından fazla olduğu görülmüştür. Keramiklerin çoğunda açık kullanılmıştır. Pişirme yönünden bakıldığında orta derece yoğunlukta, iyi, çok iyi ve kötü pişirilmişlerde vardır.

Yapım yönünden çark yapımı el yapımından fazladır. Keramik katkı maddeleri yönünden ise orta taşçık, orta kum çokça kullanılmıştır bunlara ek olarak kireç, saman ve mika katkıları da mevcuttur.

Ana biçimleri sınıflandırmada en önemli ölçüt boyut ve orandır. Gövde biçimi, ağız formu ve eklentiler ise alt gruplandırmada önemli olan unsurlardır (Ökse, 2002: 97).

Kap Biçimleri: Kaplar kapalı biçimler (testi, çömlek vb.) ve açık biçimler(çanak, bardak vb.) olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Daha sonra ise kendi içlerinde genişlik, yükseklik ve ağız çapına göre dizilebilirler.

- Ağız çapı, omuz ve karın çapından büyük ya da çapı yüksekliğinin iki katından fazla olan kaplar; “çanak”

- Çapı yüksekliğinin; iki katından az olan kaplar; “kase”

- Çapı yüksekliğinin yaklaşık dört katından fazla olan kaplar; “çukur tabak”

- Çapı yüksekliğinin yaklaşık altı katından fazla olan kaplar; “ düz tabak” olarak adlandırılır.

Eklentiler: Tutamak, kulp, kayde, ayak veya akıtacak bu kısımdadır (Ökse, 2002: 100).

Boyut: Kabın yüksekliği, gövde çapı, ağız çapı ve cidar kalınlığı yer almaktadır. Bir çanak çömleğin boyutu onun işlevine, yapım tekniğine ve hamur özelliğine göre değişmektedir (Ökse, 2002: 109).

Oran: Dikkate değer unsur genişlik, derinliktir. Ek olarak da üst gövde, alt gövde oranıdır (Ökse, 2002: 110).

Ağız Biçimi: Elde edilen keramikler eğer tüm değil de kırıkça bunların ne tip kap oldukları ağız biçimi yardımıyla ortaya çıkarabilmektedir. Bir kabın çanak çömlek, tabak ya da tepsi olduğunu ağız parçasının duruş açısı verdiği profil belirlemektedir (Ökse, 2002: 110)

Gövde Biçimi: Çanak çömlek gövdeleri basit ve bileşik biçimler olarak oluşurlar. Bunlar kendi içlerinde biçim özelliklerine göre ayrılmaktadır.

a) Basit Biçim: Düz iç bükey ve dış bükey olmak üzere gövdenin profili üçe ayrılmaktadır: dışa eğik, dikey ve içe eğik.

b) Bileşik Biçim: Birden fazla gövde formuna sahip olan kaplar (Ökse, 2002: 103).

ALTINCI BÖLÜM

KERAMİK ENVANTERİ

6.1. AŞKALE HÖYÜK

Coğrafi Konum: Doğu illerini batıya ve kuzeye bağlayan yolların kesiştiği noktada yer alan Aşkale, Erzurum'a 52 km uzaklıkta bulunmaktadır.

Aşkale Höyük: Höyük, Aşkale ilçesinin içinde yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultulu höyüğün uzunluğu 150 m, eni 20 m' dir. Höyüğün güneyinden Karasu Nehri geçmektedir. Höyük ilçe içerisinde olması nedeniyle çevresini tamamen evler kaplamıştır (Ceylan, 2008: 83). Aşkale sakinlerince kale olarak adlandırılan höyük, 20x50x60 m ebadındadır (Güneri, 1987a: 45). Höyük 50 m yükseklikte kayalık bir zemin üzerine oturtulmuştur. Son incelemelerde, höyüğün batı sırtlarından bir dizi taş temel bulunmuştur. Höyüğün batı sınırı taş temel yapısıyla sona erdiğinden, bunu kentin sur duvar temelleri olarak görmek mümkündür. Ancak mimarideki bu unsurun höyükteki sivil yapılara ait olduğu düşünülmektedir (Güneri, 1987b: 49).

Buluntular: Ele geçen keramikler, dış sırtların aşınmasıyla ortaya çıkan kesitlerden çıkarılan siyah yüzlü keramiklerdir (Güneri, 1987b: 49). Az miktarda olan bu keramik buluntular içerisinde siyah yüzlü kazıma bezeli kaba ait olanı oldukça ilgi çekici olduğu düşünülmektedir. Dik köşe profili veren bu parçanın hamuru kiremit kırmızısı iri taştıklı ve iyi pişirilmiştir. Dış yüzü siyah astarlı ve perdahlı olan parçanın iç kısmı girintili çıkıntılı olup çok düzensiz bir yapıya sahiptir. Burada astar uygulaması yoktur. Kabın yüksek ve alçak olan bölümlerinde çok ince çizgisel kazıma bezemeler görülmektedir. Bu motifler kabın alçak bölümlerindeki bezemelerde içleri dik ve zig zag biçiminde taranmış çubuklar şeklinde görülürken, yüksek bölümünde resimsel nitelikler taşıyan figürler görülür.

Aşkale'de yapılan yüzey araştırmalarında, yüzeyde fazlaca keramik ele geçmemiştir. Parçaların çoğu aşınma sonucu, dik sırtlardan eteklere dökülmüş olarak bulunmuştur. Höyük yüzeyi çayır ile kaplıdır. Bu nedenle Höyük stratigrafisi hakkında yeterli ölçüde bilgi edinmek mümkün olmamıştır.

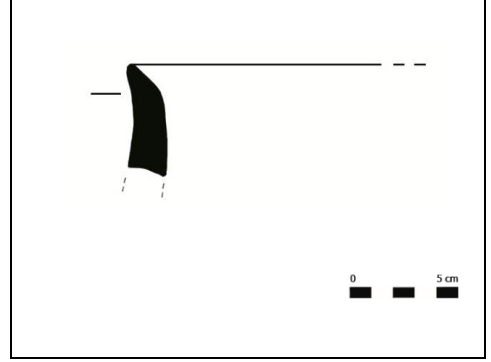
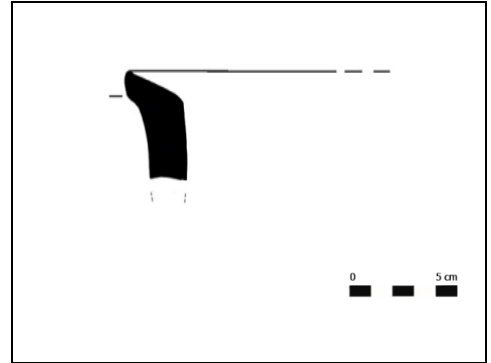
Höyükte ele geçirilen "Figürlü" parçanın keramik gruplarının hangisi içinde ele alınması gerektiğine karar vermek zordur. Ancak, siyah astarlı keramiğin yöredeki devamlılığına ilişkin somut bilgilerden yoksun olmasına karşın, bu parçanın, III. bin geleneğine bağlı kalarak, sonraki dönemlerde üretilmiş olabileceğini söylenebilir (Güneri, 1987a: 60-61).

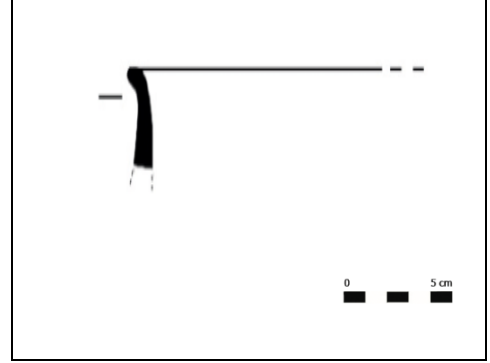
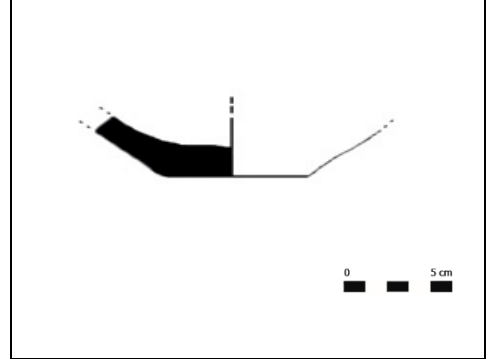
Araştırmalar neticesinde çıkarılan keramiklerin, Karaz orijinli keramikler olduğu tespit edilmiştir. Yüzey araştırmalarında elde edilen keramikler çeşitli yöntemler kullanılarak tanımlamaları yapılmış, bölgenin eskiçağ tarihinin aydınlatılmasın da bir adım daha atılmıştır.

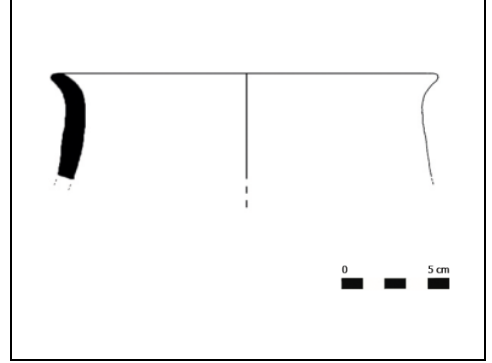
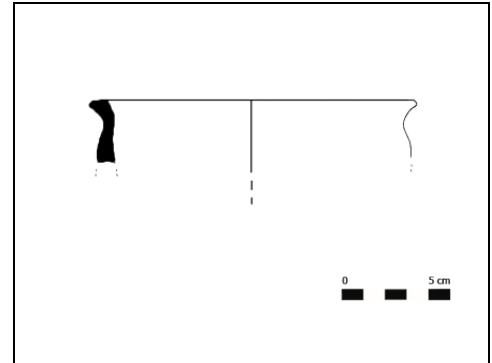
Değerlendirme:

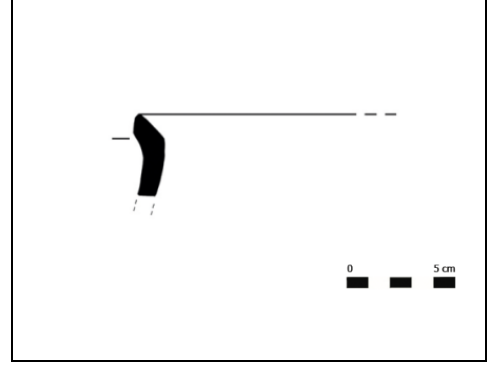
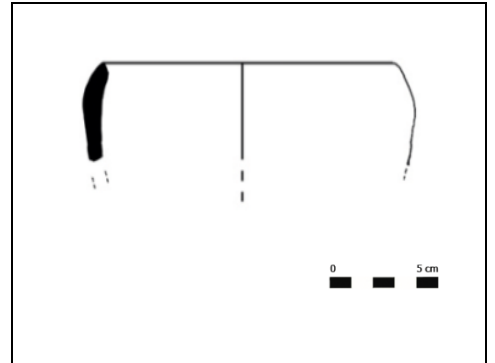
Aşkale Höyük üzerinde yoğun yerleşim olduğundan keramik malzemesinin tahribatını arttırmıştır. Bu yüzden tümlenebilecek malzemenin sayısı çok azdır.

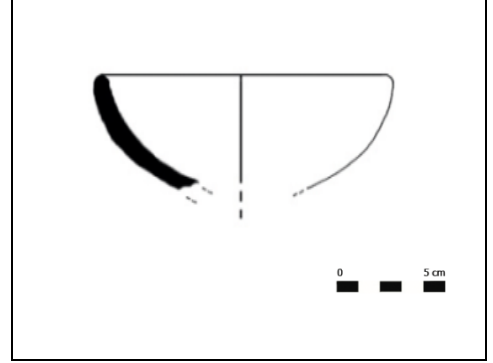
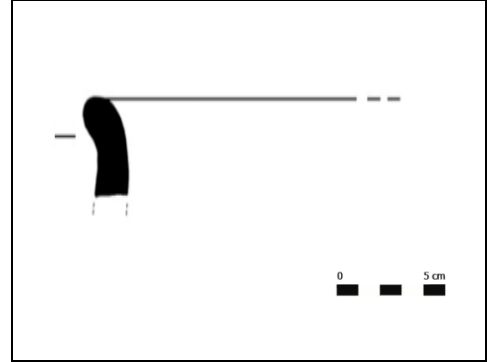
Aşkale Höyük ‘te 2000 ve 2012 yıllarında yapılan yüzey araştırmalar sonucu ele geçirilen keramiklerin çoğunluğu çanak iken bir kısmı da ömlerdir. Ağız parçası dip parçasına nazaran daha çoktur. Keramik renk değerleri, Munsell Soil Color Chart Kataloğu kullanılarak saptanmıştır. Kataloğa göre keramiklerde en çok 10 YR 7,2; 10 YR 8,1; 7,5 YR 7,3 gibi renk kodları kullanılmıştır. Astar ve akı oranlarının varlığı yarı yarıyadır. Astar rengine en çok kiremik rengi kullanılmıştır; bunun yanı sıra hamur rengi, devetüyü ve siyah da kullanılmıştır. Hamur katkı maddelerinde büyük taşık, orta kum, kireç ve mika kullanılmıştır. Keramik pişme oranlarında ise yoğunlukla orta pişmiş keramiklerin varlığı göze çarpmaktadır. Keramiklerin büyük bölümü çark yapımı olup çok az kısmı da el yapımıdır.

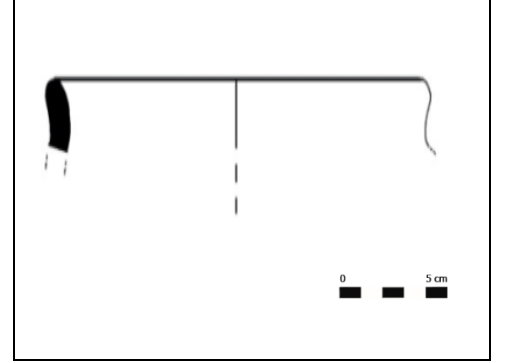
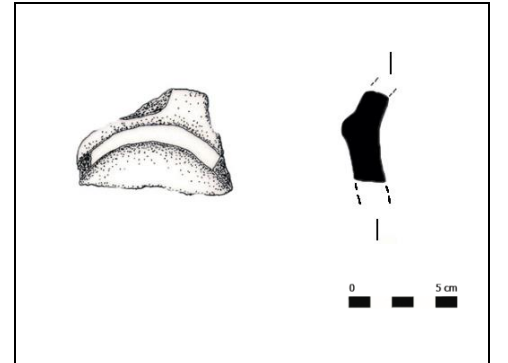
Aşkale Höyük Envanteri**Erzurum/Aşkale/Aşkale Höyük/2000****Cömlek /Ağız Parçası****Envanter No:** E/AH/2000/1**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** -**Hamur Rengi:** 10 YR 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** Büyük Taşçık, Kireç, Orta Kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Cömlek /Ağız Parçası****Envanter No:** E/AH/2000/2**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** -**Hamur Rengi:** 10 YR 6/4**Astar Rengi:** Siyah**Katkı:** Büyük Taşçık, Orta Kum, Saman**Pişme:** Az Pişmiş**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

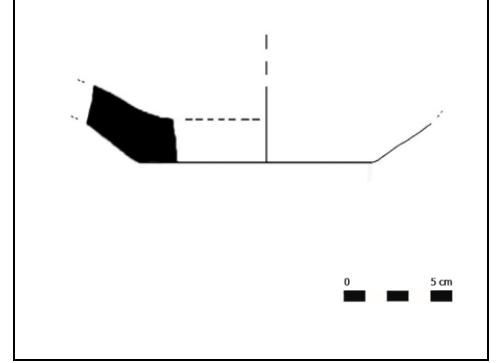
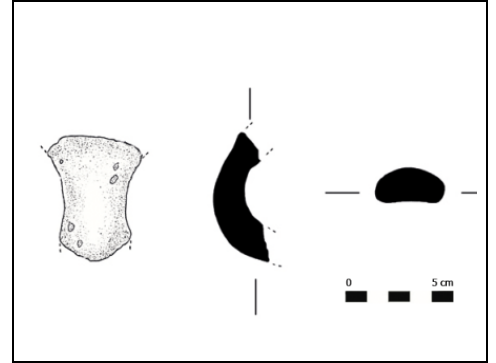
Çanak /Ağız Parçası**Envanter No:** E/AH/2000/3**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** -**Hamur Rengi:** 10 YR 6/6**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** Büyük Taşçık, Orta Kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Çanak/ Dip Parçası****Envanter No:** E/AH/2000/4**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** 10 cm**Hamur Rengi:** 5 YR 4/2**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** Orta Taşçık, İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

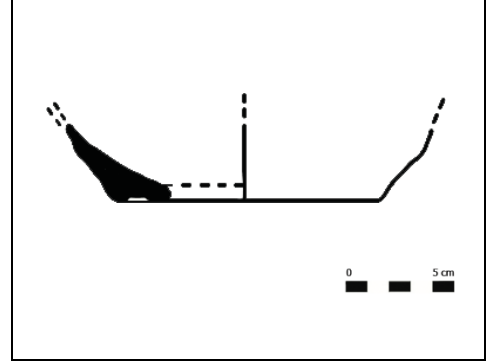
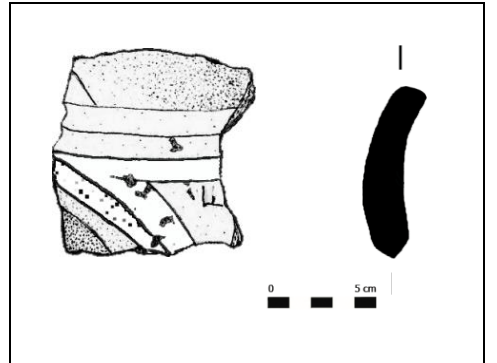
Çanak /Ağız Parçası**Envanter No:** E/AH/2000/5**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** 24 cm**Hamur Rengi:** 10 YR 7/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** Küçük Taşçık, Orta Kum**Pişme:** Az**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Çanak /Ağız Parçası****Envanter No:** E/AH/2000/6**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** 20cm**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** Orta Taşçık, İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Çanak /Ağız Parçası**Envanter No:** E/AH/2000/7**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** Orta Taşçık, İnce Kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Çanak/ Ağız Parçası****Envanter No:** E/AH/2000/8**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** 14 cm**Hamur Rengi:** 10 YR 6/4**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** Küçük Taşçık, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Çanak /Ağız Parçası**Envanter No:** E/AH/2000/9**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** 12 cm**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 7/2**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Yok**Yapım:** El**Bezeme:** Yok**Cömlek /Ağız Parçası****Envanter No:** E/AH/2000/10**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** -**Hamur Rengi:** 10 YR 7/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** Az**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Çanak /Ağız Parçası**Envanter No:** E/AH/2000/11**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** 20 cm**Hamur Rengi:** 10 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** İnce Kum, Orta Taşçık**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Tabak/ Dip Parçası****Envanter No:** E/AH/2000/12**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** -**Hamur Rengi: İç:** 10 YR 6/4, **Dış:** 7, 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** Orta Taşçık, İnce Kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Çömlek/ Dip Parçası**Envanter No:** E/AH/2000/13**Buluntu Yeri:** Aşkale Höyük**Çap:** 14 cm**Hamur Rengi:** İç: 7, 5 YR 7/2, Dış: Siyah**Astar Rengi:** Siyah**Katkı:** İri Taşçık, Orta Kum**Pişme:** Az**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Erzurum/ Aşkale/ Aşkale Höyük/ 2012****Kulp Parçası****Envanter No:** E/AH/2012/1**Buluntu Yeri:** Aşkale**Çap:** -**Hamur Rengi:** 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** İnce kum orta taşçık**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** -**Bezeme:** Yok

Tabak/ Dip Parçası**Envanter No:** E/AH/2012/2**Buluntu Yeri:** Aşkale**Çap:** 10 cm**Hamur Rengi:** 10 YR 6/6**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** Küçük Taşçık, İnce kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Küçük Buluntu /Desenli****Envanter No:** E/AH/2012/3**Buluntu Yeri:** Aşkale**Çap:** -**Hamur Rengi:** 5 YR 6/4**Astar Rengi:** Siyah**Katkı:** İnce kum, Mika**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Çizgi Bezeme

6.2. CİNİS HÖYÜK

Coğrafi Konum: Cinis (Ortabahçe) Köyü, Erzurum İlinin Aşkale İlçesi, Kandilli Beldesine bağlı bir köydür. 300 haneli 2000 nüfuslu köy, güneyde Dumanlı Dağları silsilesine ait Kemer, Eğerli ve Başkır dağları, kuzeyde Karasu Nehri, batıda Merdiven Köyü ile çevrili olup civarda Çamuklu Tepe ve Oyuktepe isimleriyle bilinen tepeler bulunmaktadır.

Cinis Höyük: Cinis Höyük, Erzurum'un 40 km batısında yer alan Kandilli'nin 4 km güneyinde, Cinis (Ortabahçe) Köyü içindedir. Cinis Höyük, bugünkü durumu itibariyle 40x50x18m ebatındadır (Güneri, 1987a: 62). Karaz kültürüne ait parçaların yoğun miktarda bulunduğu Cinis Höyük'te M.Ö. II bine ait çok fazla buluntuya rastlanmazken, az miktarda Urartu eserleri ele geçirilmiştir (Güneri, 1987a: 61).

Buluntular: 1940 yılından itibaren bölgede yapılan araştırmalar sonucunda İlk Tunç Çağına ait Karaz, Pulur, Güzelova, Çiğdemli, Sos, Akdağ, Altınbaşak, Beşiktepe, Bulamaç, Değirmenler, Söğütlü, Tepecik, Küçüktuy, Çögender, Tilkitepe, Alaca, Aşkale, Saksı ve Cinis Höyük gibi merkezler saptanmıştır. Bunlardan; Karaz, Pulur, Güzelova ve Çiğdemli Höyükte kazılar yapılmıştır (Koşay-Turfan 1959, 349). Ancak bölgedeki birçok höyük gibi fazla ayrıntılı olarak araştırılmayan Cinis Höyük, her geçen gün biraz daha halk tarafından tahrip edilmektedir. Örneğin daha önce yapılmış araştırmalarda verilen, Höyüğün ölçüleri halkın sürekli tahribatı yüzünden günümüzdeki ölçülere hiç uymamaktadır. Yapılan kaçak kazılar sonucunda Erzurum Müzesi'ne getirilen çanak çömlek parçaları ile insan yüzlü kutsal ocak parçaları bu höyüğün bölgedeki Karaz Kültürü'nü en iyi yansıtan Pulur, Karaz, Güzelova ve Sos Höyük kadar önemli olduğunu göstermektedir (Ceylan, 2001: 29).

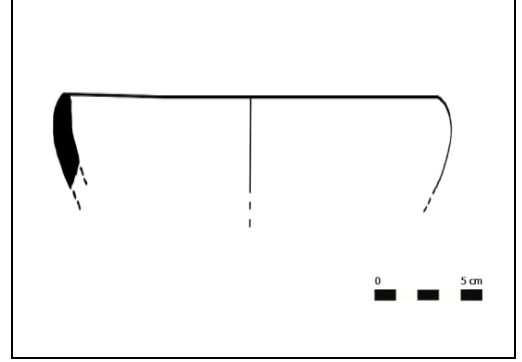
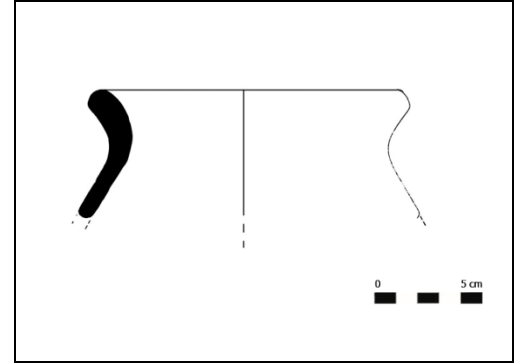
Cinis Höyükte Karaz, Güzelova ve Pulur ile kıyaslanabilecek çeşitli buluntular elde edilmiştir. Buluntuların en önemlisi, çömleğin ortası delik keramiklerdir (Güneri, 1987b: 48). Bu keramiklerin yapımı; hamur nemliyken dibi kurşun kalem çapında delinmiş, şişkin karınlı çömleklerdir. Bu keramiklerin en güzel örneği Erken Demir Çağ'a ait Pulur mezarlık C alanın mezar buluntusudur (Koşay-Vary, 1964: 29). H. Z. Koşay'ın sadece Pulur gömütlerine ait olduğunu söylediği altı delikli kaplardan Cinis Höyükte de bulunmuştur. Delik olmaları bunların sıvı koymada kullanılmadığını

göstermektedir. Ancak henüz bunların hangi amaçla kullandıkları konusu aydınlanmamıştır (Kaşıkçı, 1994: 40).

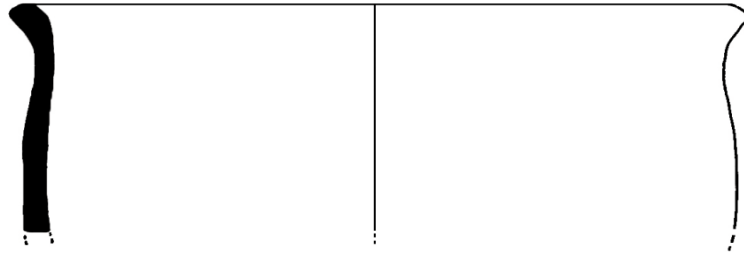
Kaçak kazılarda ele geçirilen, Erzurum Müzesine intikal ettirilen ve sergilenen eserlerden özellikle çanak çömleklerin bir kısmının sağlam olduğu görülmektedir. Bunlar arasında büyük ve orta boy çömlekler ile üç köşeli ve düz kaideli kaplar bulunmaktadır. Çömlekler daha önce kazılarda ortaya çıkarılan ve Karaz çanak çömleği olarak adlandırılan kapların karakteristik örneklerini yansıtmaktadır (Pehlivan, 1984: 43). Bir metal kap parlaklığını yansıtan çömleklerin dış kısmı siyah, iç kısmı ise keramiğin doğal rengi olan devetüyü rengindedir. Bu tür çömleklerin benzerleri Güzelova, Karaz, Pulur ve Sos'ta bulunmuştur. Üç köşeli ve düz kaideli kapların da bir kısmı siyah ve devetüyü renginde, bir kısmının ise dışı siyah ve içinin devetüyü renginde olduğu görülmektedir. Bu tür kapların benzerleri Güzelova kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Ele geçirilen eserlerin en ilginçleri arasında, insan yüzü kutsal ocak parçaları gelmektedir. İnsan yüzünde göz, burun ve kulaklar oldukça belirgin olarak yapılmıştır. Çenenin altından itibaren uzun bir şekilde yapılan boyun kısmı, alt alta yayvan "V" biçimli çizgilerle bezenmiştir. Kutsal ocak parçalarına bölgede yapılan diğer kazılardan, Karaz, Sos ve Pulur' da rastlanılmıştır (Ceylan, 2001: 30).

Değerlendirme:

1999 ve 2012 yıllarında yapılan yüzey araştırmalar sonucu ele geçirilen keramiklerin çoğunluğunu çanak, çömlek, kulp ve küçük buluntu oluşturur. Form yönünden ağız parçası dip parçasından daha fazladır. Hamur katkı maddesi olarak ince kum, orta taşçık ve kireç kullanılmıştır. Keramiklerin çoğu orta dereceli pişmiş, çark yapımlıdır. Astar ve açkı oranlarının varlığı yarı yarıyadır.

Cinis Höyük Envanteri**Erzurum/Aşkale/Cinis Höyük/1999****Çanak /Ağız Parçası****Envanter No:** E/A/C/99/1**Buluntu Yeri:** Cinis Höyük**Çap:** 22 cm**Hamur Rengi:** 10 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Erzurum/Aşkale/Cinis Höyük/2012****Çömlek /Ağız Parçası****Envanter No:** E/A/CH/12/1**Buluntu Yeri:** Cinis Höyük**Çap:** 27cm**Hamur Rengi:** 10 YR 6/6**Astar Rengi:** -**Katkı:** İnce Kum, Orta Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

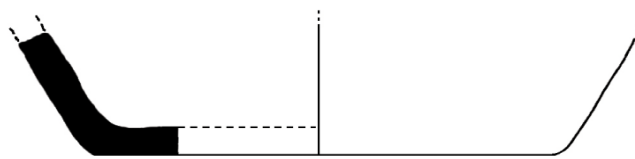
R =18 cm

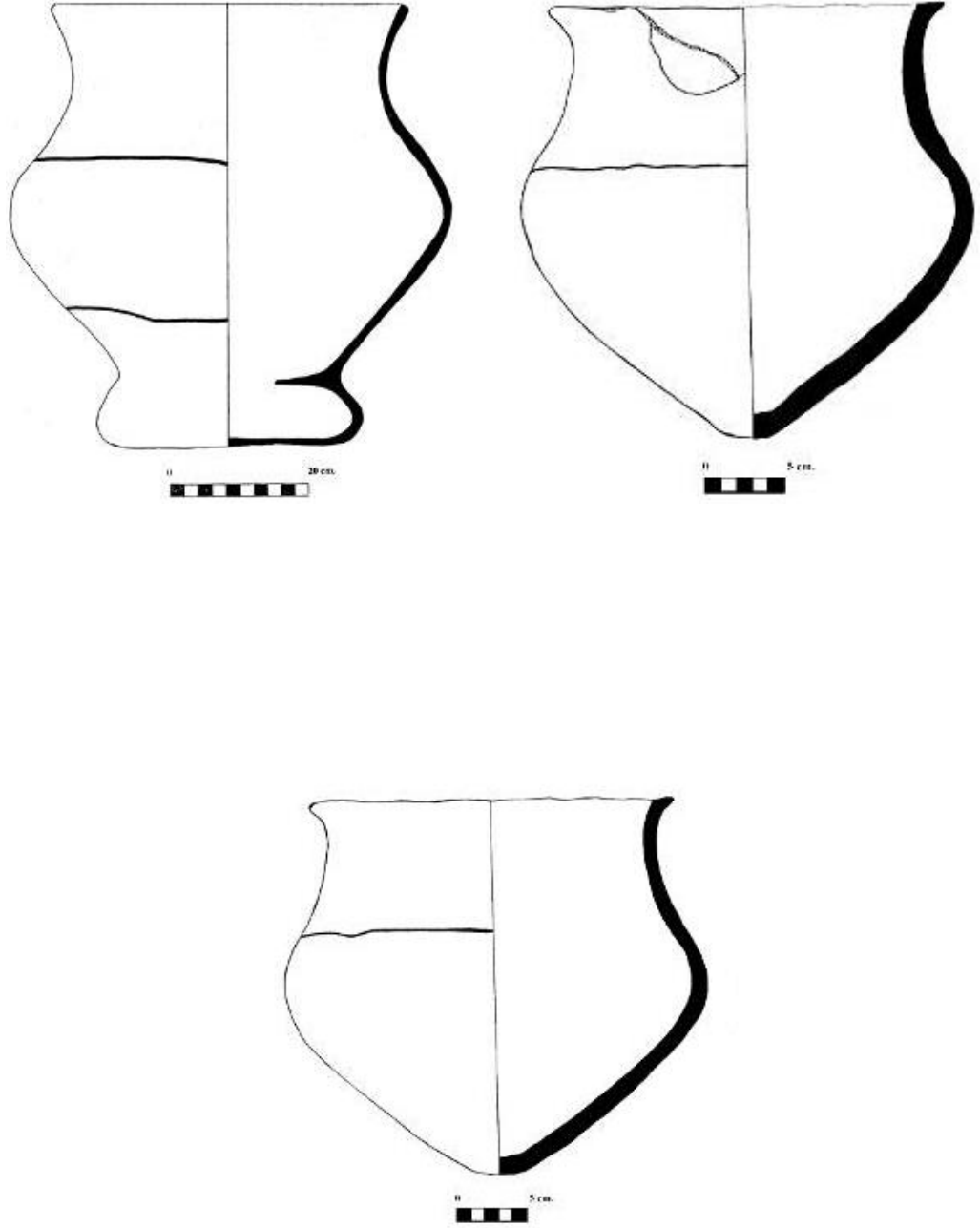
R =12cm

R =14 cm

0 5 cm

Erzurum Müzesi Cinis Höyük Keramik Çizimleri (Ceylan, 2001: 33)

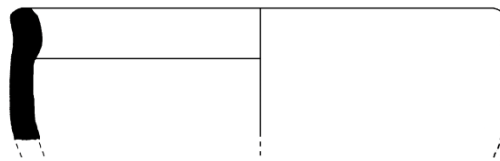
R: 16 cm

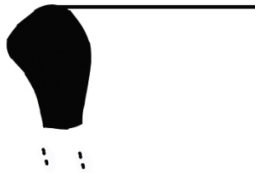
R: 14 cm

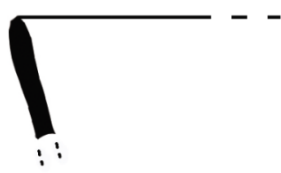
R: 16 cm

R: -

R: -

R: -

R: -

0 5 cm

6.3. KÜÇÜKÇAĞDARIŞ (KÜÇÜKGEÇİT)

Coğrafi Konum: Küçükgeçit Köyü; Erzurum iline 48 km, Aşkale ilçesine 4 km uzaklıkta bulunmaktadır. Köyün, güneyinden; Karasu Nehri, kuzeyinden; Çağdarış Çayı, doğusundan; Serçeme Deresi akar. Bu sular köyün batısında birleşerek Fırat Nehri'nin bir kolu olan Karasu'yu oluşturur. Köyün güneyinde; Çeçendağları üzerinde bulunan Kemer kaya Tepesi, kuzeyinde; Küçükgeçit Kalesi yer alır. Köyün yerleştiği alan suların birleştiği bir kavşak olduğu gibi, ulaşımında da aynı şey söz konusudur. Köyün içinden demiryolları, kuzeyinden ve güneyinden karayolları geçer. Ayrıca doğuyu batıya bağlayan havayolu köyün üzerinden geçmektedir.

Küçükçağdarış Höyük: Kale keramik verisi ve mimari özelliği ile Demir Çağ kalelerinin genel özelliklerini taşımaktadır (Ceylan, 2003: 115). Kalede yapılan incelemelerde İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ keramikleri tespit edilmiştir (Topaloğlu, 2009: 94).

Bulutular: Kale üç tarafı su ile çevrili, ovaya egemen konuma sahiptir. Urartu yerleşme yeri olmasına karşın, kuzey ve kuzeybatı yönlerde sur temel yatakları dışında duvar kalıntıları günümüze ulaşmamıştır. Bugün görülebilen duvarlar da geç dönemlere aittir. Yerleşme yerinin özellikle doğu yönünde bulunan keramikler dışında açık hava kült alanı: kaya tüneli, sarnıç ve depo yapısı bulunmaktadır (Işık, 1987: 497).

Açık hava kült alanı: Güney yönde kayaya, yürüme zemininden biraz yükseğe, 0.80 x 2.15 x 1.90 m ölçülerinde bir niş oyulmuştur. Önde ise düz bir alan oluşturulmuştur.

Tünel: Kalenin batı yönünde, 3 m çapında girişe sahip, iç kısmında yüksekliği 4 m olan, 60 basamağı sayılabilen bir tünel yer almaktadır. Çağdarış deresine inen bu tünelin alt kısmı dolmuştur (Işık, 1987: 497).

Sarnıç: Kalenin batısında yer almaktadır. 2.90 x 3.70 x 3.60 m ölçülerinde olup ana kayaya oyulmuştur. Kalenin su ihtiyacını karşılamak için yapılmıştır

Depo: Kalenin batı tarafında, sarnıcın yakınında ana kayaya oyulmuştur. Ağız çapı 1.30 m, derinliği 3 m' dir. Harçlı duvarlardan geç dönemlerde de kullanıldığı bilinmektedir (Işık, 1987: 497).

Değerlendirme:

Küçükçağdarış (Küçükgeçit) Höyük üzerinde yoğun tarım faaliyetleri yapıldığından keramik malzemesinin tahribatını arttırmıştır.

Küçükçağdarış (Küçükgeçit) Höyük' te bulunmuş olan tüm çanak çömlek parçaları içinden profil veren parçaların tamamının teknik çizimleri yapılarak, parçaların elverdiği ölçüde tipolojik bir ayrıma gidilmiştir. 2001 ve 2012 yılındaki yüzey araştırmalarda Küçükçağdarış (Küçükgeçit) Höyük keramiğinin büyük oranda ağız, dip, çömlek, küçük buluntu, kulp, tabak, çanak gibi profil veren parçalar ve gövde parçalarına rastlanılmıştır. Keramik renk değerleri, Munsell Soil Color Chart Kataloğu kullanılarak saptanmıştır. Kataloğa göre keramiklerde en çok 10 YR 7/4 ; 10 YR 7/6 ;7, 5 YR 7/4; 5 YR 6/6 gibi kodları kullanılmıştır. Hamur katkı maddesi olarak orta taşçık, ince kum ve mika kullanılmıştır. Keramiklerin çoğunda astar kullanılmamıştır; astar kullanılanlarda genel olarak hamr rengi, siyah ve kiremik rengi kullanılmıştır. Keramikler iyi pişmiş, çark yapımlı ve açıktır.

Küçükçağdarış Höyük Envanteri

Erzurum/ Aşkale/Küçükçağdarış (Küçükgeçit) /2001

Küçük Buluntu

Envanter No: E/A/KÇ/01/1

Buluntu Yeri: Küçükçağdarış

Çap: -

Hamur Rengi: 5 YR 6/6

Astar Rengi: Kiremit

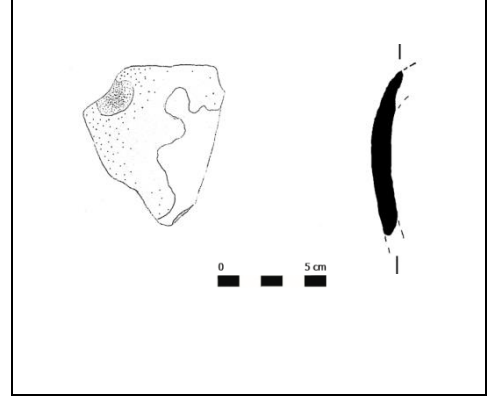
Katkı: İnce Kum

Pişme: İyi

Açkı: Var

Yapım: Çark

Bezeme: Yok

Kulp Parçası

Envanter No: E/A/KÇ/01/2

Buluntu Yeri: Küçükçağdarış

Çap: -

Hamur Rengi: 10 YR 6/4

Astar Rengi: Yok

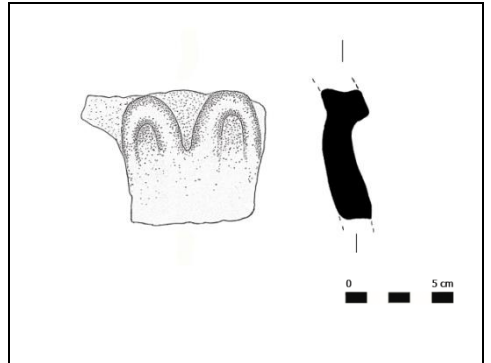
Katkı: İnce Kum, Kireç

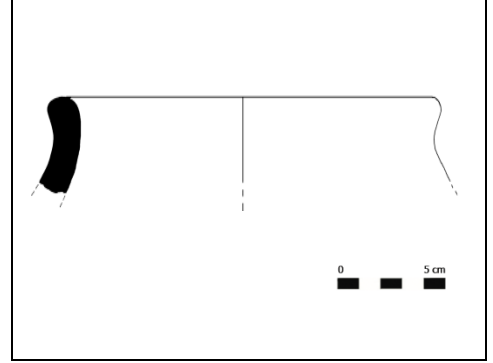
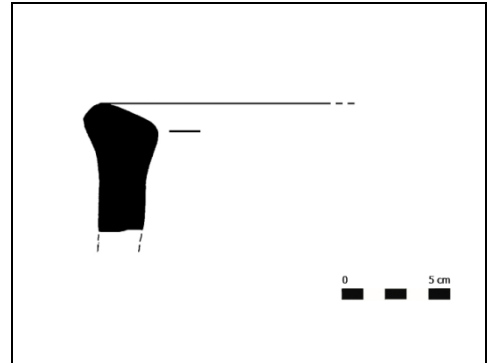
Pişme: Orta

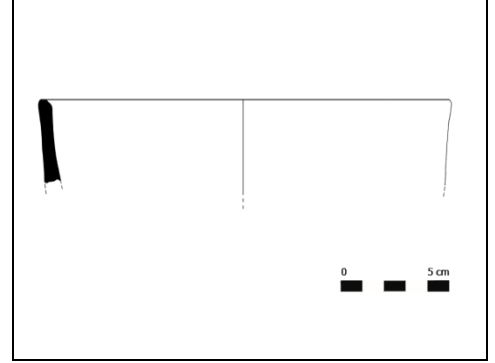
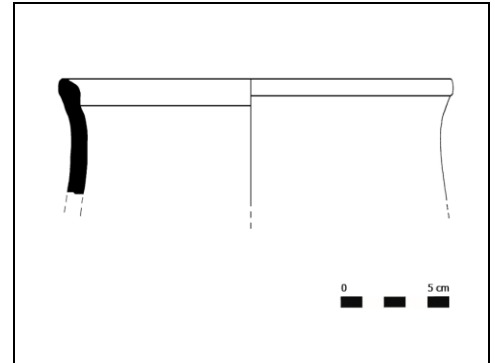
Açkı: Yok

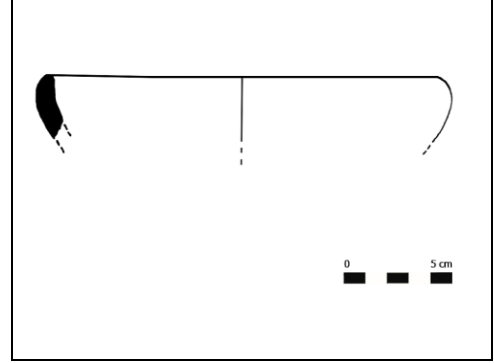
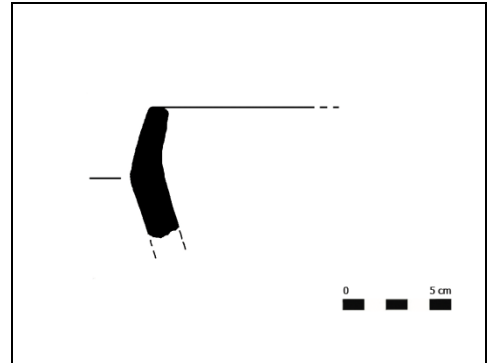
Yapım: -

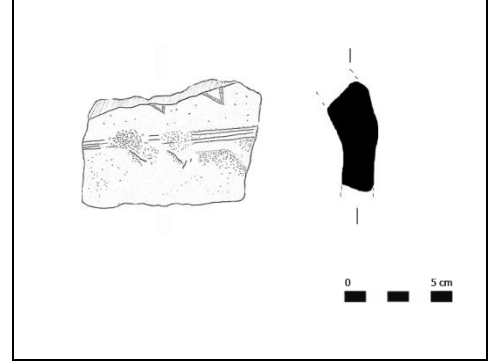
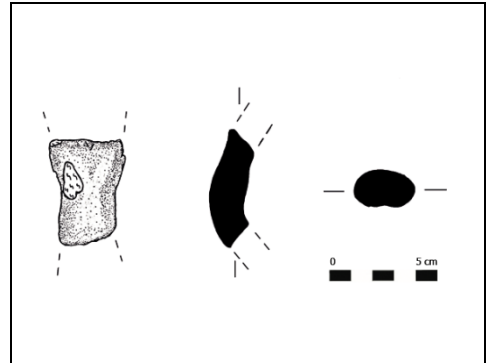
Bezeme: Yok

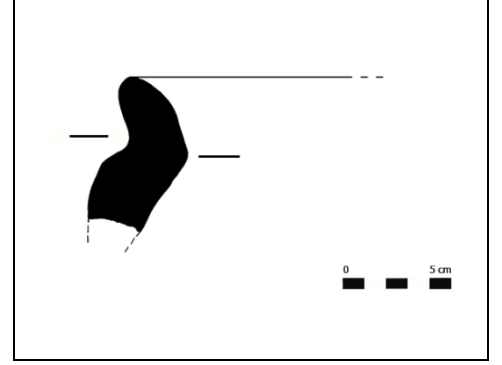
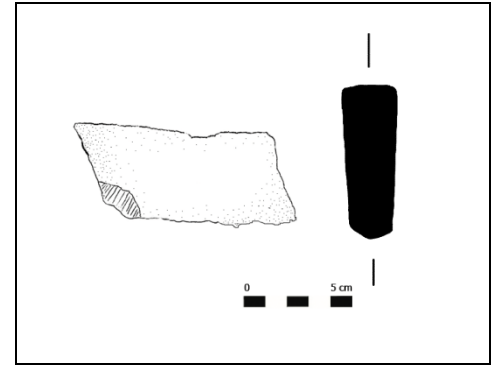

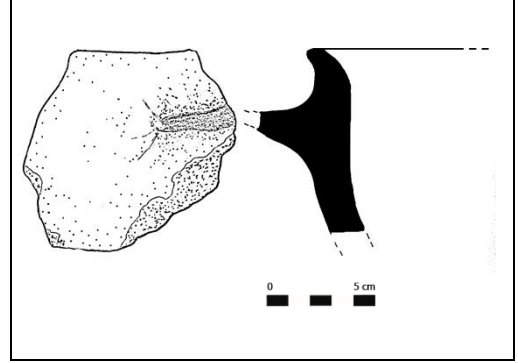
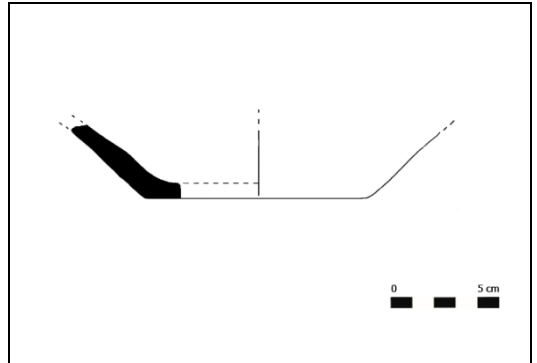
Çanak /Ağız Parçası**Envanter No:** E/A/KÇ/01/3**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** 16 cm**Hamur Rengi:** 10 Y R 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Çanak /Ağız Parçası****Envanter No:** E/A/KÇ/01/4**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 10 Y R 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

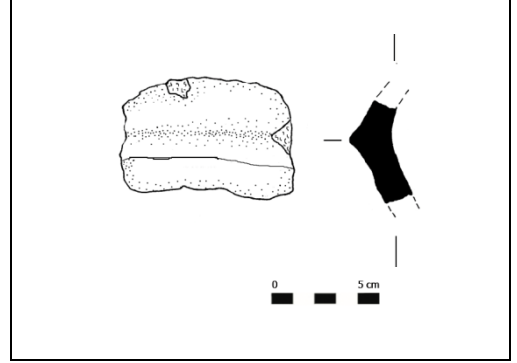
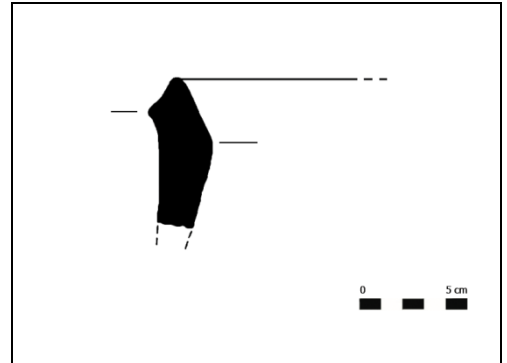
Çanak /Ağız Parçası**Envanter No:** E/A/KÇ/01/5**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** 24 cm**Hamur Rengi:** 10 Y R 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Çanak /Ağız Parçası****Envanter No:** E/A/KÇ/01/6**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** 16 cm**Hamur Rengi:** 10 Y R 7/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

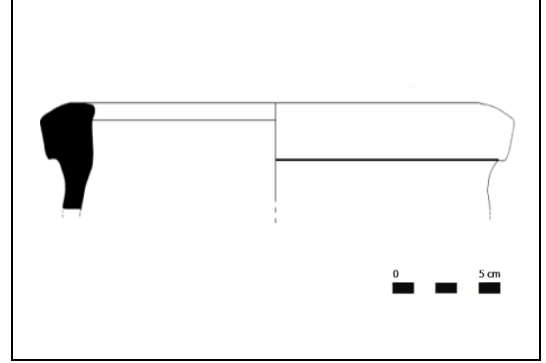
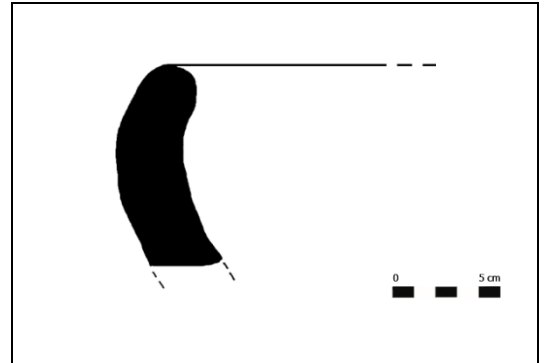
Çanak/ Ağız Parçası**Envanter No:** E/A/KÇ/01/7**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** 18 cm**Hamur Rengi:** 10 Y R 7/6**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** Orta kum, Orta taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Çanak / Ağız Parçası****Envanter No:** E/A/KÇ/01/8**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 10 Y R 7/4**Astar Rengi:** Hamur**Katkı:** İnce kum, Küçük taşçık**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

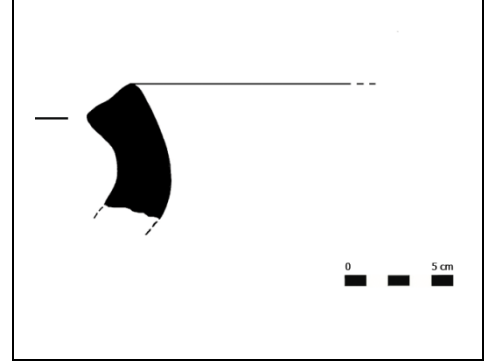
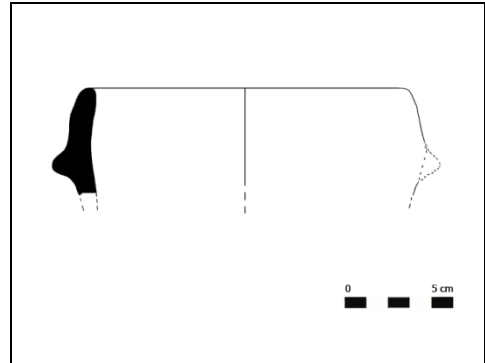
Küçük Buluntu /Desenli**Envanter No:** E/A/KÇ/01/9**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 5 YR 7/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:****Kulp Parçası****Envanter No:** E/A/KÇ/01/10**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 5 YR 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** -**Bezeme:** Yok

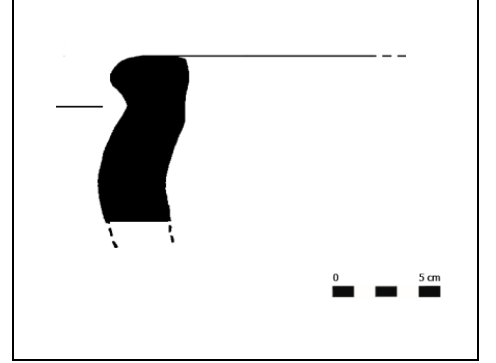
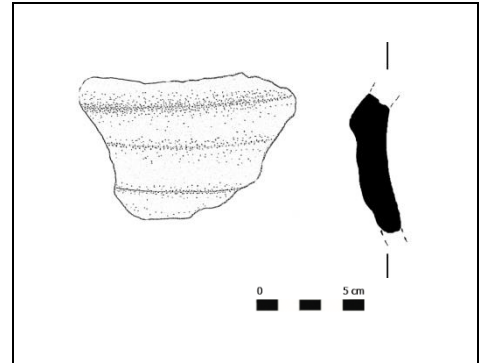
Çömlek/ Ağız Parçası**Envanter No:** E/A/KÇ/01/11**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Küçük Buluntu****Envanter No:** E/A/KÇ/01/12**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Hamur Rengi:** iç: Yeşil Boya, Dış: 5 Y R 7/4**Çap:** -**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

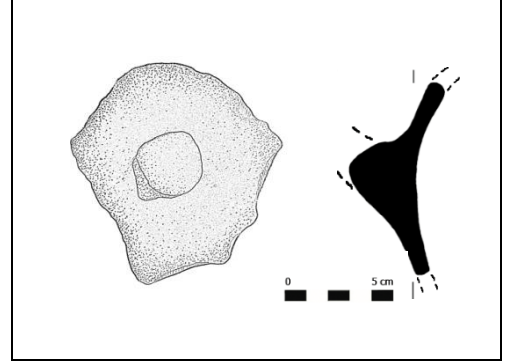
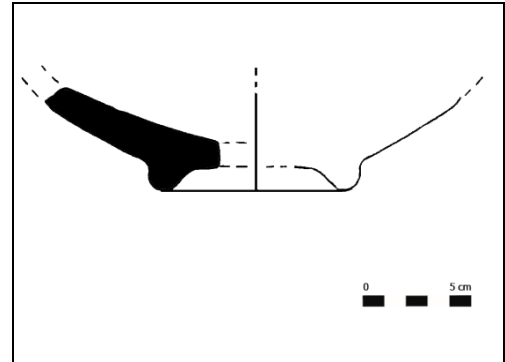
Çanak /Ağız Parçası**Envanter No:** E/A/KÇ/01/13**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 Y R 7/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Tabak /Dip Parçası****Envanter No:** E/A/KÇ/01/14**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** 16 cm**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/4**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

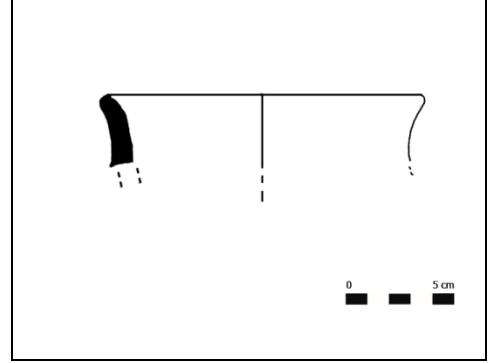
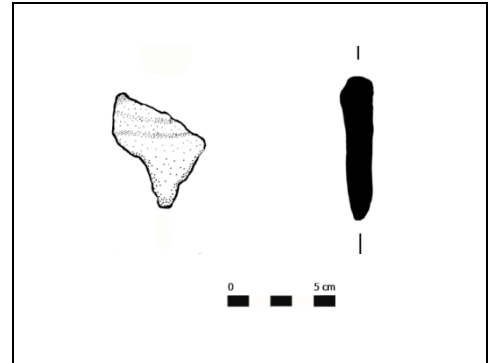
Küçük Buluntu**Envanter No:** E/A/KÇ/01/16**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/3**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Canak /Ağız Parçası****Envanter No:** E/A/KÇ/01/17**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 Y R 7/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Çömlek / Ağız Parçası**Envanter No:** E/A/KÇ/01/19**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** 18 cm**Hamur Rengi:** 5 YR 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İri Taşçık, Orta Kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Canak /Ağız Parçası****Envanter No:** E/A/KÇ/01/20**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 5 YR 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

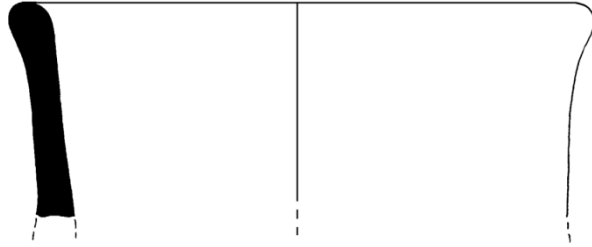
Çanak/ Ağız Parçası**Envanter No:** E/A/KÇ/01/21**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 5 YR 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Çanak /Ağız Parçası****Envanter No:** E/A/KÇ/01/22**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** 12 cm**Hamur Rengi:** İç: 7, 5 YR 6/3, Dış: Siyah**Astar Rengi:** Siyah**Katkı:** Orta Kum, Küçük Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Yok**Yapım:** El**Bezeme:** Yok

Çanak/ Ağız Parçası**Envanter No:** E/A/KÇ/01/24**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** İç: 7, 5 YR 6/6, Dış: 7, 5 YR 6/3**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Kireç, Küçük Taşçık**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Küçük Buluntu****Envanter No:** E/A/KÇ/01/25**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** Siyah**Astar Rengi:** Siyah**Katkı:** İnce Kum, Orta Taşçık**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

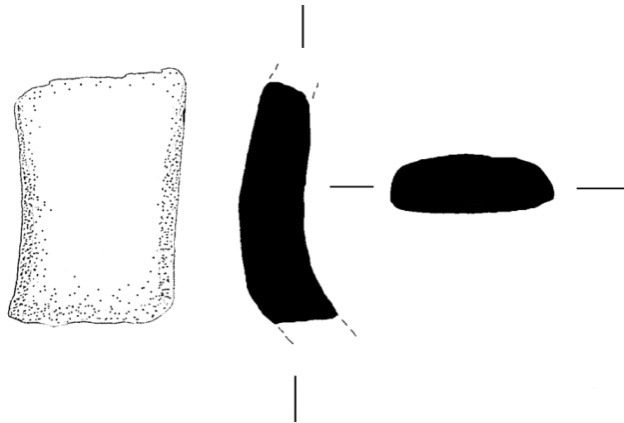
Kulp Parçası**Envanter No:** E/A/KÇ/01/26**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 5 YR 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** Küçük Taşçık, İnce Kum, Mika**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** -**Bezeme:** Yok**Erzurum/ Aşkale/Küçükçağdarış (Küçükgeçit) /2012****Çanak/Dip Parçası****Envanter No:** E/A/KÇ/12/1**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** 5 cm**Hamur Rengi:** 10 YR 7/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** Çok İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Çanak/Ağız Parçası**Envanter No:** E/A/KÇ/12/2**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** 7 cm**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Küçük Buluntu****Envanter No:** E/A/KÇ/12/3**Buluntu Yeri:** Küçükçağdarış**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 7/2**Astar Rengi:** Siyah**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

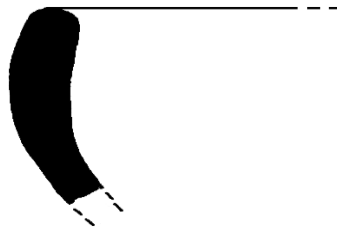
R: 12 cm

R: -

R: -

0 5 cm

6.4. PIRTIN HÖYÜK (GÜLLÜDERE)

Coğrafi Konum: Erzurum iline 52 km, Aşkale ilçesine 7 km uzaklıktadır. Doğusunda: Abdalcık, Merdiven ve Ortabahçe (Cinis), güneydoğusunda: Düzyurt ve Bağırsak, güneyinde: Yaylayolu (Kilisecik) ve Dereköy, güneybatısında: Hacımahmut ve Hatuncuk, batısında: Yeniköy, kuzeybatısında: Aşkale, kuzeyinde: Küçükgeçit (Küçükçağdarıç), kuzeydoğusunda: Kandilli ile sınır komşusudur.

Pırtın Höyük: Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde, Erzurum İli, Aşkale İlçesinin 7 km güneydoğusunda Pırtın Höyük, Güllüdere yerleşim alanı ve nekropolü yer almaktadır. Güller dağının bir uzantısı olan, Kızıldağ Tepenin Aşkale Ovasına iniş yaptığı kuzey eteğinde, ovaya hakim bir alanda, doğal bir teras üzerinde yer almaktadır. Bu teras batıdaki en yüksek yeri olan 1806 m rakımdan, doğuda 1785 m rakımlı dereye doğru hafif bir eğim yapmaktadır. Tespit edilen yerleşimin yaklaşık 300x200 m boyutlarında bir alanı kapladığı anlaşılmaktadır. Alanın batısında Pırtın çayları, güneyinde modern Pırtın (Güllüdere) Köyü, kuzeyinde batıdan gelerek Kandilli'ye doğru giden antik yol, doğusunda Güllüdere dere yatağı ve Karadağ Tepesi yer almaktadır (Ceylan 2002: 169).

Mağaratepe; Erzurum ili, Aşkale ilçesine bağlı, Pırtın (Güllüdere) Köyü'nün yaklaşık 4 km batısında, eski Pırtın yolunun hemen güneyinde yer almaktadır. Güneybatı ile güneydoğusu dere yatağına inen sarp kayalık ve güney ucu masif bir ana kaya yükseltisiyle sınırlanan höyüğün kuzey ve özellikle kuzeydoğu kesimi çok tabakalı bir yerleşime sahiptir (Şenyurt, 2006: 20).

Mağaratepe yerleşiminde gerçekleştirilen ayrıntılı yüzey araştırmasında; Geç Kalkolitik, Eski Tunç Çağı, Demir Çağı, Helenistik, Roma ve Ortaçağ'a ait çok sayıda çanak çömlek parçaları ile meskenlere ve bir şehir suruna ait duvar izleri tespit edilmiştir (Şenyurt-İbiş, 2005a: 63).

Buluntular: Pırtın (Güllüdere) ve çevresi, jeopolitik konumunun yanı sıra, içinde bulunduğu yüksek ve geniş düzlükleriyle, hem tarım ve hem de hayvancılık açısından önemli coğrafi özellikler sunmaktadır. Bu nedenlerle Pırtın (Güllüdere) ve çevresi Geç Kalkolitik dönemden günümüze kadar çeşitli toplumlar tarafından yerleşim alanı olarak tercih edilmiştir (Ceylan 2001: 74; 2002: 169; 2003: 315; Karaosmanoğlu ve bşk. 2003: 347-348).

Pırtın (Güllüdere)'de yer alan kale oldukça geniş alana egemen bir konuma sahiptir. Bölgenin en önemli savunma tesislerinden biri olan kalenin sur duvarları ve kuleleri büyük ölçüde ayakta. Kiklopik teknikte yapılan sur duvarlarında savunmayı güçlendirmek için yer yer kortin ve bastiyonlar yapılmıştır. Mimari bakımdan kale Urartu Kaleleri'nin genel özelliklerini taşımaktadır.

Pırtın (Güllüdere) yerleşiminin yaklaşık 1 km kuzeyinde taş döşemeli bir antik yol bulunmaktadır. Bu yol Kandilli bucağından gelerek, Güllüdere'nin kuzeyinden, batıya yönelerek, kuzeybatı ve güneybatı istikametine doğru ikiye ayrılmaktadır. Kuzeybatıya giden yol Aşkale'ye, güneybatıya ayrılan yol da Ortaçağ'da çok önemli bir konaklama istasyonu olan Çiftlik üzerinden Tercan Ovası'na bağlanmaktadır. Bu yol eski çağlarda da bölgenin doğu batı bağlantısını sağlayan jeopolitik bir güzergaha sahiptir (İbiş, 2006: 4).

Pişmiş Toprak Ağırşak: Yatay kesiti yuvarlak, dikey kesiti koni biçimindedir. Yüzeyinin üçte birlik kesimi dökülmüştür. Kahverengi hamura sahip olan ağırşakın yüzey rengi sarımsı kırmızıdır. Çapı 2.48 cm, yüksekliği 1.47 cm' dir (İbiş,2006: 32).

Kartal Başlı Biçimli Pişmiş Toprak Tutamak: Herhangi bir mimariye veya mezara bağlı olmaksızın bulunmuş olan bu eser muhtemelen sürüklenerek veya başka yollarla yer değiştirmiştir. Boyundan gövdeye birleştiği yerden kırılan eserin sadece boyun ve baş kısmı korunmuştur. Kartal başının yapıldığı seramik hamuru yaşken, yuvarlak bir cismin hamura bastırılması ile bir birine orantısız iki göz oluşturulmuştur. Başının üstünden boyuna doğru uzana tüyler dört adet sığ yivle betimlenmeye çalışılmıştır. Ucu küt olan gaga kısmı kare kesitli ve iri betimlenmiştir. Koyu grimsi kahverengi hamurlu olan eserin yüzeyi açık kahverengi ince astarlı ve perdahlıdır. Korunan yüksekliği 5.7 cm, boyundaki en geniş yeri 3.3 cm' dir (İbiş,2006:32)

Bronz İğne Başlı: Bronzdan üretilmiş olan iğne başı, içi boş mantar biçimlidir ve bağlantı yerinden kopuktur. Çapı. 0.96 cm, yüksekliği 0.5 cm, kalınlığı 0.05 cm' dir (İbiş,2006:33).

Damga Mühür: M-11 olarak adlandırılan mezardaki iskeletin göğüs kısmına yakın olarak bulunmuştur. Yeşilimsi siyah renkte sert bir taştan skaraboid formda yapılmıştır. Düzeltilmiş ön yüzüne kazıma tekniği ile stilize edilmiş, hareketli bir at figürü işlenmiştir. Mührün arka yüzü dışbükey bombelidir. Yatay ip deliklidir, bu delikten bir ip geçirilerek boyuna asılarak kullanılmış olmalıdır. Eni 1.9 cm, boyu 1.4 cm, kalınlık 0.6 cm delik çapı 0.24 cm' dir (İbiş,2006:33).

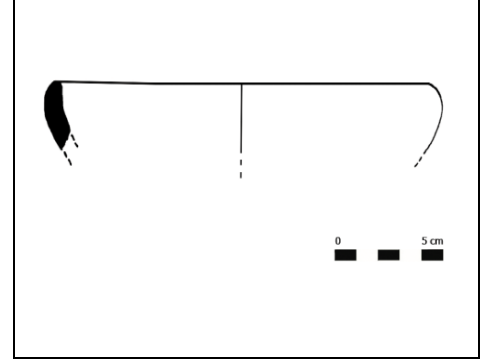
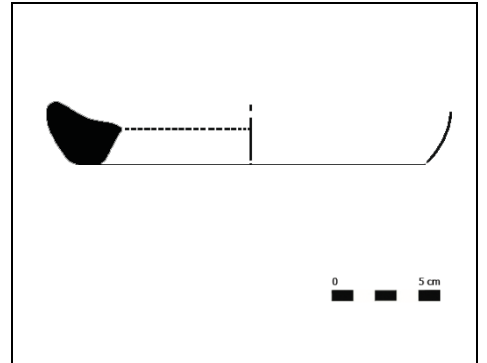
Fayans Boncuk: Fayanstan yapılmış olan bu boncuk enine yuvarlak, dikine damla şekilli kesitlidir. Üst kısmında enine bir deliği bulunan boncuğun üst kısmı mavi alt kısmı sarı renktedir. Boyu 1.5cm, kalınlık maksimum. 0.53 cm, minimum 0.27 cm' dir (İbiş,2006: 34).

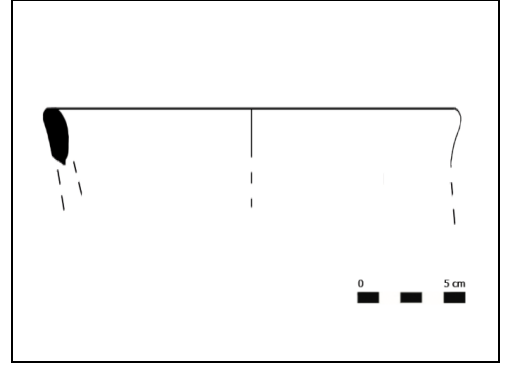
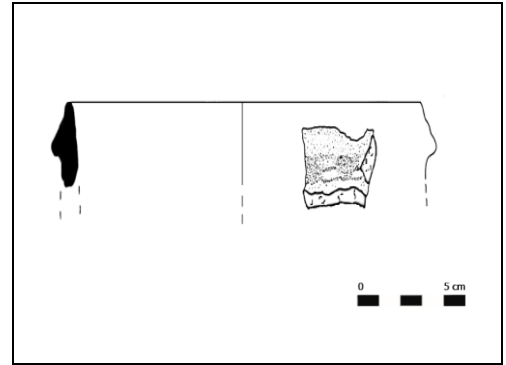
Değerlendirme:

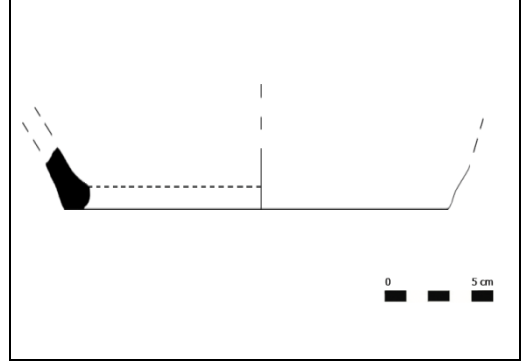
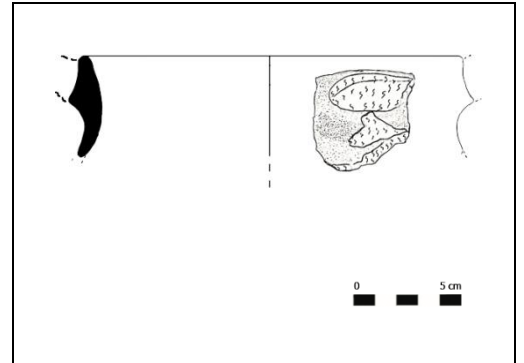
Pırtın (Güllüdere) Höyük üzerinde yoğun tarım faaliyetleri yapıldığından keramik malzemesinin tahribatını arttırmıştır. Bu yüzden tümlenebilecek malzemenin sayısı çok azdır.

Pırtın (Güllüdere) Höyük' te bulunmuş olan tüm çanak çömlek parçaları içinden profil veren parçaların tamamının teknik çizimleri yapılarak, parçaların elverdiği ölçüde tipolojik bir ayrıma gidilmiştir. Pırtın (Güllüdere) Höyük keramiğinin büyük oranda ağız, dip, kulp, tabak, çanak gibi profil veren parçalar ve bezemeli gövde parçalarına rastlanılmıştır. Keramik renk değerleri, Munsell Soil Color Chart Kataloğu kullanılarak saptanmıştır. Kataloğa göre keramiklerde en çok 7, 5 YR 7/2 ; 7, 5 YR 6/4; 5 YR 6/4; 7, 5 YR 6/6; 7, 5 YR 6/3 gibi kodları kullanılmıştır.

Hamur katkı maddesi olarak da ince kum ve orta taşçık yoğun olarak kullanılmıştır. Keramikler genel olarak çark yapımlı, açıkılı ve orta derecede pişirilmiştir.

Pırtın (Güllüdere) Höyük Envanteri**Erzurum /Aşkale /Pırtın Höyük (Güllüdere)****Çanak /Ağız Parça****Envanter No:** E/A/PK/1**Buluntu Yeri:** Pırtın Höyük**Çap:** 17 cm**Hamur Rengi:** iç: 10 YR 6/6, dış: 10 YR 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** Orta taşçık, İnce kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Ağız- Dip Parçası /Tabak****Envanter No:** E/A/PK/2**Buluntu Yeri:** Pırtın Höyük**Çap:** 20 cm**Hamur Rengi:** 10 YR 7/6**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce kum, Küçük Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Erzurum/ Aşkale /Pırtın Höyük (Güllüdere)/2012**Çanak/ Ağız Parçası****Envanter No:** E/A/P/2012/1**Buluntu Yeri:** Pırtın Höyük**Çap:**16 cm**Hamur Rengi:** 10YR 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Ağız Parçası/ Çanak****Envanter No:** E/A/P/2012/2**Buluntu Yeri:** Pırtın Höyük**Çap:** 20 cm**Hamur Rengi:** 7. 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Yok**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Dip Parçası/ Çanak**Envanter No:** E/A/P/2012/3**Buluntu Yeri:** Pırtın Höyük**Çap:** 14cm**Hamur Rengi:** 10 YR 6/6**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce kum, Küçük taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Ağız Parçası /Küçük Buluntu****Envanter No:** E/A/P/2012/4**Buluntu Yeri:** Pırtın Höyük**Çap:** 20cm**Hamur Rengi:** 10 YR 6/6**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** Yok**Pişme:** Orta**Açkı:** Yok**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

6.5. TILKİTEPE HÖYÜK

Coğrafi Konum: Kandilli Aşkale'nin 15 km doğusunda yer alır. Beldenin Aşkale-Erzurum transit karayolu ve demiryolu geçmektedir. 1.725 m yükseklikteki merkez daha çok yatay yönde büyüme göstermektedir. Yerleşme dokusu da yol güzergahları doğrultusunda oluşmuştur. Beldenin 9 köyü bulunmaktadır. Kandillinin tarihsel gelişimi hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır (Sevindi, 1995: 75).

Tilkitepe Höyük: Karasu Nehri boyunca sürdürülen araştırmada incelenen ilk merkez Erzurum Kandilli yolu üzerindeki Demirgeçit Köyü'nün 4 km güneyinde yer alan Tilkitepe Höyüğü'dür. Yerleşme, Karasu Nehri yakınında ve vadiye egemen bir konumdadır (Ceylan,2008: 67).

Yapılan ölçümlere göre höyük, 70x120 m boyutlarında ve 10 m yüksekliktedir. Kuzeyindeki Çiğdemli Höyüğü'ne 4 km; güneybatısında kalan Alaca Höyüğe de yaklaşık 5 km uzaklıktadır. Üzerinde kaçak kazıcılar tarafından birçok küçük çukur açılan höyük genelde iyi korunmuştur (Karaosmanoğlu-Işıklı-Can, 2002: 345).

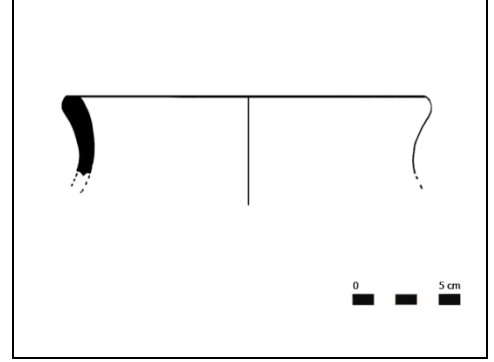
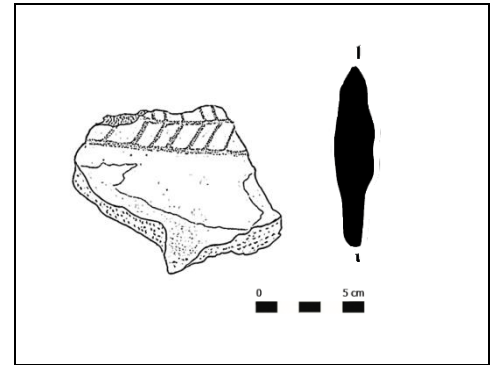
Buluntular: Yapılan araştırmalarda malzemenin özellikle höyüğün güneybatı kesiminde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Bu alanda çok sayıda keramik ve obsidyen dışında birkaç kemik buluntu parçalarına da rastlanmıştır. Buluntular ışığında Höyük'te Ortaçağ'a kadar yoğun bir yerleşimin olduğunu söylenebilir (Karaosmanoğlu-Işıklı-Can, 2002: 345).

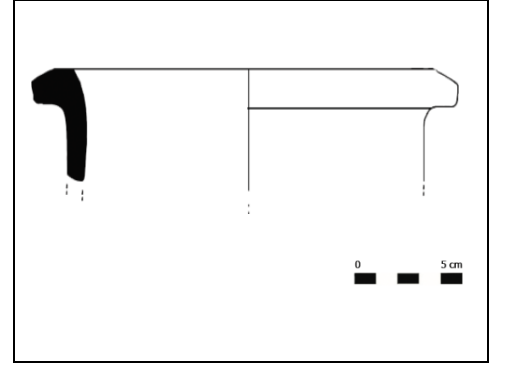
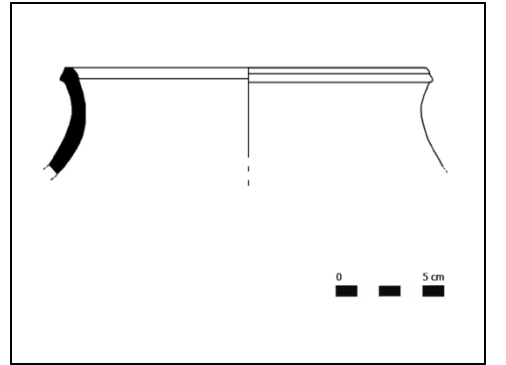
Höyüğe ait çanak çömlekler İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağa aittir (Ceylan, 2008: 67).

Değerlendirme:

Tilkitepe Höyük'te 1999 ve 2001 yıllarında yapılan yüzey araştırmalar sonucunda bulunan çanak çömlek parçaları içinden profil veren parçaların tamamının teknik çizimleri yapılarak, parçaların elverdiği ölçüde tipolojik bir ayrıma gidilmiştir. Tilkitepe Höyük keramiğinin büyük oranda ağız, dip, küçük buluntu, çanak gibi profil veren parçalar ve gövde parçalarına rastlanılmıştır. Keramik renk değerleri, Munsell Soil Color Chart Kataloğu kullanılarak saptanmıştır. Kataloğa göre keramiklerde en çok 10 YR 7/4; 7, 5 YR 6/6; 7, 5 YR 6/3; 2, 5Y 8/4; 10 YR 6/6; 10 YR 6/4; 7, 5 YR 6/6 kodları kullanılmıştır. Hamur katkı maddesi olarak ince kum ve orta taşçık çokça kullanılmıştır.

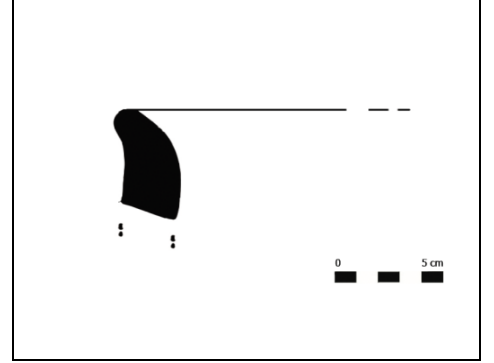
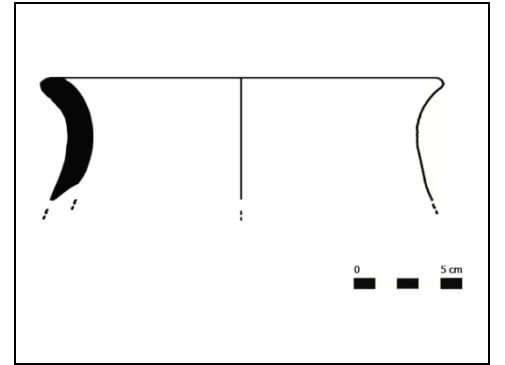
Keramiklerin büyük bölümü orta dereceli pişmişken iyi derecede pişmişlerde bulunmaktadır. Çark yapımı el yapımına nazaran daha fazladır.

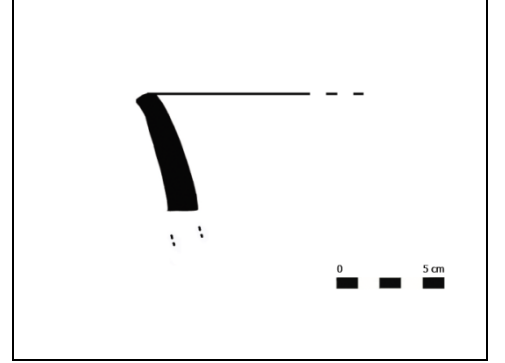
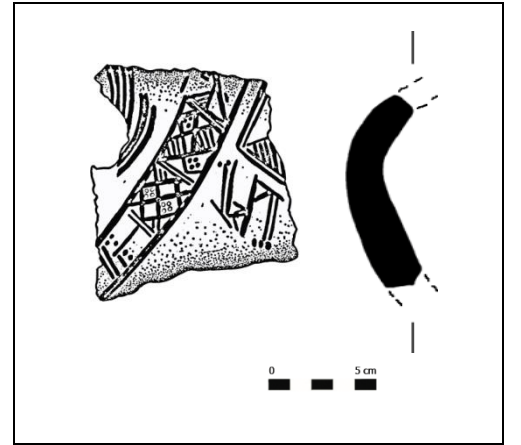
Tilkitepe Höyük Envanteri**Erzurum/Aşkale/Kandilli- Tilkitepe/1999****Çanak/ Ağız Parçası****Envanter No:** E/A/KT/99/1**Buluntu Yeri:** Kandilli/ Tilkitepe**Çap:** 17cm**Hamur Rengi:** 10 YR 7/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Orta Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Küçük Buluntu****Envanter No:** E/A/KT/99/2**Buluntu Yeri:** Kandilli/ Tilkitepe**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Çizgi Bezeme

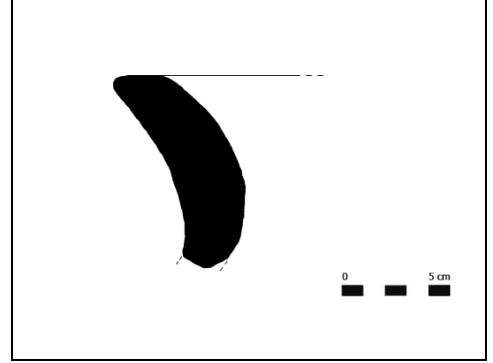
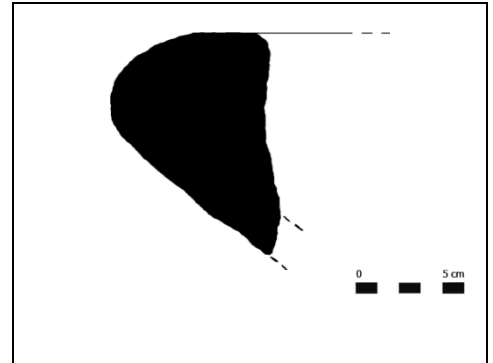
Erzurum/Aşkale/ Kandilli- Tilkitepe/2001-1**Cömlek /Ağız Parçası****Envanter No:** E/TT/2001/1**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** 14 cm**Hamur Rengi:** İç: 2, 5Y 8/4, Dış: 10 YR 6/6**Astar Rengi:** Hamur Rengi**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Ağız Parçası****Envanter No:** E/TT/2001/2**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:**18 cm**Hamur Rengi:** İç: Tahrip Olmuş, Dış: 10 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** Orta Taşçık, Kireç**Pişme:** Az**Açkı:** Varv**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

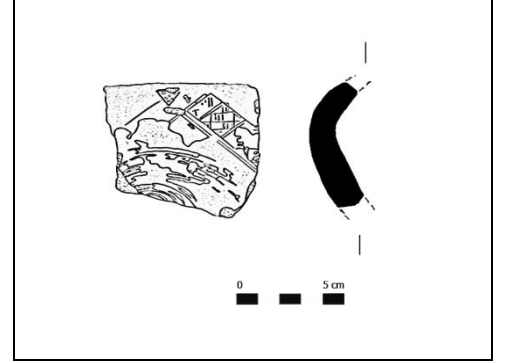
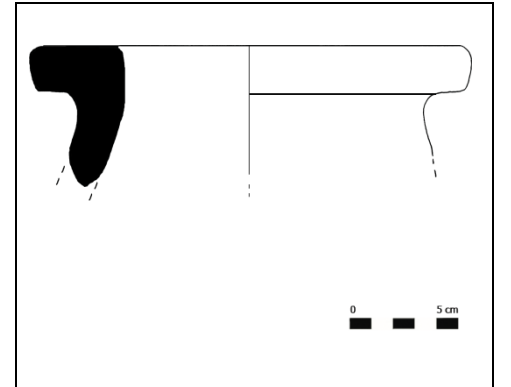
Çömlek/ Ağız Parçası**Envanter No:** E/TT/2001/3**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** -**Hamur Rengi:** İç: 7, 5 YR 7/3 Dış: 10 YR

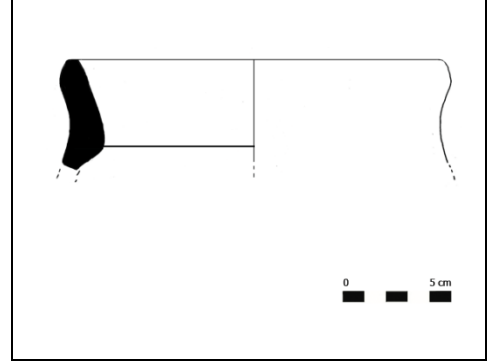
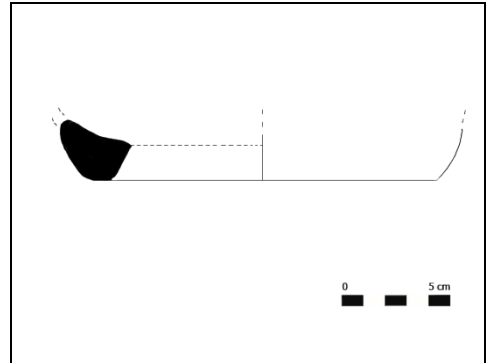
6/6

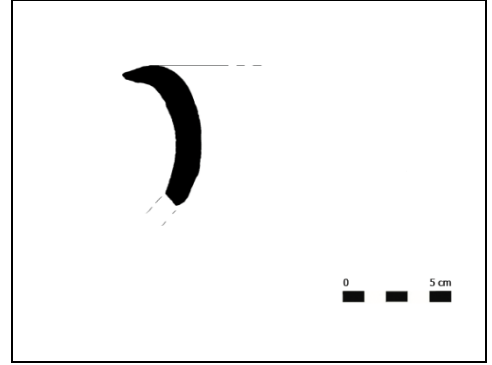
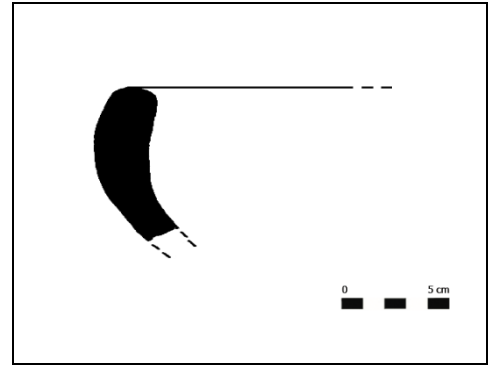
Astar Rengi: Hamur**Katkı:** Orta Taşçık, Orta Kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Çanak/ Ağız Parçası****Envanter No:** E/TT/2001/6**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** 16 cm**Hamur Rengi:** İç: 7, 5 YR 7/3 Dış: Siyah**Astar Rengi:** Siyah**Katkı:** İnce Kum Taşçık**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

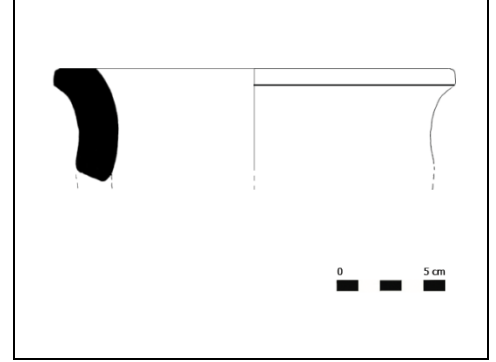
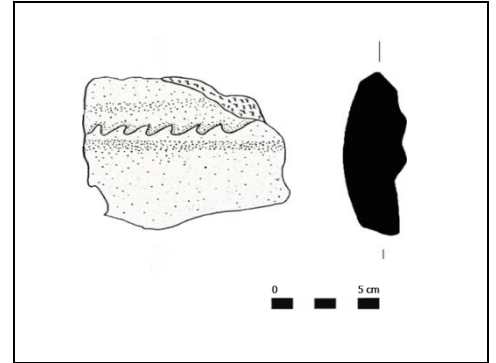
Çömlek /Ağız Parçası**Envanter No:** E/TT/2001/7**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** -**Hamur Rengi:** İç: 7, 5 YR 6/6 Dış: Siyah**Astar Rengi:** Siyah**Katkı:** Orta Kum, Orta Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Küçük Buluntu****Envanter No:** E/TT/2001/8**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** -**Hamur Rengi:** İç: 10 YR 6/4 Dış: 7, 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** Küçük Taşçık, Orta Kum, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Çizgi Bezeme- Geometrik Desenli

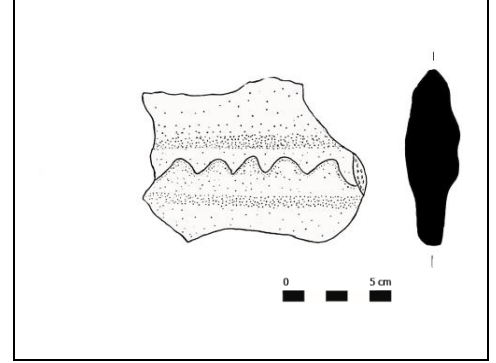
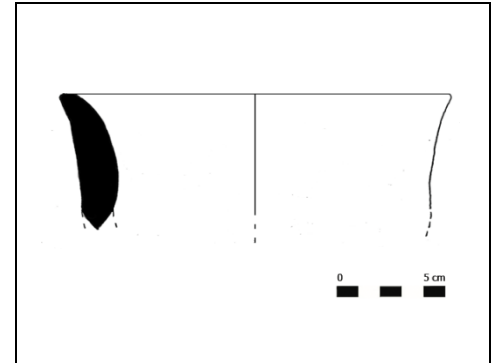
Çanak / Ağız Parçası**Envanter No:** E/TT/2001/9**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/4**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Cömlek /Ağız Parçası****Envanter No:** E/TT/2001/13**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/3**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum, Orta Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

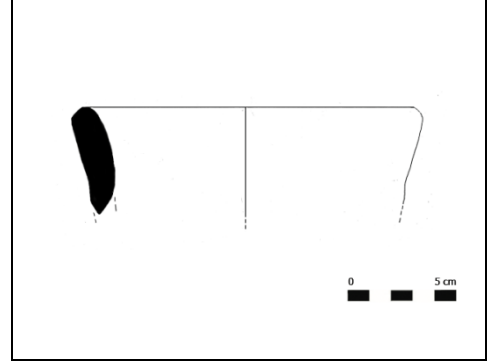
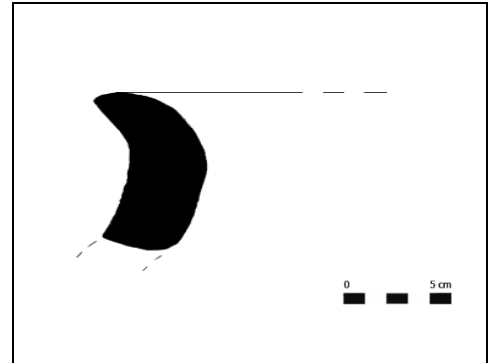
Küçük Buluntu**Envanter No:** E/TT/2001/14**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** -**Hamur Rengi:** İç: 7, 5 YR 6/6 (Alacalı) Dış: 7, 5 YR 5, 3**Astar Rengi:** Gri**Katkı:** Orta Taşçık, İnce Kum**Pişme:** Az**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:****Çanak /Ağız Parçası****Envanter No:** E/TT/2001/15**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** 20 cm**Hamur Rengi:** 10 YR 6/4**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** İnce Kum, Küçük Taşçık**Pişme:** Çok İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

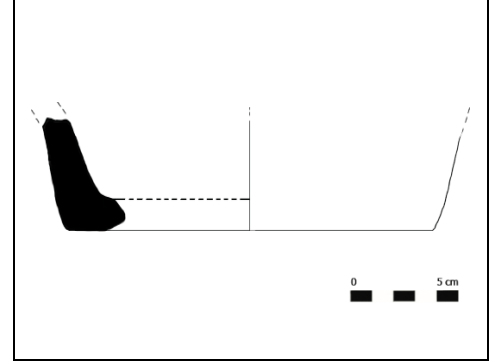
Çanak/ Ağız Parçası**Envanter No:** E/TT/2001/16**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** 12 cm**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** İnce Kum, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Tabak/ Dip Parçası****Envanter No:** E/TT/2001/17**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** 12 cm**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Var**Katkı:** İnce Kum, Orta Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Erzurum/Aşkale/ Kandilli- Tilkitepe/2001-2**Çanak/ Ağız Parçası****Envanter No:** E/TT/2001/1**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** İnce Kum, Orta Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Çanak/ Ağız Parçası****Envanter No:** E/TT/2001/2**Buluntu Yeri:** Kandilli- TilkiTepe**Çap:** -**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 7/3**Astar Rengi:** Yok**Katkı:** İnce Kum Küçük, Taşçık**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Çömlek /Ağız Parçası**Envanter No:** E/TT/2001/3**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** 20 cm**Hamur Rengi:** İç: 10 YR 7, 6 Dış: Siyah**Astar Rengi:** Siyah**Katkı:** İnce Kum**Pişme:** İyi**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Küçük Buluntu****Envanter No:** E/TT/2001/4**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:-****Hamur Rengi:** İç: 7, 5 YR 6/6 Dış: Alacalı**Astar Rengi:** Hamur rengi**Katkı:** İnce Kum, Büyük-Küçük Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Çizgi Bezeme

Küçük Buluntu/ Desenli**Envanter No:** E/TT/2001/5**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** Hamur rengi**Hamur Rengi:** 10 YR 6/6**Astar Rengi:****Katkı:** Orta Kum, Büyük Taş, Kireç**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Çizgi Bezeme**Çanak/ Ağız Parçası****Envanter No:** E/TT/2001/6**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** 16 cm**Hamur Rengi:** 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** Orta Taşçık, Orta Kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Cömlek /Ağız Parçası**Envanter No:** E/TT/2001/7**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** 12 cm**Hamur Rengi:** 7, 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Siyah**Katkı:** İnce Kum, Orta Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok**Cömlek/ Ağız Parçası****Envanter No:** E/TT/2001/8**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** -**Hamur Rengi:** İç: 7, 5 YR 7/4 Dış: 5 YR 6/6**Astar Rengi:** Kırmızı**Katkı:** İnce Kum, Orta Taşçık**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

Çömlek/ Dip Parçası**Envanter No:** E/TT/2001/9**Buluntu Yeri:** Kandilli- Tilkitepe**Çap:** 14 cm**Hamur Rengi:** İç: 5 YR 6/3 Dış: 10 YR 6/6**Astar Rengi:** Kiremit**Katkı:** Orta Taşçık, İnce Kum**Pişme:** Orta**Açkı:** Var**Yapım:** Çark**Bezeme:** Yok

SONUÇ

Aşkale İlçesi, Erzurum İlinin 52 km batısında yer almaktadır. İlçe tarihi İpekyolu üstünde, Erzurum- Erzincan, Erzurum-Bayburt, Trabzon yollarının kesiştiği noktada, doğu- batı doğrultusunda uzanan E- 80 transit yolu üzerine konumlandırılmıştır.

Aşkale ve çevresinin jeolojik yapısı, iklim ve bitki örtüsü özellikleri, tarım ve hayvancılığa elverişli olması, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması nedeniyle eskiçağlardan itibaren yerleşim görmüştür. Yerleşim yeri olmasını sağlayan diğer faktör de Erzurum Ovası'nın kuzeydoğusundaki Dumlu dağlarından doğan, Gürcü Boğazından geçerek Aşkale istikametli ilerleyen, Erzincan İlini baştanbaşa kat eden, Murat suyuyla birleşerek Fırat Nehri'ni oluşturan Karasu Nehri'dir.

Erzurum ve çevresinin elverişli şartları Karaz kültürü gibi orijin bir kültürün doğmasını sağlamıştır. Coğrafi şartların değişik kültürlerin etkileşimine müsaade etmemesi sebebiyle bu kültürün orijin olarak kalması sağlanmıştır. Kuzeydoğu Anadolu'da olduğu gibi Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı boyunca Aşkale ve çevresinde de hakim kültür unsuru olmuştur. Aşkale ve Cinis Höyük' te çıkarılan keramikler de bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Aşkale, coğrafyasından kaynaklanan stratejik konumuyla tarih boyunca çeşitli ulusların uğrak yeri olmuş, büyük uygarlıkların istilasına uğramıştır. Bölgenin tarihi çağları Hayaşa Krallığı ile başlamaktadır. Krallık, coğrafyanın verdiği savunma kolaylığı, güçlü ve disiplinli ordusuyla Hititler' in Doğu Anadolu'ya açılmasını engellemiştir. Hititler, Hayaşa Krallığını etkisiz hale getirdikten sonra bölgede Hayaşalar gibi Hurri kökenli olan Dayaeni hakimiyeti söz konusu olmuştur. Bu süreçte bölgede beylikler dönemiyle siyasi hayatına adım atan, daha sonra büyük bir devlet olan Urartular'ın hakimiyetinin başladığı görülür. Urartu Devletinin, kuzeydoğuya açılmasını engelleyen Dayaeni mücadeleleri görülmektedir. Bu mücadelelerin sebebi bölgenin zengin yeraltı kaynakları ve verimli ovalarından yararlanmaktı. Düzenlenen seferler sonucunda Urartular, kendileri için tehdit oluşturan krallığı etkisiz hale getirmiştir.

Aşkale Höyük, Cinis Höyük ve Küçükçağdarış Höyük' te ele geçirilen buluntular Urartu kültürünün Aşkale ve çevresinde hakim kültür unsuru olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, Aşkale ve bölgesi höyüklerinde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen keramikler esas alınarak oluşturulmuştur. Bölge buluntuları arasından bizler için değerlendirmede belli nitelik taşıyan örnekler ele alınmaya

çalışılmıştır. Bu örneklerin çizimleri ve envanterlenmesi yapılarak gerekli değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Bölgede Kalkolitik Çağ, Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ'a ait keramikler tespit edilmiştir. Bölge keramikleri incelendiğinde ağırlıklı olarak hamur ve astar rengi genellikle kiremit ve siyah renklidir. Bunun yanı sıra hamur rengi, devetüyü ve kırmızı renkte keramikler de mevcuttur. Pişme oranlarına bakıldığında keramiklerin çoğu orta dereceli iken bir kısmı da iyi derecede pişmiştir. Keramiklerin büyük bir kısmı açık işlemleri görmüş ve çoğunluğu çark yapımıdır.

Keramiklerin geneli çanak formlu olmakla birlikte çömlek, küçük buluntu, tabak, kulp, kapak ve pitos formlu olanlar da vardır. Ayrıca ağız parçası dip parçasına oranla daha fazladır. Desenli keramiklerde yoğun olarak çizgi ve geometrik bezeme tekniğiyle yapıldığı görülmüştür. Keramiklerin hamur katkı maddelerinin çoğunda; orta taşçık, ince kum kullanılırken kireç, mika ve kireç gibi katkı maddeleri de kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktüre, S.(1997). *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. İstanbul.
- Akurgal, E.(1999). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara.
- (2007). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul.
- Alkım, H. (1970). "Explorations and Excavations in Turkey 1967 and 1968". *Anatolica* III. 191-193.
- Alpman, A. (1981). "Hurriler". *A.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi* 14/25. Ankara. 284-312.
- (1998). "Anadolu'da Hurriler" III. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*. Çorum. 27-37.
- Arık, R. O. (1933). "Anadolu Arkeologya Tarihinde Alishar Hafriyatı". *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* I, 22 – 63.
- Arıncı, K. (2006). *Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri II*. Erzurum.
- Arsebük, G. (1979). "Altınova'da (Elazığ) Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler" VIII. *Türk Tarih Kongresi*. Bildirileri. 81-92.
- Astour, M.C.(1972). Hattusilis, Halab and Hanigalbat, *JNES* 31, 102-109.
- Atalay, İ. (1978). *Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi*. Erzurum.
- (1990). *Vejetasyon Coğrafyasının Esasları*. İzmir.
- (1992). *Türkiye Coğrafyası*. İstanbul.
- Atalay, İ.- Mortan, K. (1997). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul.
- Balkaya, T.(2009). *Hurri-Mitanni Devleti*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barnett, R.D. (1963). "Urartian Cemetery at Iğdır". *Anatolian Studies* 13: 178–197.
- Başgelen, N. (1987). "Erzurum ve Pasinler Çevresinden Bazı Yeni Bulgular". *Arkeoloji ve Sanat* 38-39.
- Bayladı, D.(1996). *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu*. İstanbul.
- Belli, O. (1977). *Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (1979). "Van Bölgesinde Boyalı Mağara Resimleri: Kızların Mağarası". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 1-2. İstanbul.19-27.
- (1982). "Urartular". *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi-I*. İstanbul.139-208.

- (1985)“Doğu Anadolu Bölgesi’nde Demir Metalurjisinin Araştırılması”. *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara. 365-378.
- (1999).“1997 Yılında Doğu Anadolu Bölgesinde Urartu Baraj, Sulama Kanallarının Araştırılması”. *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı – II*. Ankara. 267-291.
- (2000). “Urartu Krallığı Döneminde Van Bölgesinde İşletilen Taş Ocakları ve Atolyeleri”. (ed. O. Belli). *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*. Ankara. 415-422.
- Belli, O.-A.Ceylan (2005).“2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”. *XXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı- I* (24–28 Mayıs 2004 Konya).Ankara. 175–188.
- Bilgi, Ö. (1991). *İkiztepe Kazılarının 1989 Dönemi Sonuçları ve Restorasyon Çalışmaları XII. Kazı Sonuçları Toplantısı- I*. Ankara. 241-246.
- Bordaz, L. A.(1965). “Suberde Excavations 1964”.*AS-15*, 30-32. London.
- Bostancı, E.Y.(1959). “Research on the Mediteranean Coast of Anatolia a New Paleolithic Site at Beldibi Near Antalya”. *Anadolu (Anatolia)IV*. 129-178.
- (1971) “Adıyaman Çevresinde Prito-Solutreen ve Adıyaman Paleolitik Kültürler Üzerinde Bir Araştırma”. *Antropoloji 5*. 47-52.
- Bozkuş, C. (1992). Çayırlı-Tercan Tersiyer Doğusunun (Tercan-Aşkale) Stratigrafisi. *Türk Jeoloji Kurultayı*. Ankara.
- Burney, C.A. (1958) “Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age”. *AS. VIII*. 157-209.
- Burney, C.A. - D.M. Lang.(1971). *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat of Caucasus*. London.
- Cavaignac, E. (1936). *Le Probleme Hittite*. Paris.
- Ceylan, A. (1994). *M.Ö. II. Binde Devletler Arası İlişkiler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2000).“Erzurum’da Önemli Bir Merkez Cinis Höyük”. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi 26*, 29-42.
- (2001). “1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları”. *XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı -II*. Ankara.

- (2002). “2000 Yılı Erzincan ve Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları”.XIX. *Araştırma Sonuçları Toplantısı -II*. Ankara.
- (2003). “2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırması”. XX. *Araştırma Sonuçları Toplantısı -II*. Ankara.
- (2005) “The Erzincan, Erzurum and Kars Region in the Iron Age”.*Anatolian Iron Age V*. Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages CoJloquium held at Van. London.21-29.
- (2008). *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)*. Erzurum.
- Childe, G.(1992). *Kendini Yaratan İnsan*. (Çev: F. Oflluoğlu). İstanbul.
- Cooper, E.(1978). *Seramik ve Çömlekçilik*. (Çev: Ö. Bakırer).İstanbul.
- Çevik, N.(2000). *Urartu Kaya Mezarları Ölü Gömme Gelenekleri*. Ankara.
- Çilingiroğlu, A. (1983). “*Urartu’da Toplu Nüfus Aktarımları*” . Anadolu Araştırmaları. IX. İstanbul. 311-323.
- (1994). *Urartu Tarihi*. İzmir.
- (1997). “Van-Ayanis Kalesi Kazıları, 1995”. XVIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara. 363-377.
- Dinçol, A. M.(1982). “Geç Hititler”. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*. İstanbul. 121-136.
- Doğanay, H.(1983). *Erzurum’un Şehirselsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları*. (Basılmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (1988) *.Erzurum’un Genel Coğrafya Özellikleri*. Erzurum.
- (1989). “*Erzurum’un Genel Coğrafi Özellikleri*” Şehri Mübarek Erzurum. Erzurum.
- (1997).*Türkiye Beşeri Coğrafyası*. İstanbul.
- Doğanay, S.(2006). “Kaynak Tuzlarına Bir Örnek: Aşkale Tuzlası”. *Doğu Coğrafya Dergisi XV*.158-161.
- Dolukhanov, P.(1998). *Eski Ortadoğu’da Çevre ve Etnik Yapı*. Ankara.
- Duru, R. (1979). *Keban Projesi Değirmen-tepe Kazısı*. Ankara.
- (1997). “1996 Yılı Bademağacı Kazıları”. Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Dergisi III. İstanbul.

- Erdem, A.Ü. (2009). *Doğu Anadolu'da Demir Çağ Yivli Keramik Geleneği*. (Basılmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erinç, S.(1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul.
- Erinç, S.- Öngör, S. (1976).*Türkiye Coğrafyası*. İstanbul.
- Erol, O. (1972). “Konya, Tuz Gölü, Burdur Havzalarındaki Pluvial Göllerin Çekilme Safhalarının Jeomorfolojik Delilleri”.*Coğrafya Araştırmaları Dergisi* III/IV. 13-52.
- Erzen, A.- Başaran, S. (1991). Enez (Ainos) Kazısı. 1989 Yılı Çalışmaları. *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı* II. Ankara.
- Erzen, A. (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular/Eastern Anatolia and Urartians*. Ankara.
- Esin, U.(1979). İlk üreticiliğe geçiş evresinde Anadolu ve güneydoğu Avrupa (G.Ö. 10500-7000 yılları arası). *I. Doğal Çevre Sorunu*. İstanbul.
- (1981) “Değirmentepe Kazısı. 1979” *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara.91-99.
- Evely, R.D.G. (2000). “Minoan Crafts: Tools and Techniques. An Introduction”. *Studies in Mediterranean Archaeology. Vol. XCII: II*. Jonsered.
- Frangipane, M.(2002). *Yakındoğu'da Devletin Doğusu*, (Çev. Z.Z.İlkgelen). İstanbul.
- French, D.H. (1964), “Excavations at Can Hasan. Third Preliminary Report. 1963”. *AS XIV*. London. 125-137.
- (1970). “Notes on Site Distribution in the Çumra Area”. *AS XX*. 139-148. London.
- Gibson, A.-A.Woods. (1997). *Prehistoric Pottery for the Archaeologist*. Leicester University Press. London and Washington.
- Girgin, M. -Bulut, İ.- Sevindi, C. (2001). “Türkiye'deki Karayolu Geçitleri”. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. Sosyal Bilimler Dergisi-XXVII*. Erzurum.
- Goetze, A. (1928). “Madduwattas”. *MVAEG XXXII*. 1-178.
- (1964). “State and Society of the Hittites”. *Neuere Hethiter Forschungen*. Wiesbaden. 27-32.
- (1967). “Die Annalen der Mursilis”. *MVAEG 38*. Darmstadt. 17.
- (1975) “Anatolia from Shuppiluliumash to the Egyptian War of Muwatallish”. *CAH II /2*. 117-129.
- Gurney, O.R. (1959).*The Geography of the Hittite Empire*. London.

- (1961). *The Hittites*. Harmondsworth.
- (1973). "Anatolia 1600-1380 B.C.". *CAH II /1*. Cambridge. 659-685.
- Günaltay, M. Ş. (1987). *Yakınşark II-Anadolu*. Ankara. 53-55.
- Güneri, S. (1987a). Erzurum Çevresinin Ön Urartu Yerleşim Birimleri ve Seramiği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneri, S.(1987b). "Erzurum Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması" *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*. Ankara.
- Güner, G. (1988). *Anadolu'da Yaşamakta Olan Çömlekçilik*. İstanbul.
- Güngördü, E. (2010). *Türkiye'nin Coğrafyası*. Ankara.
- Gürsoy, C. R. (1974). "Türkiye'nin Tabii Yolları" *Türk Coğrafya Dergisi XXII-XXIII*. 24-30.
- Harmankaya, S.-O.Tanıdı (1996). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-I*. İstanbul.
- Harmankaya, S.-O.Tanıdı- M.Özbaşaran (1997). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-II- Neolitik*. İstanbul.
- (1998). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri -III-Kalkolitik*. İstanbul.
- Harmankaya, S.- Erdoğu, B. (2002). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-IV*. İstanbul.
- Hauptmann, H. (1972). "Norşuntepe Kazısı, 1970". *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*. Ankara. 87-101.
- (1982). *Norşuntepe Kazıları, 1974, Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*. Keban Projesi ODTÜ Yayınları. Ankara.
- Herodotos. (1983). *Herodot Tarihi*, İstanbul.
- Işık, F.(1987). "Şirinlikale". *Bulleten LI/200*. 497-533
- İbiş, R. (2006). *Güllüdere Demir Çağı Yerleşmesinin Kuzeydoğu Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İzbırak, R.(1996). *Türkiye I ve II*. İstanbul.
- Kansu, Ş.A.(1937). "1936 Yılında Ankara Ve Çevresinde Meydana Çıkarılan Paleontolojik ve Prehistorik Vesikalar Hakkında İlk Not". *Ülkü VIII/48*. Ankara. 482-488.
- (1945) "Isparta, Burdur İlleri Çevresinde TTK Adına 1944 Haziranında Yapılan Prehistorya Araştırmalarına Dair İlk Rapor", *Bulleten IX/34*. 277-286. Ankara.

- Kansu, Ş. A.(1986). *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler I*. Ankara.
- Kapur, S.(1984). “Toprak Biliminde X-Işınları Tekniği ve Arkeolojide kullanılan Olanaklar”. *Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri 1980*. Ankara.
- Karaosmanoğlu, M.-Işıklı, M. –Can, B. (2003).“2001 Yılı Erzurum Ovası Yüzey Araştırması”. *XX. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*. Ankara.
- Kaşıkcı, İ.(1994). *Erzurum Müzesindeki Keramikler ve Bunların Çevresel İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kınal, F.(1954). “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Tetkik Gezisi Raporu”. *DTCFD XII /1-2*, Ankara. 77-89.
- (1974) “Eski Anadolu Tarihinde Bazı Değişmeler”. *Cumhuriyetin 50.Yıl Dönümü Anma Kitabı*. Ankara. 414.
- (1991). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara.
- Kırzioğlu, F.(1992). *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*. Ankara.
- Koçman, A. (1993). Türkiye İklimi. İzmir.
- Koday, S.(2005). *Doğu Anadolu Bölgesi’nde Hayvancılık*. Erzurum.
- Koşay, H. Z- Turfan, K.(1959).“ Erzurum Karaz Kazısı Raporu”. *Bulleten XXIII*. Ankara.349-361
- Koşay, H. Z.- Vary, H. (1964). *Pulur Kazısı*. Ankara.
- Koşay, H. Z. (1974). “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”. *Bulleten XI/11*. Ankara.
- Kökten, K.(1949).“1949 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Rapor”. *Bulleten XIII/52*. Ankara. 811-829.
- Kökten, İ. K.(1947).“1945 Yılında Türk tarih Kurumu Adına yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”. *Bulleten 11/43*. Ankara. 431-472.
- “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”. *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi-X*. Ankara. 186.
- Kökten, K.(1971). “Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969”. *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*. Ankara. 13-16.
- Ksenophon.(1984). *Anabasis*. İstanbul.
- Kulaçoğlu, B.(1992). “Anadolu’da Neolitik Dönem Tasvir Sanatı I”. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1991 Yıllığı*. Ankara. 75-100.

- Kunç, S.- Çukur, A. (1989). “Yukarı Fırat Havzası Maden Ocakları ve Bazı Arkeolojik Buluntularla İlişkileri”. *V. Arkeometri Sonuçlar Toplantısı*. Ankara. 29-38.
- Küçükbezi, H.G. (2004). *Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ’da Konya-Karaman Bölgesi Keramiği* (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Leakey, R.(1988). *İnsanın Kökeni*. İstanbul.
- Lloyd, S. - Mellaart, J. (1955). “Beycesultan Excavations: First Preliminary Report”. *AS V*. London.101-135.
- (1958). “Beycesultan Excavations”. *AS VIII*. London. 93-125.
- (1962). *Beycesultan I. The Late Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. London.
- Loon, M. N.(1966). *Urartian Art. Its Distincive Traits in the Light of New Excavations*. İstanbul.
- Mansel, A. M. (1945). “Urartu Tarihi ve Medeniyeti”. *Beşinci Üniversite Haftası Van*. İstanbul. 113-116
- Melikisvili, G.A., 1950, “Diauehi” *Vestnik Drevnei Istori XXXIV/IV* Moskova. 26–42.
- Melikisvili, G. A.(1971). *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*. VDI. 1963: *Die Urartaische Sprache*. *Biblical Institute Press*. Roma.
- Mellaart, J.(1961). “Excavations at Hacilar. Fourth preliminary Report 1960”. *Anatolian Studies XI*. 39-75
- Mellink, M.J.(1965). “Archaeology in Asia Minor”. *AJA LXIX*. New Jersey. 133-149.
- (1968) “Archaeology in Asia Minor”. *AJA LXXIII*. New Jersey. 125-147.
- (1970).“Archaeology in Asia Minor”. *AJA LXXIV*. New Jersey. 157-188.
- (1975). *The Neolithic of the Near East*.London.
- (1976). “Archaeology in Asia Minor”. *AJA LXXX*. New Jersey. 261-289.
- (1980). “Archaeology in Asia Minor”. *AJA LXXXIV*. New Jersey. 501-518.
- (1983). “Archaeology in Asia Minor”. *AJA LXXXVII*. New Jersey. 427-442.
- (1984). “Archaeology in Asia Minor”. *AJA LXXXVIII*. New Jersey. 441-459.
- (1998).*Yakındoğu’nun En Eski Uygarlıkları*. (çev. B. Altıok). İstanbul.
- Memiş, E.(1989). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Konya.
- (2007). *Eskiçağda Mezopotamya: En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu’nun Yıkılışına Kadar*. İstanbul.

- Munsell (2000). *Munsell Soil Charts Color Book*.
- Mutlu, H. S.(2007).“Zamanın Çarkında Anadolu’da Seramik”. *Anadolu Sanat*. Eskişehir.73
- Orton, C. (1993). Paul Tyers and Alan Vince Pottery in Archaeology. *Cambridge Manuals in Archaeology*. Cambridge University Press.
- Ökse, A.T.(1993). *Önasya Arkeolojisi Seramik Terimleri*. İstanbul.
- (2002). *Arkeolojik Çalışmalarda Seramik Değerlendirme Yöntemleri*. İstanbul.
- Özdoğan, M. (1997). “Çanak- Çömlek”. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi-I*. İstanbul. 380-383.
- (2002). “Çanak Çömlek Teknolojisi”.*Arkeoatlas Dergisi -I*. 98-100.
- Özey R. (2002). *Siyasi Coğrafya*. İstanbul.
- Özgüç, T. (1945). “Ön Tarihte Anadolu Yapıları”. *DTCFD II*.Ankara. 41-71.
- Özgüç, T. - Akok, M. (1958). *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri*. Ankara.
- Özgül, O. (2011). *Eskiçağda(Yukarı) Aras Vadisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgür, E. M. (2001). *Türkiye Coğrafyası*. Ankara.
- Özsait, M. (1977). “Pisidia Bölgesinde Yeni Prehistorik İskan Yerleri I: Kuruçay, Çiğirankaya, Çallica, Yağlıyurt Yerleşmeleri”. *Anadolu Araştırmaları V*. İstanbul. 71-162.
- Pamay, B. (1966). “Doğu Anadolu ve Orman Durumu”. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi XVI/2*. İstanbul. 19.
- Pavlu, I. (1997). Pottery Origins: Initial Forms. *Cultural Behavior and Decorative Styles*. Praha.
- Pehlivan, M. (1984). *En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (1990). “Karaz ve Hurriler”. *100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi-I*. Van. 168-176.
- (1991a). *Hayaşa*. Erzurum.
- (1991b). *Daya (e) ni /Diau (e) hi*. Erzurum.

- (1994). “Başlangıçtan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23–25 Mayıs 1988)*. Ankara. 327-345.
- Pınarcık, P.(2012). “Urartu Krallığı’nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi XXVII/2*. 459-482.
- Rice, P. (1987). *Pottery Analysis: A Sourcebook*. The University of Chicago Press.
- Russell, H.F.(1980). “Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia. Based on a Survey by Charles Burney of Sited Along the Euphrates and Around Lake Van”. *BAR*. Oxford.
- Sagona, A. (1984). *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*. Oxford.
- Salvini, M. (1995). *Geschichte und Kultur der Urartäer*. Darmstadt.
- (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*. İstanbul.
- San, O. (2005). “Diyarbakır Müzesinde Bulunan Bir Grup Urartu Bronz İğneleri üzerine Gözlemler ”. *Arkeoloji Anadolu & Avrasya- II*. Diyarbakır.
- Saraçoğlu, H. (1989). *Doğu Anadolu Bölgesi*. Ankara.
- Serdaroğlu, Ü. (1977). *Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975*. Ankara.
- Sever, R. (1996). *Aşkale Yöresinin Fiziki Coğrafya Etüdü (Küçük Geçit-Aşkale Boğazı Arası)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevin, V.(1989).“Elazığ-Bingöl İlleri Yüzev Araştırması 1987”. VI. *AST*. Ankara. 451-500.
- Sevin, V.- Caneva, I. – Köroglu, K. (1997). “1995 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları”. *Kazı Sonuçları Toplantısı XVIII-I*. Ankara. 23-41.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul.
- (2005). “Urartu Çanak-Çömlekçiliği”. *Arkeoatlas-IV*. İstanbul. 104-105.
- Sevindi, C. (1995). *Kandilli Kasabasının Coğrafi Etüdü*. Erzurum: (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shepard, A. (1956). *Ceramics for the Archaeologist*. Washington.
- Sözer, A.N. (1970). *Erzurum Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası* . Erzurum.
- (1973). *Kuzeydoğu Anadolu’da Yaylacılık*. Erzurum.
- (1974). “Erzurum’un Coğrafi, Tabii ve Beşeri Özellikleri”. *50.Yıl Armağan Erzurum ve Çevresi-I*. Erzurum. 27-34

- Strabon, (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası*. (Geographika: XII-XIII-XIV).
- Sukenik, Y. (1947). "On the Technique of Khirbet Kerak Ware". *Bulletin of the American Schools Of Oriental Research* CVI. 9–17.
- Sür, Ö.(1964). *Pasinler Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi*. Ankara.
- Şenel, A. (1991). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma*. Ankara
- (1995). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik, Toplumsal ve Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Ankara.
- Şenyurt, S. Y. (2006). Büyükardıç. Doğu Anadolu'da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi / An Early Iron Age Hilltop Settlement in Eastern Anatolia. *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları: 2 / Baku- Tbilisi-Ceyhan Crude Oil Pipeline Project Publications of Archaeological Salvage Excavations: II*. Ankara.
- Şenyurt, S.Y. - İbiş, R. (2005a). "BTC Ham Petrol Boru Hattı Güzergahı 2002 Yılı Yüzev Araştırmaları: Erzurum ve Erzincan Çevresi Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı Yerleşimleri / BTC Crude Oil Pipeline 2002 Surveys: Chalcolithic and Early Bronze Age Settlements of Erzurum and Erzincan Provinces" S.Y. Şenyurt (Ed.). *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı 2002 Yılı Arkeolojik Yüzev Araştırmaları / Baku-Tbilisi-Ceyhan Crude Oil Pipeline Archaeological Surveys. 2002 Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Yüzev Aştırmaları Proje Dokümanı / Baku-Tblisi-Ceyhan Crude Oil Pipeline Project Archaeological Surveys Project Document*. Ankara.
- (2005b). "BTC Ham Petrol Boru Hattı Güzergahı 2002 Yılı Yüzev Araştırmaları: Erzurum ve Erzincan Çevresi Demir Çağı Yerleşimleri/ BTC Crude Oil Pipeline 2002 Surveys: Iron Age Settlemens of Erzurum and Erzincan Provinces" S.Y. Şenyurt (Ed.), *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı 2002 Yılı Arkeolojik Yüzev Araştırmaları / Baku-Tblisi-Ceyhan Crude Oil Pipeline Archaeological Surveys. 2002. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Yüzev Aştırmaları Proje Dokümanı / Baku-Tblisi-Ceyhan Crude Oil Pipeline Project Archaeological Surveys Project Document*. Ankara.
- Şimşek, Y. (1968). İstikbali Ormancılık ve Ekonomik Yönünden Mühim Olan Ağaç Türü: Titrek Kavak (P.tremula L.). *Türkiye Milli Kavak Komisyonu Üçüncü Toplantısı Tebliğ IV*. Ankara.

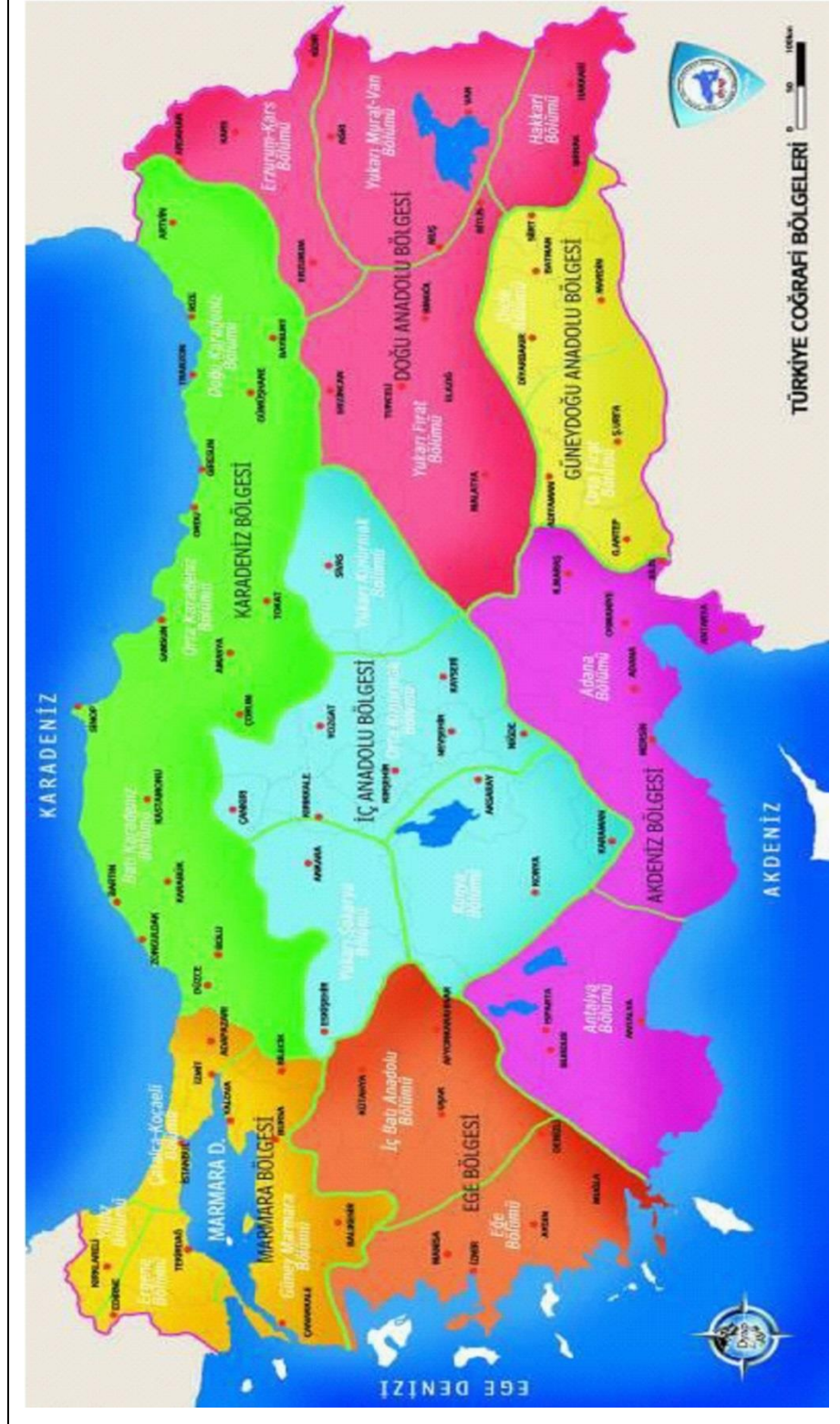
- Tarhan, M.T. (1978). *MÖ XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonlar*. (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- (1986). "Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri". *IX. Türk Tarih Kongresi*. Ankara. 285-301.
- Tarkan, T. (1974) ."Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi". *50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*. Erzurum. 7-22
- (2000). "Tuşpa-Van Kalesi Demirçığ'ın Gizemli Başkentinde Yapılan Araştırmalar ve Kazılar". O. Belli (ed.). *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*. Ankara. 191-200.
- Topaloğlu, Y. (2006). *Ardahan-Çıldır'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2009). *Kuzeydoğu Anadolu'da Urartu'nun Tarihi Mirası (Kalıntıları) ve Arkeolojik Verileri*. (Yayımlanmamış Doktora Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncel, M. (1996). "Fırat". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* III.
- Tunçdilek, N. (1986). *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*. İstanbul.
- Umar, B. (1982). *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*. İzmir.
- Ünal, A. (1997). "Hurriiler, Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler." *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*. Ankara. 11-35.
- (2006). "Karaz Kültürünün Kuzey Sınırı". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi/XVI*. Erzurum. 127-143
- Wilhelm, G. (1994). *The Hurrians*, Warminster.
- (2004). Urartian *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*. Cambridge. 119-137.
- Wijnen, H. (2003). "A Technological and Typological Analysis of the Pottery." *Anatolica* XXIX. 24-59.
- Xenophon, *Anabasis*. (Çev. H.Örs). İstanbul. 1962.
- Yakar, J. (1985). "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia. Part II". *AS XXXV*. London. 25-38.
- (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*. İstanbul.

- Yalçınkaya, I.(1985) “Araştırmaların Işığında Anadolu Alt Paleolitiği ve Sorunlarına Genel Bir Bakış”. *Antropoloji* XII. Ankara. 395-435.
- (1990). “1989 Yılı Karain Kazıları”. *Kazı Sonuçları Toplantısı XI/I*.Ankara. 39-57.
- Yıldırım, R. (2000). *Uygarlık Tarihi*. İzmir.
- Yılmaz, D. (2006). “Erken Tunç Çağında Güneydoğu Anadolu’da Oda Mezar Geleneği”. *Anatolia* 31.57-69.
- Yumak, M. (1995). *En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Aşkale ve Çevresi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Harita 1. Türkiye Fiziki Haritası.....	A.Ceylan
Harita 2. Doğu Anadolu Bölgesi Fiziki Haritas.....	A.Ceylan
Harita 3. Doğu Anadolu Bölgesi Siyasi Haritası	A.Ceylan
Harita 4. Erzurum İl Haritası	A.Ceylan
Harita 5. Aşkale İlçe Haritası.....	İl Özel İdare
Harita 6. Hurri-Mitanni Devleti Sınırları.....	T.Balkaya
Harita 7. Urartu Devleti'nin Batı ve Kuzeybatı kesimleri ve Dayaeni.....	P.Pınarcık
Harita 8. Urartu Devleti	M.Pehlivan
Harita 9. Erzurum İli ve Çevresindeki Araştırma Merkezleri	A.Ceylan
Resim 1. Aşkale İlçesinden Genel Görünüm.....	
Resim 2. Aşkale Höyük	A.Ceylan
Resim 3. Cinis Höyük.....	A.Ceylan
Resim 4. Cinis Höyük.....	A.Ceylan
Resim 5. Cinis Höyük.....	A.Ceylan
Resim 6. Küçükçağdarış Kalesi.....	A.Ceylan
Resim 7. Küçükçağdarış Kalesi Su Tüneli	A.Ceylan
Resim 8. Pırtın Kalesi Genel Görünüm	A.Ceylan
Resim 9. Pırtın Kalesi Sur Yapısı	A.Ceylan
Resim 10. Pırtın Kalesi Sur Yapısı	A.Ceylan
Resim 11. Güllüdere Köyünün güneyinden, kazı alanı ve Aşkale Ovası.....	R.İbiş
Resim 12. Karadağ Tepe'den Güllüdere kazı alanı	R.İbiş
Resim 13. Tilkitepe Höyük.....	A.Ceylan
Figür 1. Aşkale Höyük Keramikleri.....	
Figür 2. Aşkale Höyük Keramikleri.....	
Figür 3. Aşkale Höyük Keramikleri.....	
Figür 4. Aşkale Höyük Keramikleri.....	
Figür 5. Cinis Höyük Keramikleri	
Figür 6. Cinis Höyük Keramikleri	
Figür 7. Cinis Höyük Keramikleri	
Figür 8. Cinis Höyük Cinis Höyük M.Ö. 3 bin İnsan Yüzlü Sunak	
Figür 9. Cinis Höyük Keramikleri	

- Figür 10.** Cinis Höyük Keramikleri
- Figür 11.** Cinis Höyük Üç Köşeli ve Düz Kaideli Kap.....
- Figür 12.** Cinis Höyük Geç Kalkolitik Dönem Ok Uçları
- Figür 13.** Cinis Höyük Keramikleri
- Figür 14.** Küçükçağdarış Höyük Keramikleri.....
- Figür 15.** Küçükçağdarış Höyük Keramikleri.....
- Figür 16.** Tilkitepe Höyük Keramikleri.....
- Figür 17.** Tilkitepe Höyük Keramikleri.....
- Figür 18.** Tilkitepe Höyük Keramikleri.....
- Figür 19.** Tilkitepe Höyük Keramikleri.....
- Figür 20.** Pırtın Höyük Keramikleri
- Figür 21.** Pırtın Höyük Keramikleri R.İbiş
- Figür 22.** Pırtın Höyük Keramikleri R.İbiş
- Figür 23.** Pırtın Höyük pişmiş toprak ağırşak ve Çağı pişmiş toprak kartal başı biçimli tutamak..... R.İbiş
- Figür 24.** Pırtın Höyük skaraboid formlu taş kolye mühür, taş ağırşak ve damla biçimli fayans boncuk..... R.İbiş

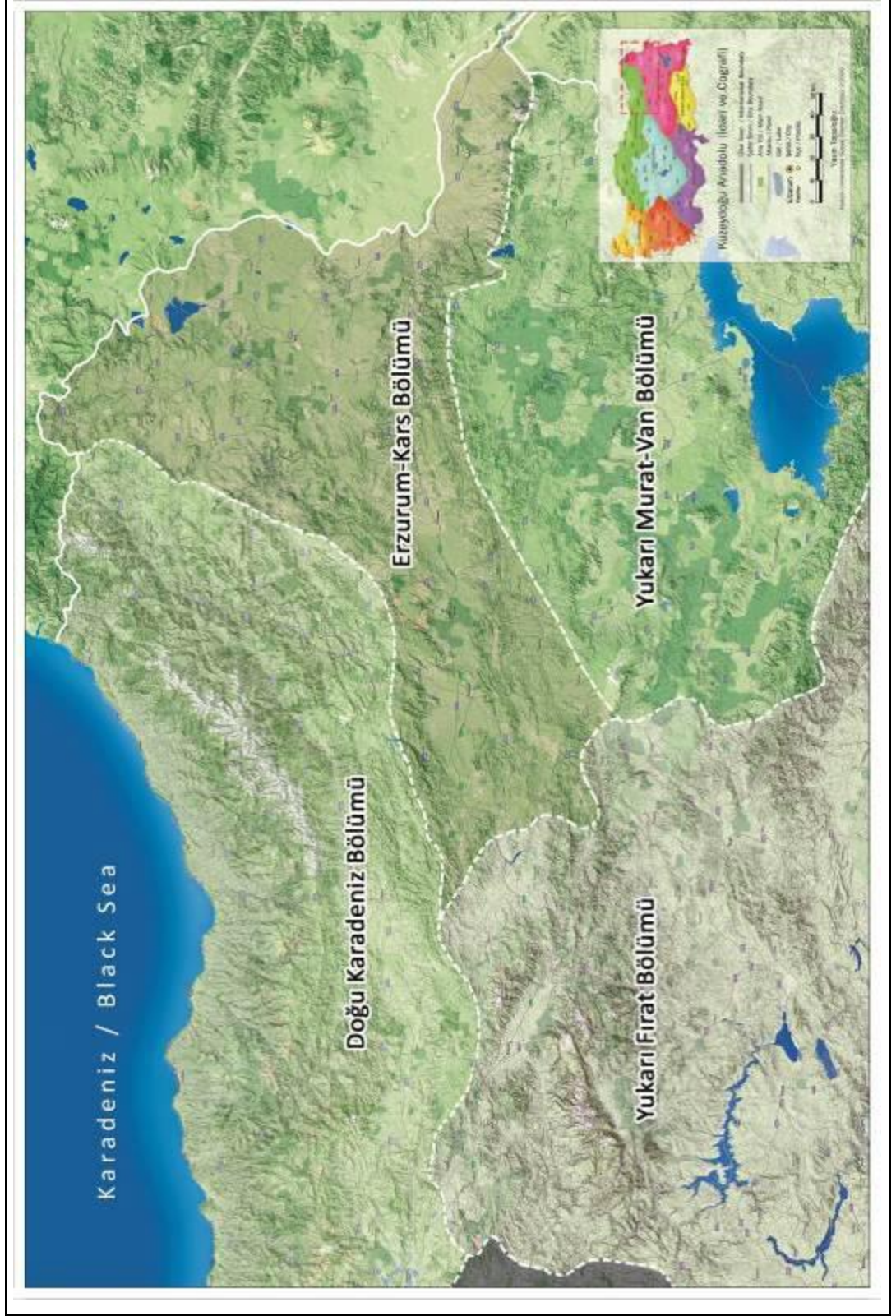
EK 1. HARİTAL

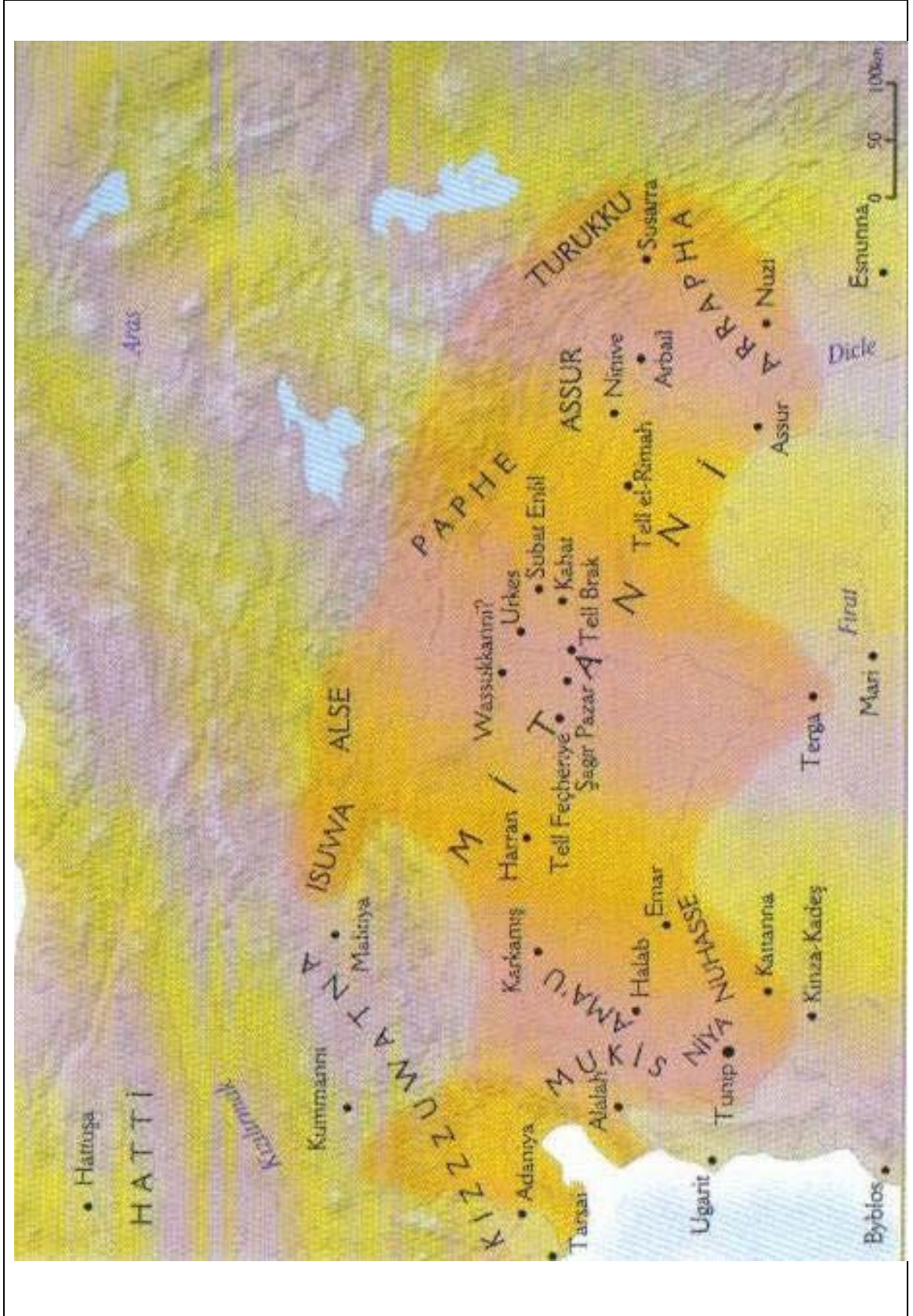
Harita 1. Türkiye Fiziki Haritası

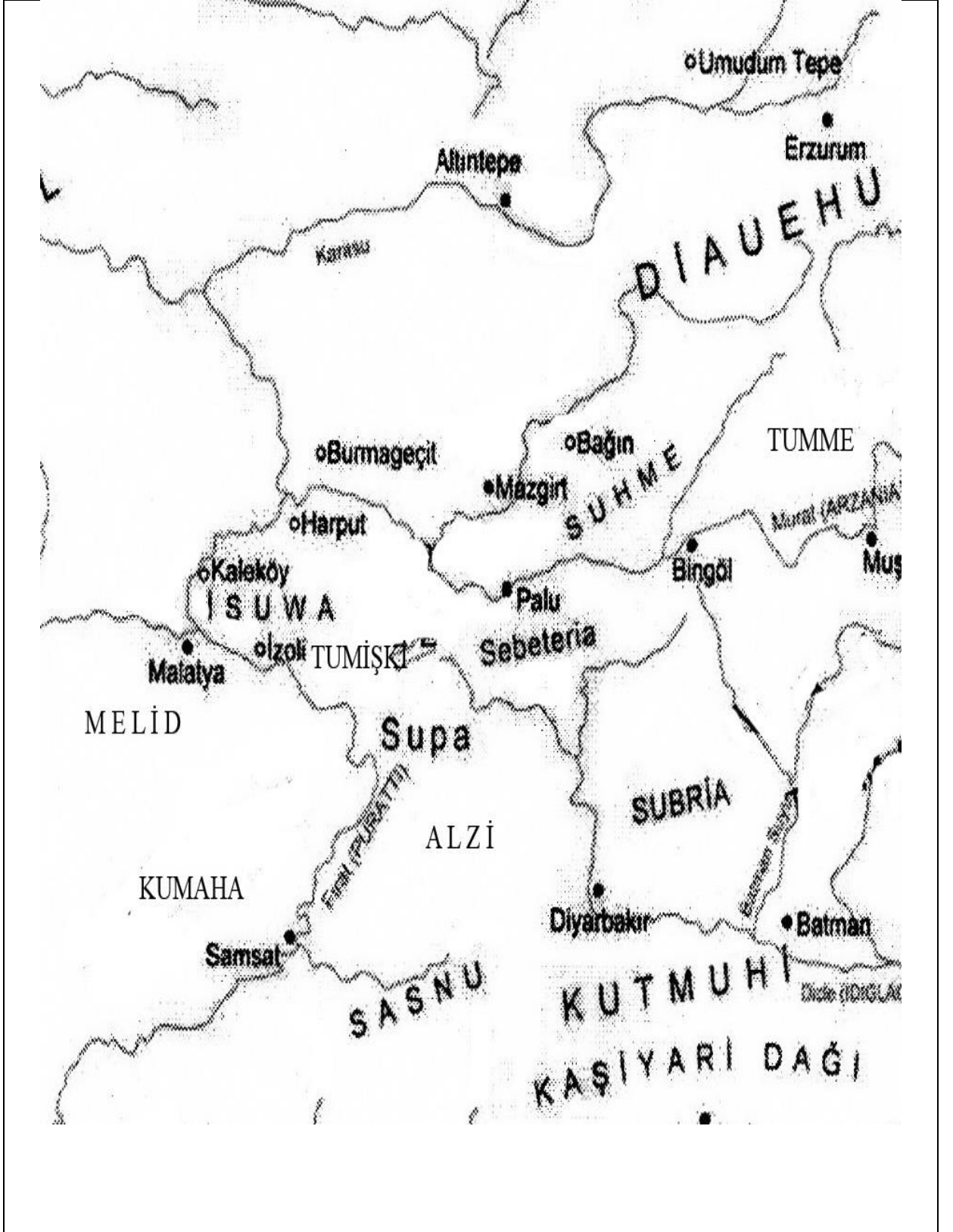
Harita 2. Doğu Anadolu Bölgesi Fiziki Haritası

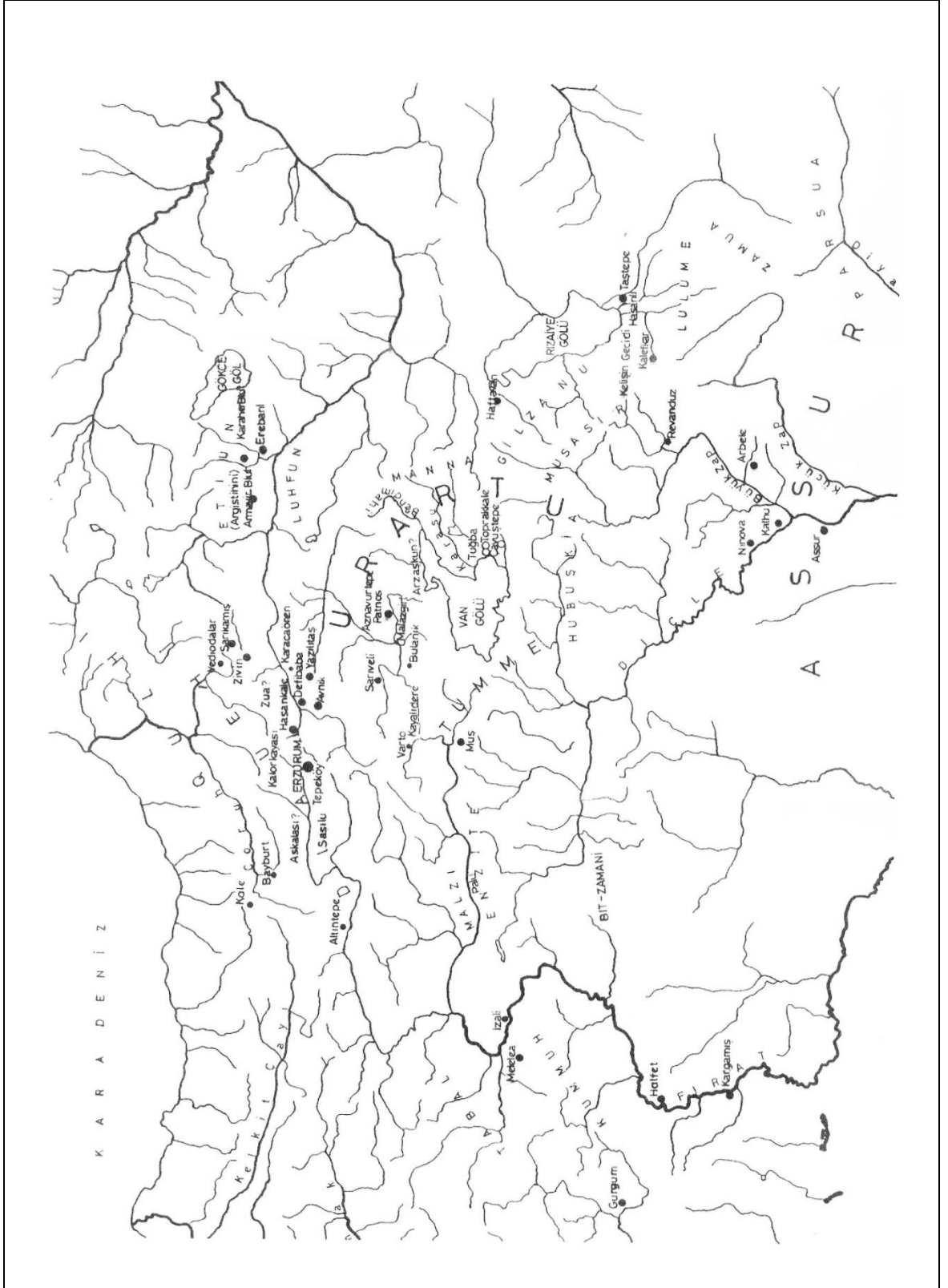
Harita 3. Doğu Anadolu Bölgesi Siyasi Haritası

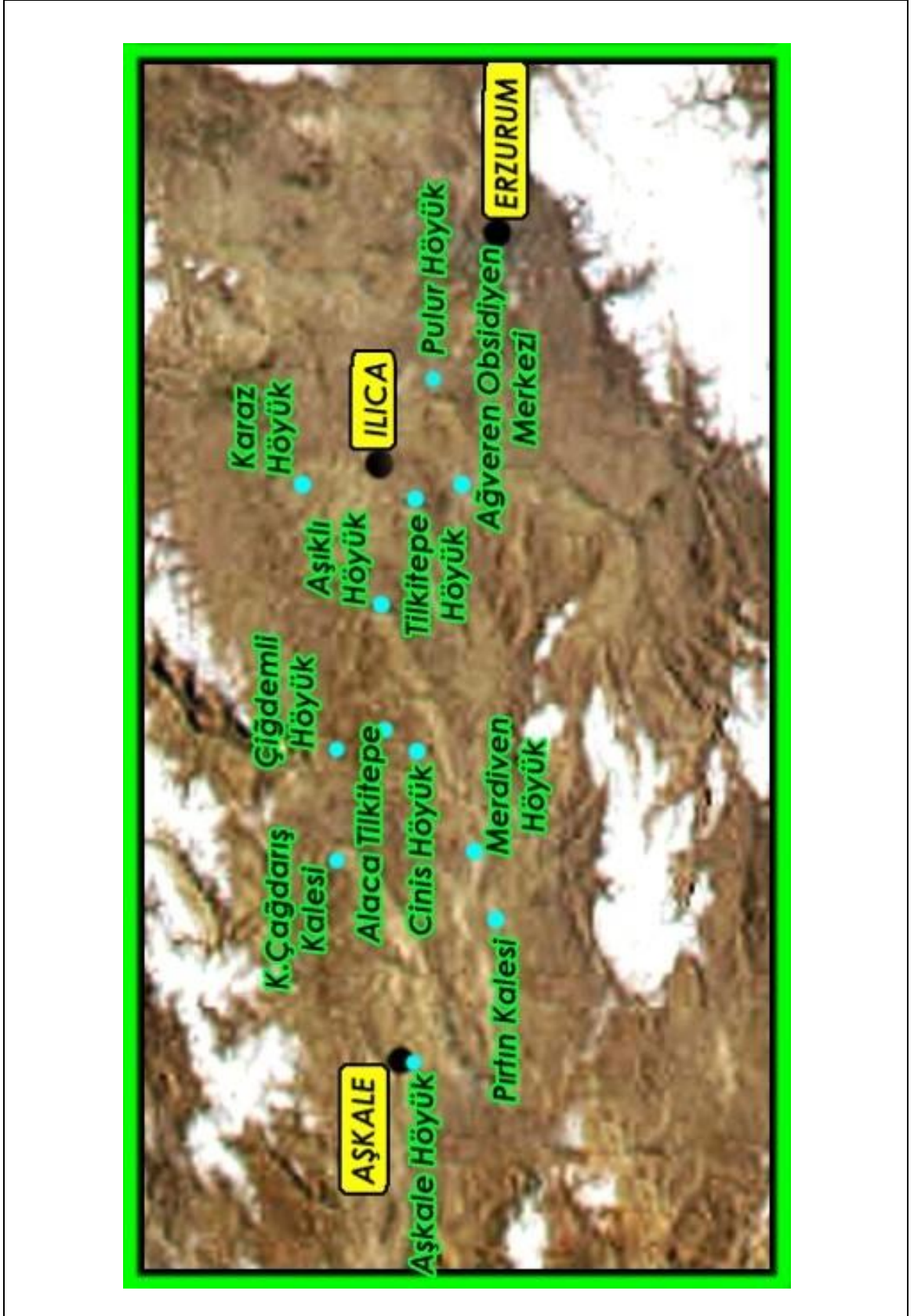
Harita 6. Hurri- Mitanni Devleti Sınırları

Harita 7. Urartu Devleti'nin Batı ve Kuzeybatı kesimleri ve Dayaeni/ Diauehu

Harita 8. Urartu Devleti

Harita 9. Erzurum İli ve Çevresi Araştırma Merkezleri

EK 2. RESİMLER

Resim 1. Aşkale İlçesinden Genel Görünüm

Resim 2. Aşkale Höyük

Resim 3. Cinis Höyük

Resim 4. Cinis Höyük

Resim 5. Cinis Höyük

Resim 6. Küçükçağdarış Kalesi

Resim 7. Küçükçağdarış Kalesi Su Tüneli

Resim 8. Pırtın Kalesi Genel Görünüm

Resim 9. Pırtın Kalesi Sur Yapısı

Resim 10. Pırtın Kalesi Sur Yapısı

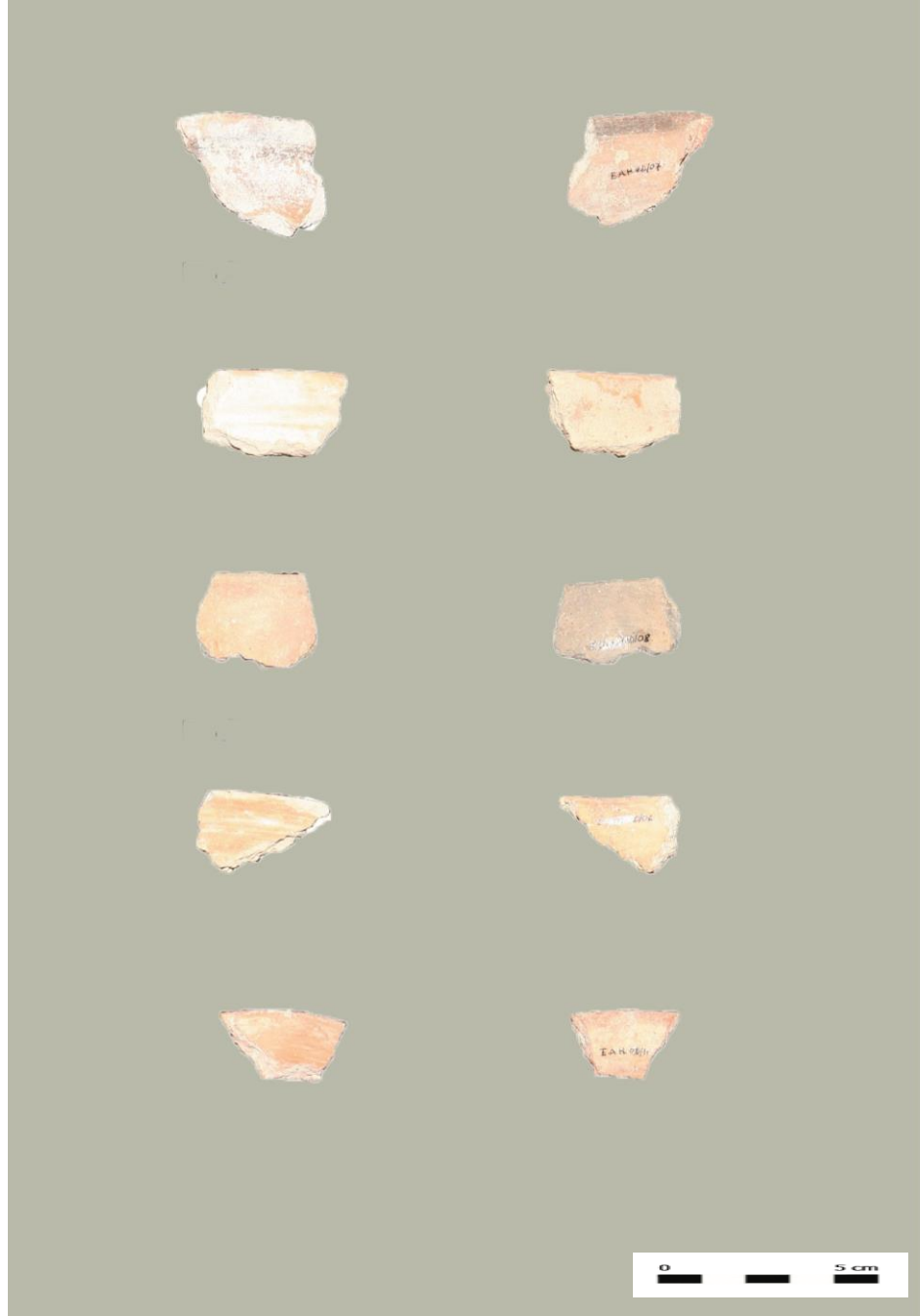
Resim 11. Gulludere Köyünün güneyinden, kazı alanı ve Aşkale Ovası

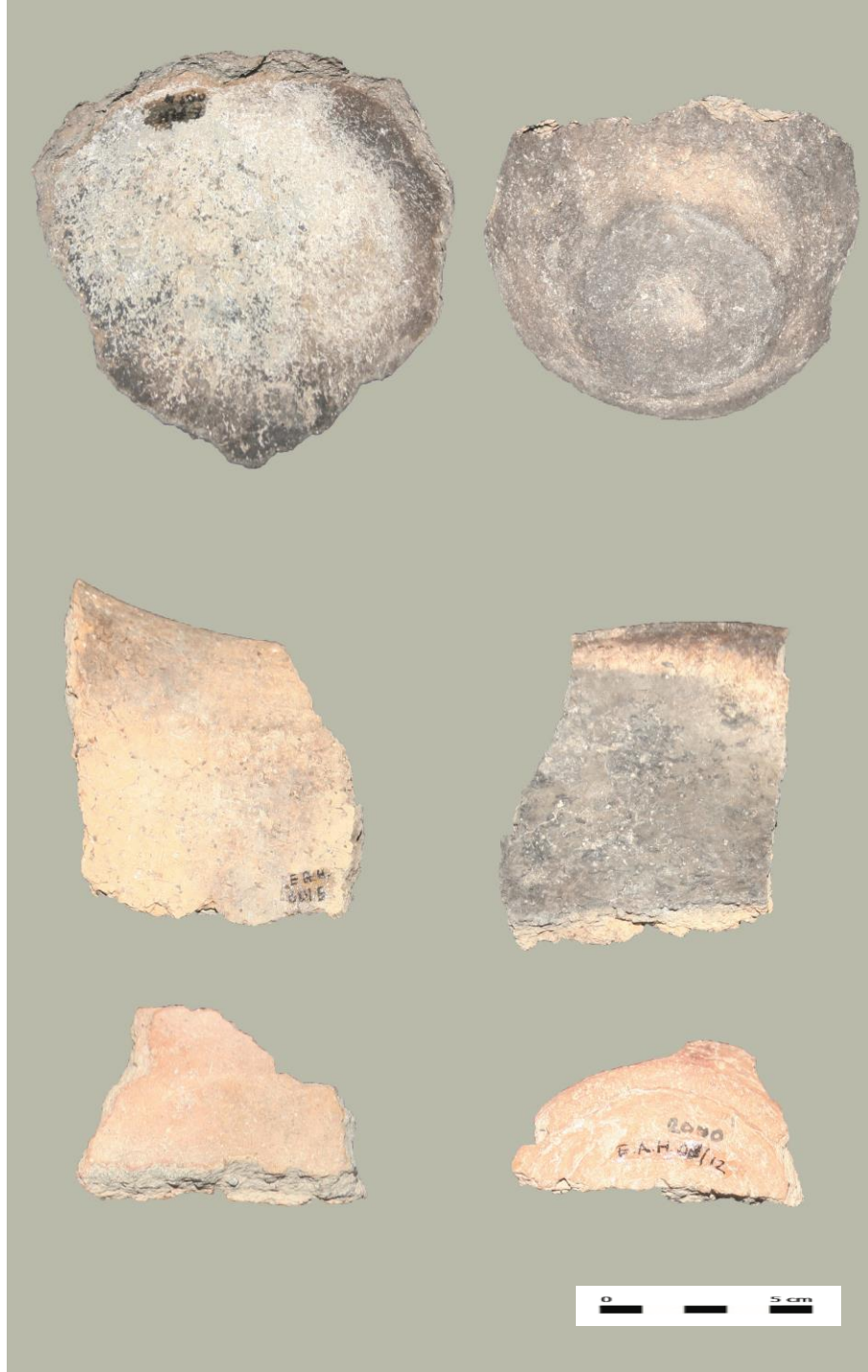

Resim 12. Karadağ Tepe'den Gulludere kazı alanı

Resim 13. Tilkitepe Höyük

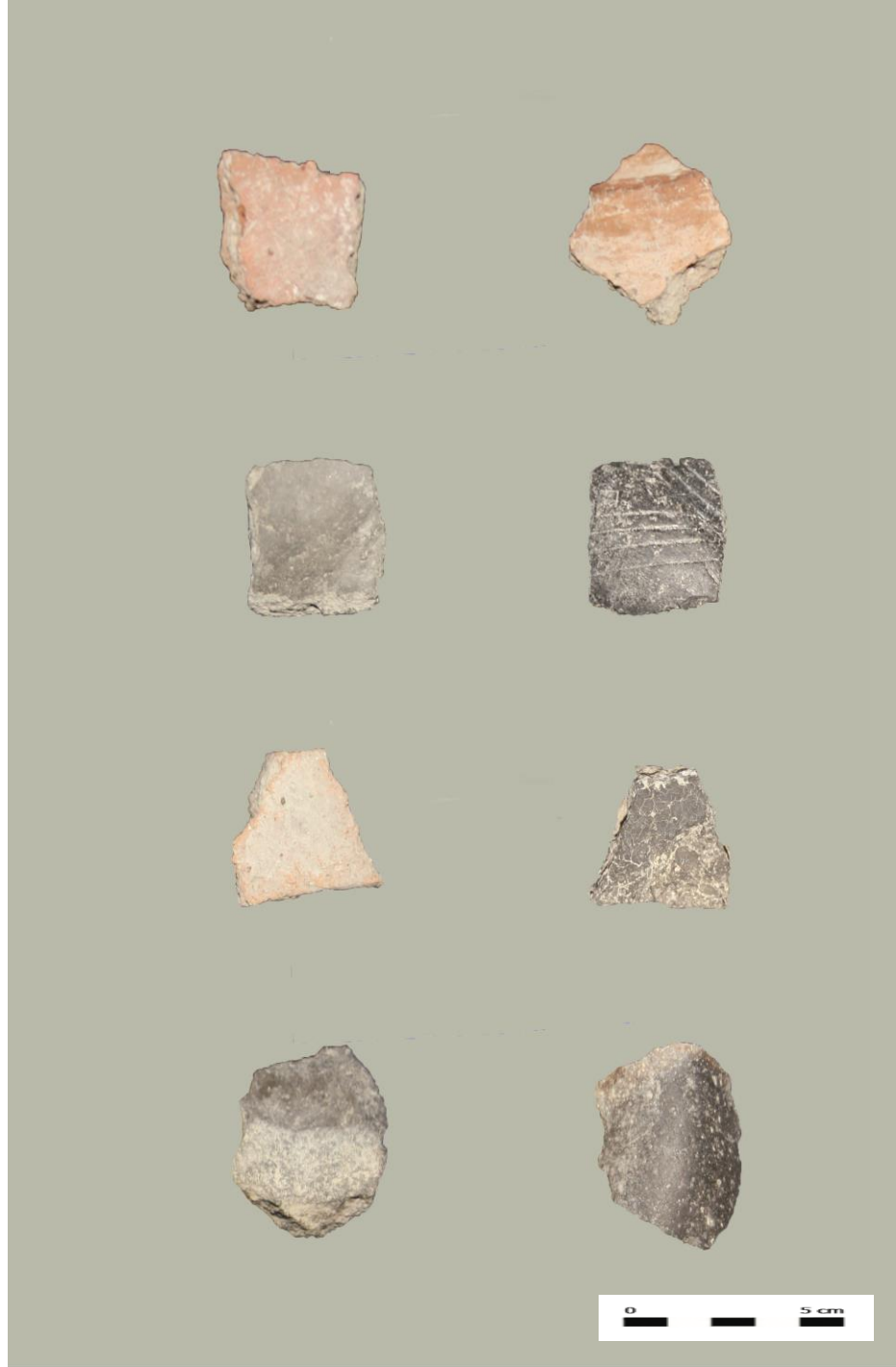
Ek 3. FİGÜRLER**Figür 1. Aşkale Höyük Keramikleri**

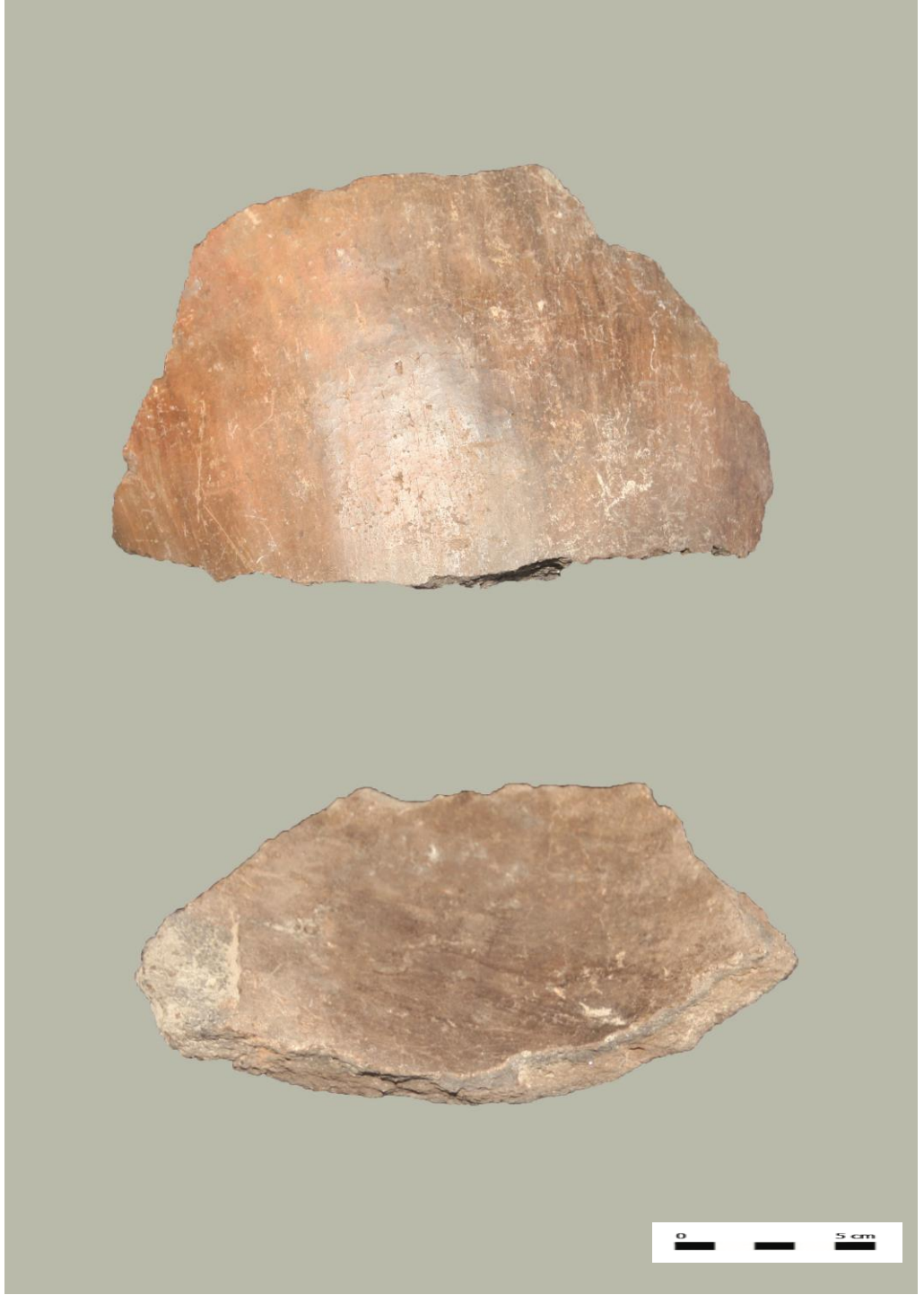
Figür 2. Aşkale Höyük Keramikleri

Figür 3. Aşkale Höyük Keramikleri

Figür 4. Aşkale Höyük Keramikleri

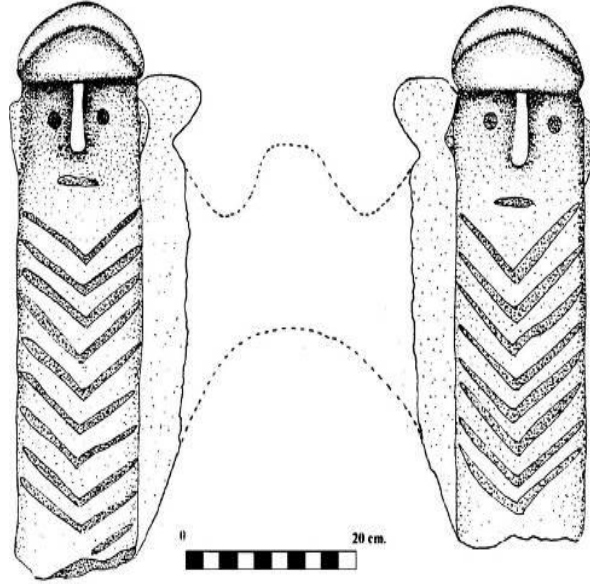
Figür 5. Cinis Höyük Keramikleri

Figür 6. Cinis Höyük Keramikleri

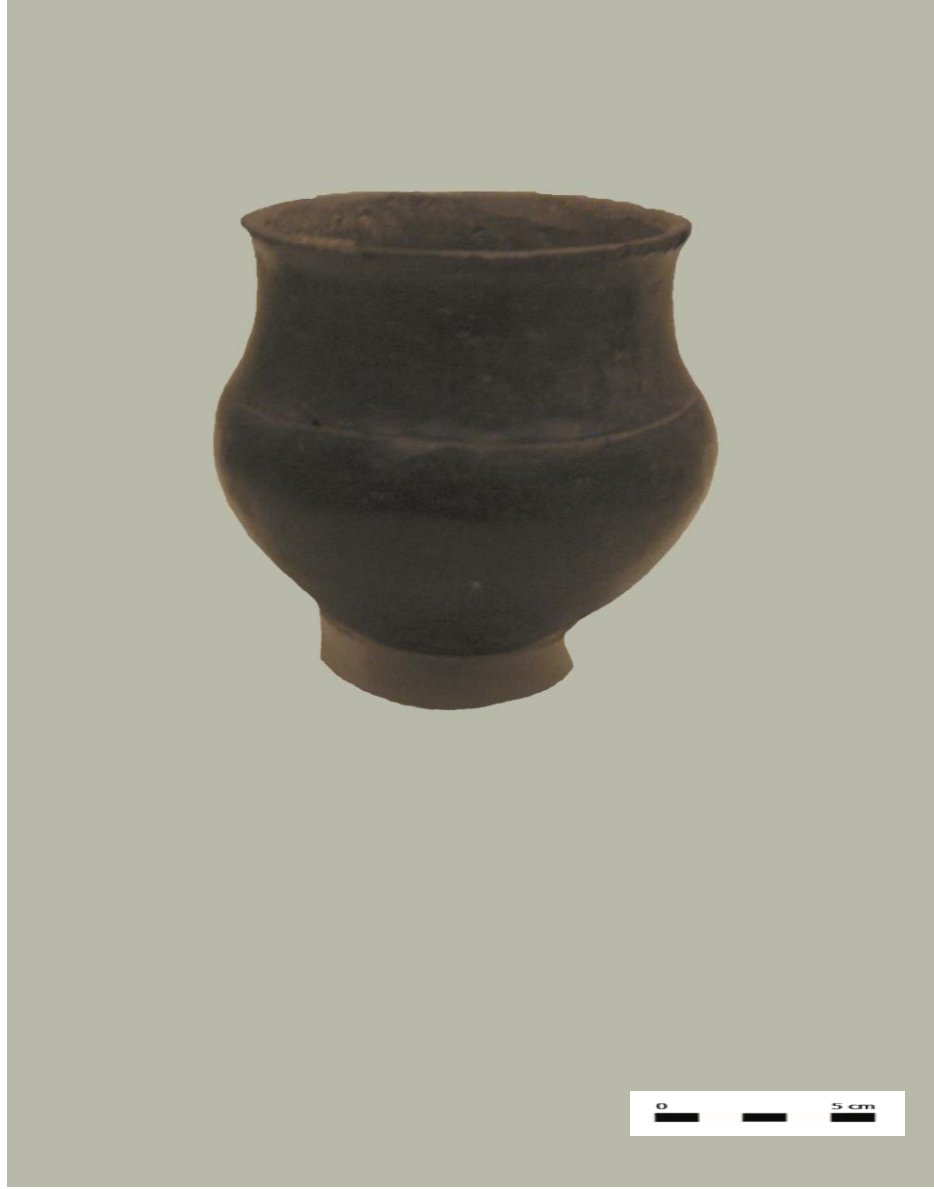
Figür 7. Cınıs Höyük Keramikleri

Figür 8. Cinis Höyük M.Ö. 3 bin İnsan Yüzlü Sunak
(Erzurum Müzesi)

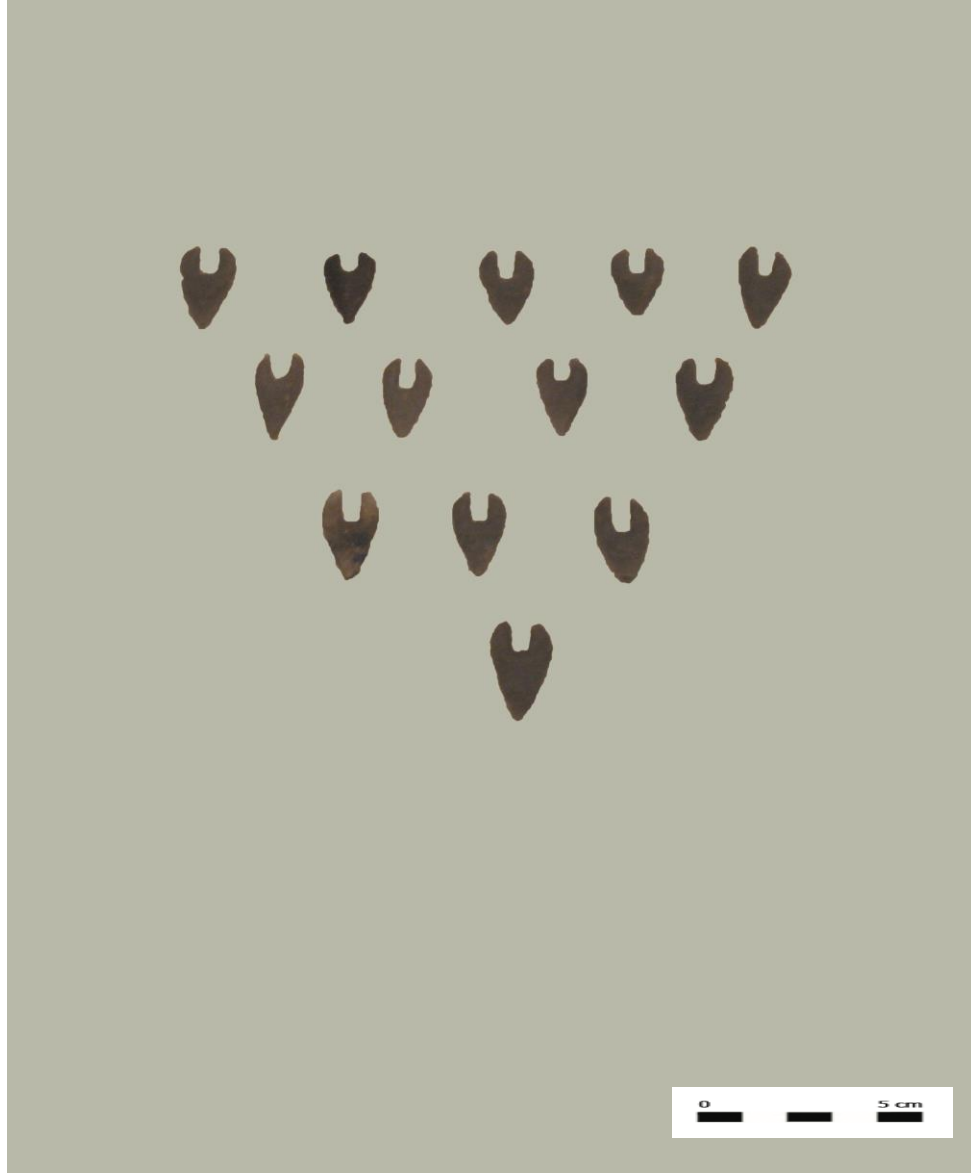
Figür 9. Cinis Höyük Keramikleri
(Erzurum Müzesi)

Figür 10. Cinis Höyük Keramiği
(Erzurum Müzesi)

Figür 11. Cinis Höyük Üç Köşeli ve Düz Kaideli Kap
(Erzurum Müzesi)

Figür 12. Cinis Höyük Geç Kalkolitik Dönem Ok Uçları
(Erzurum Müzesi)

Figür 13. Cinsis Höyük Keramikleri

Figür 14. Küçükçağdış Höyük Keramikleri

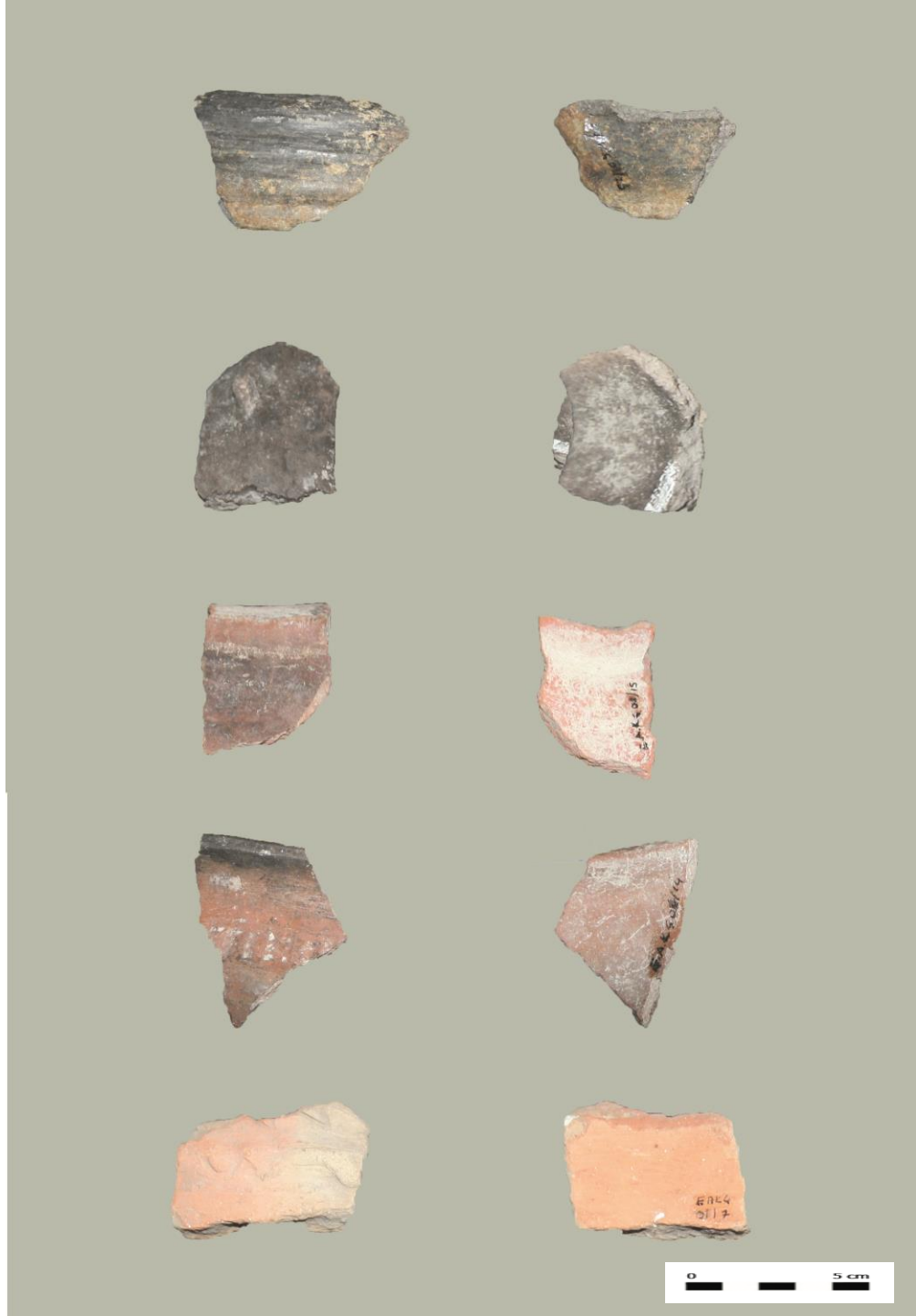
Figür 15. Küçükcağdarış Höyük Keramikleri

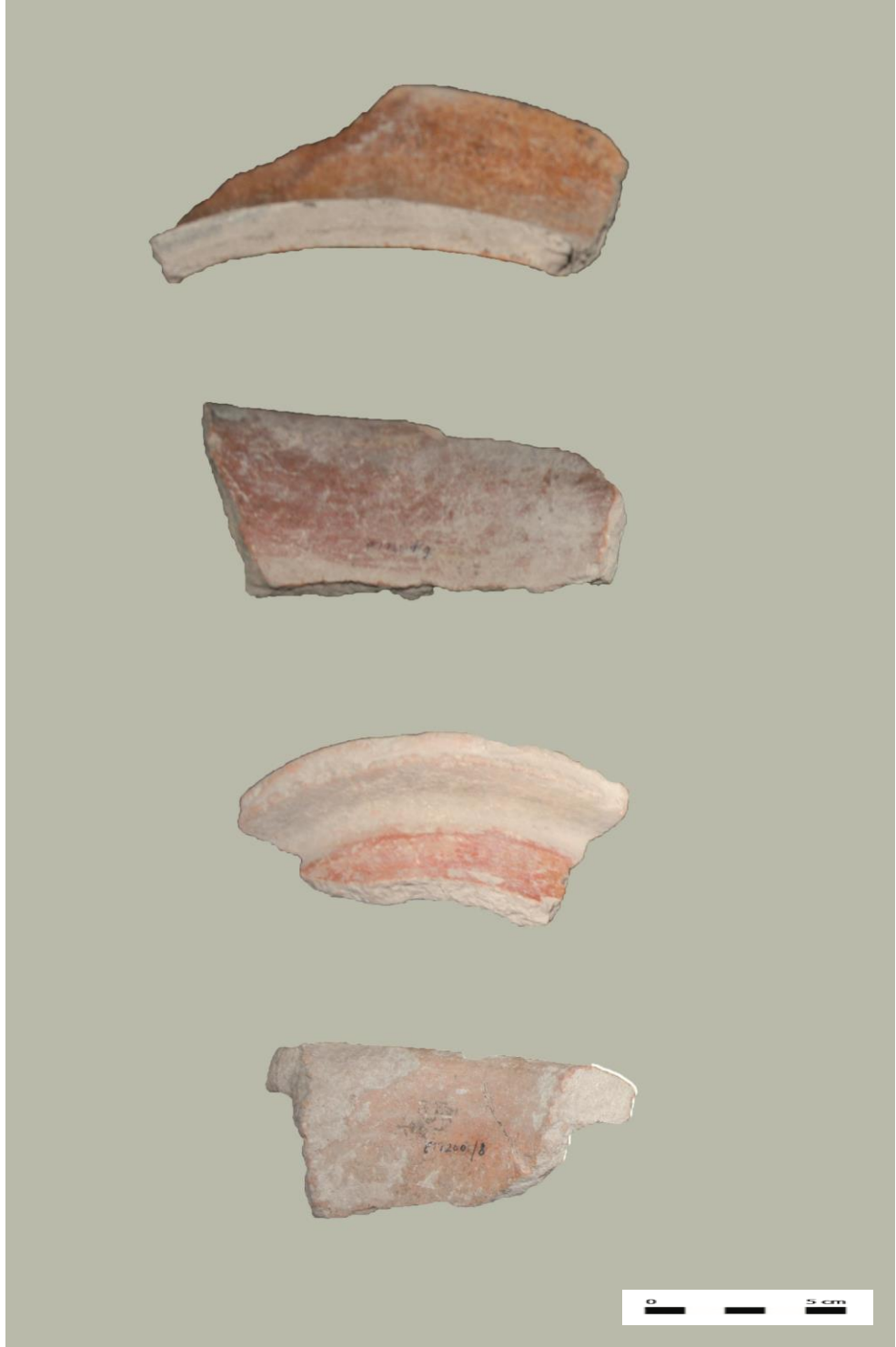
Figür 16. Tilkitepe Höyük Keramikleri

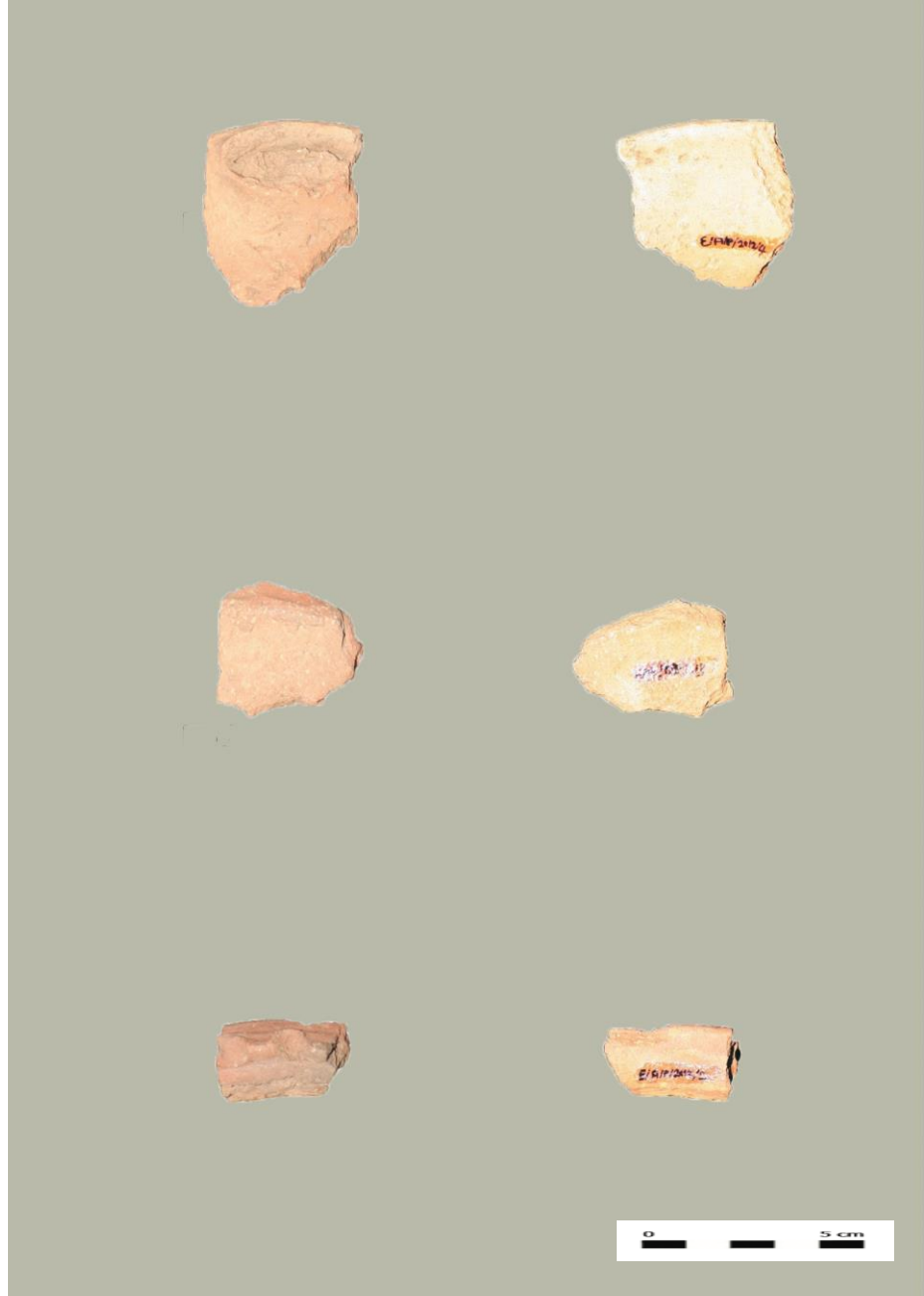
Figür 17. Tilkitepe Höyük Keramikleri

Figür 18. Tilkitepe Höyük Keramikleri

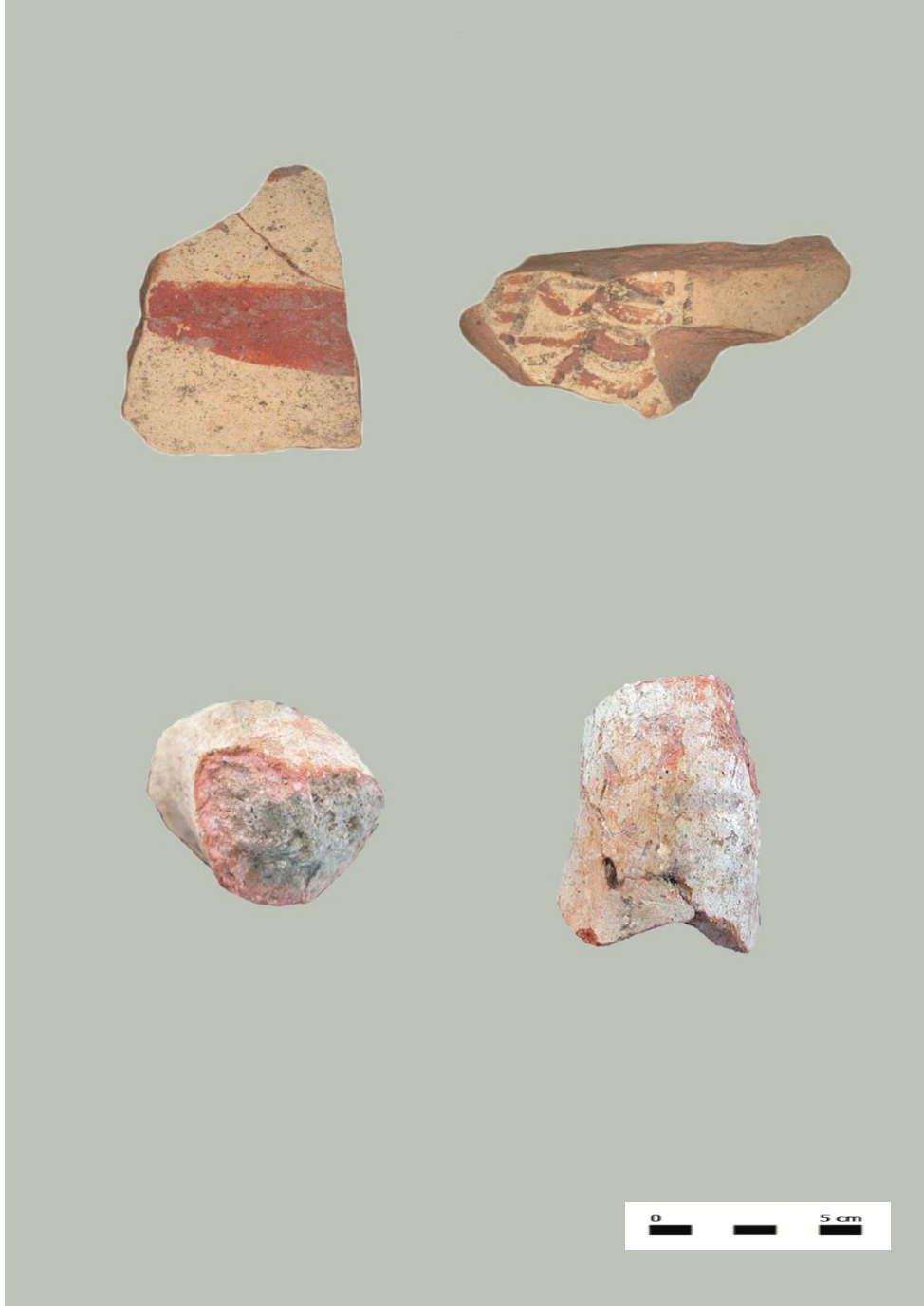
Figür 19. Tilkitepe Höyük Keramikleri

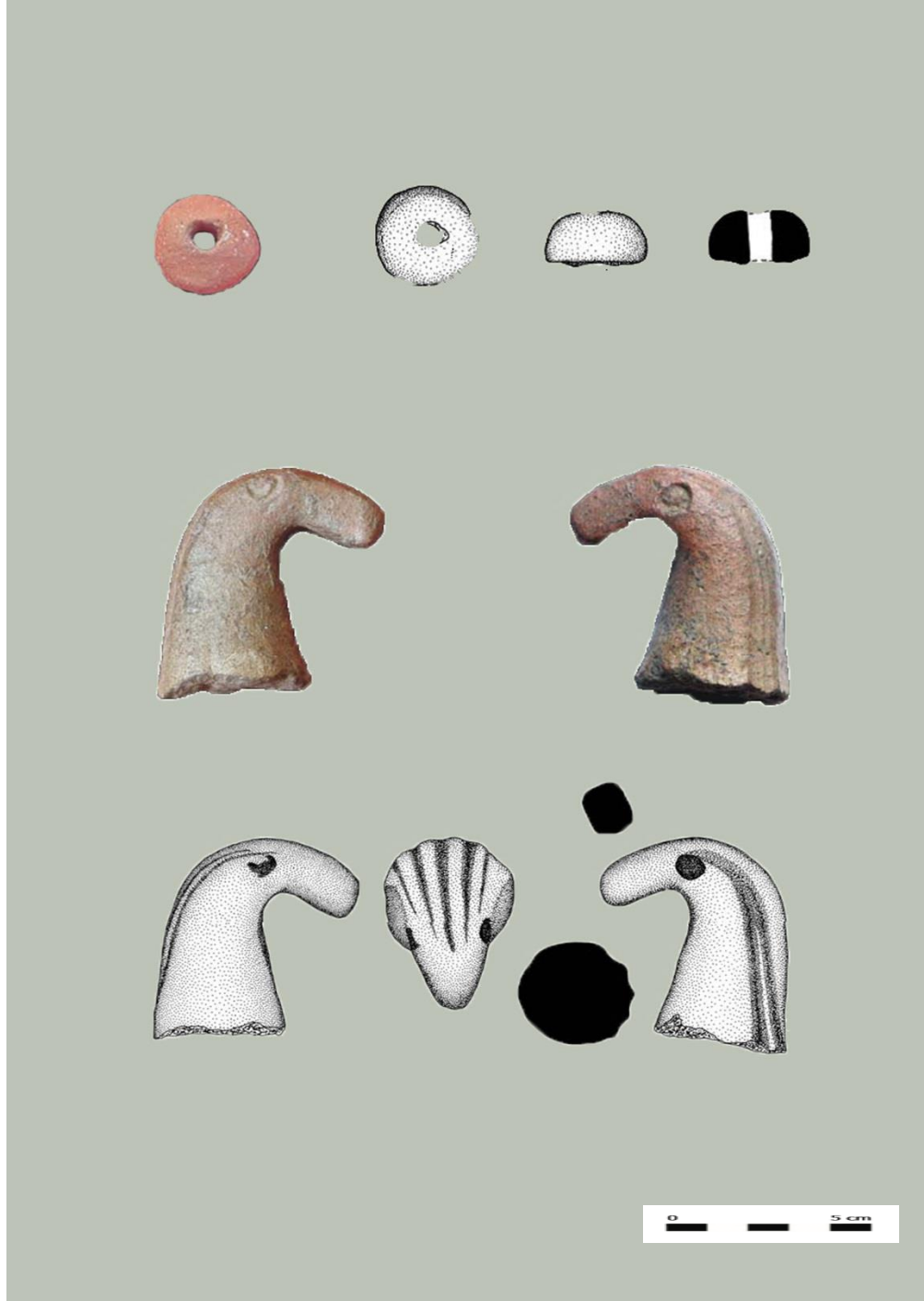
Figür 20. Pırtın (Güllüdere)Höyük Keramikleri

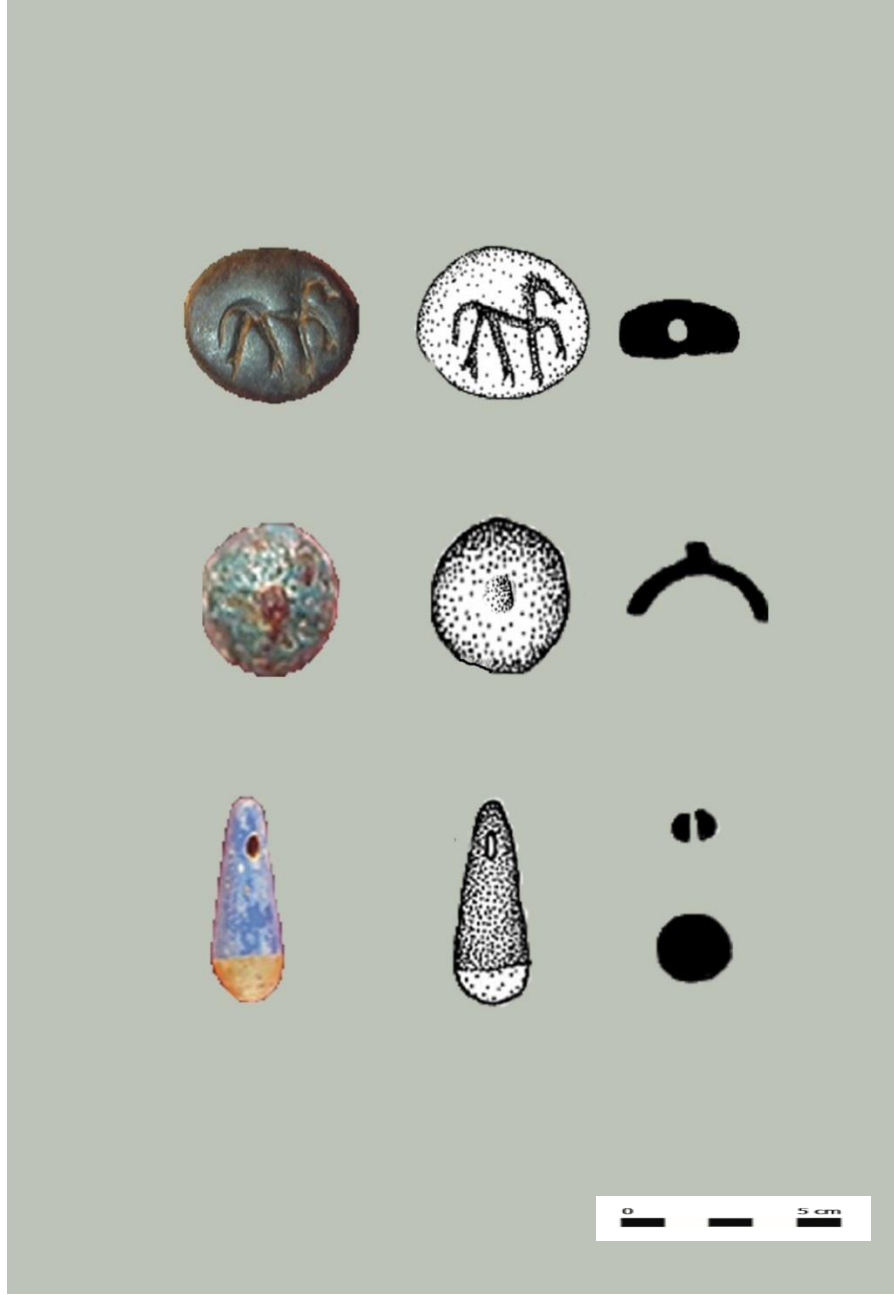
Figür 21. Pırtın (Güllüdere) Höyük Keramikleri

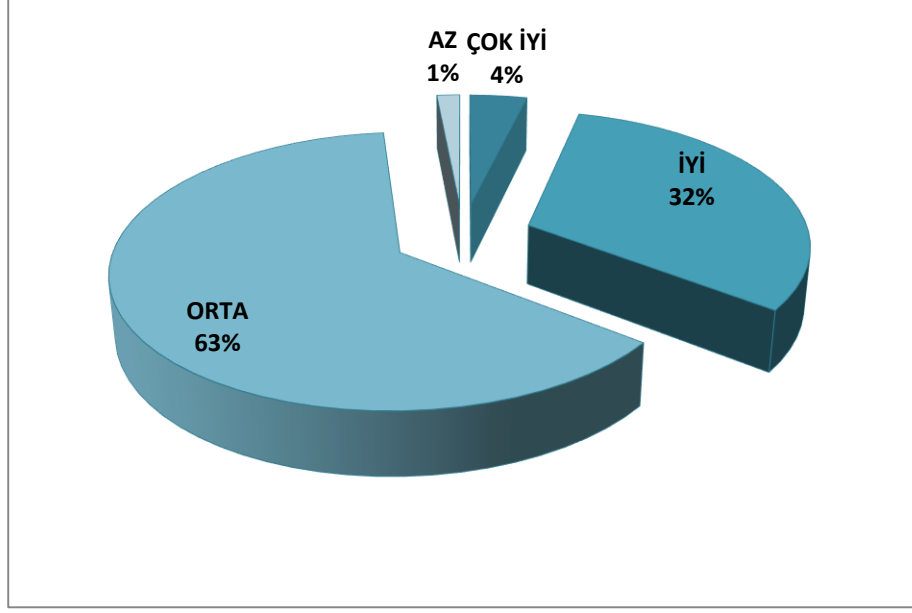
Figür 22. Pırtın (Güllüdere) Höyük Keramikleri

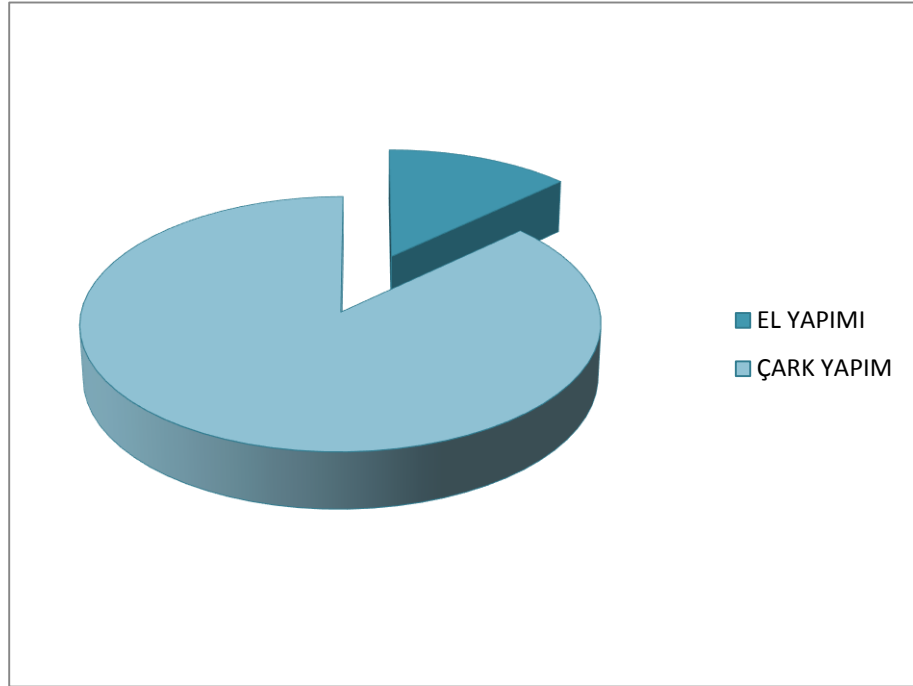
Figür 23. Pırtın (Güllüdere) Höyük Demir Çağı pişmiş toprak ağırşak
Demir Çağı pişmiş toprak kartal başı biçimli tutamak

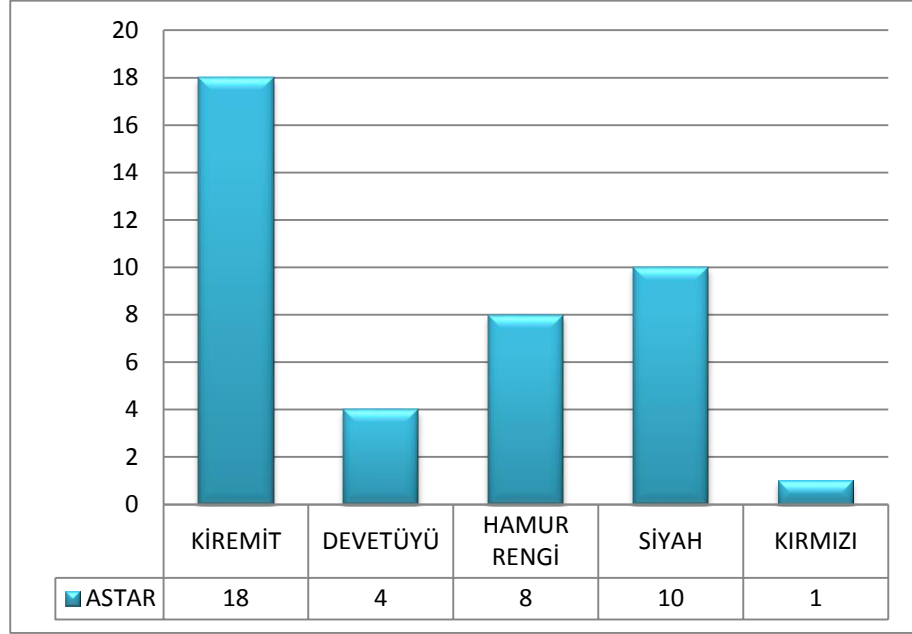
Figür 24. Pırtın (Güllüdere) Höyük
 Demir Çağı skaraboid formlu taş kolye mühür
 Demir Çağı taş ağırşak
 Demir Çağı damla biçimli fayans boncuk

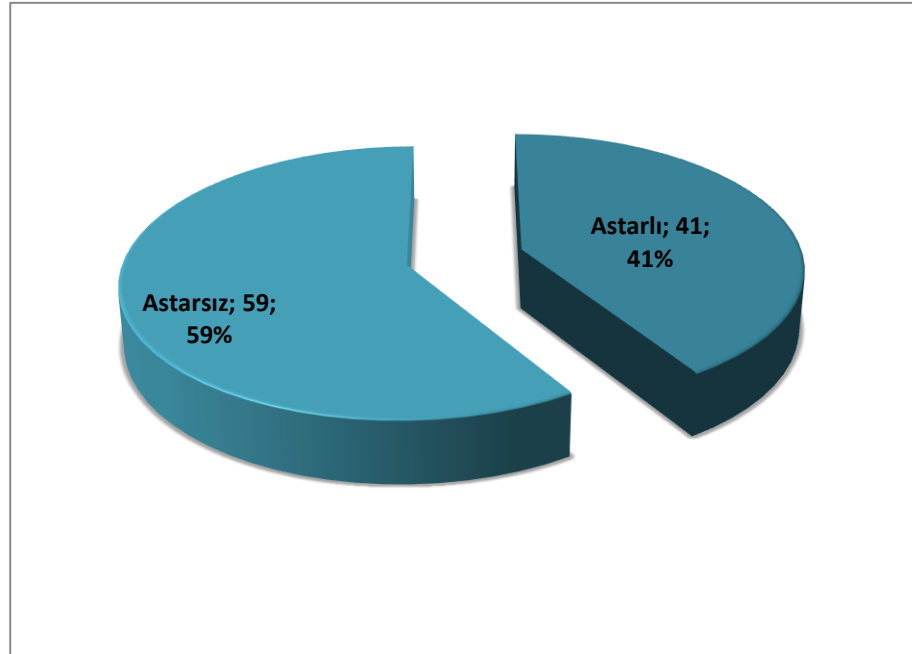
Tablo 1. Pişme Oranı

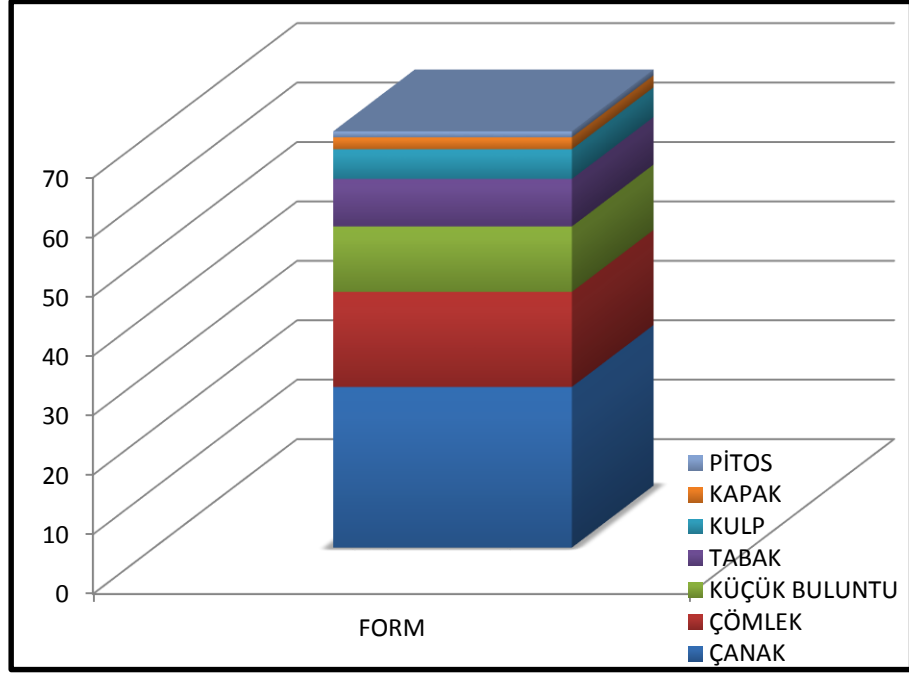
Tablo 2. Yapım Oranı

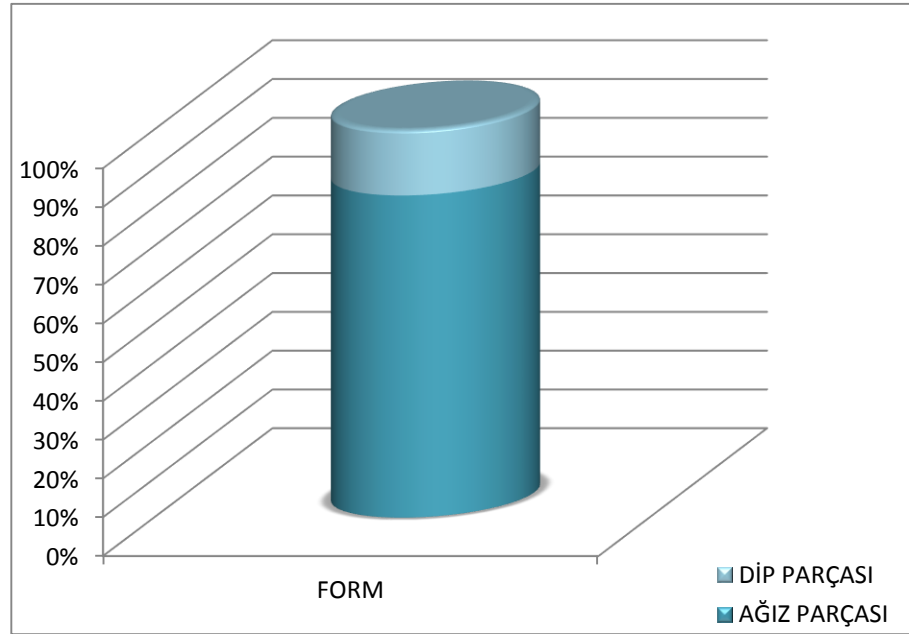
Tablo 3. Astar Rengi Oranı

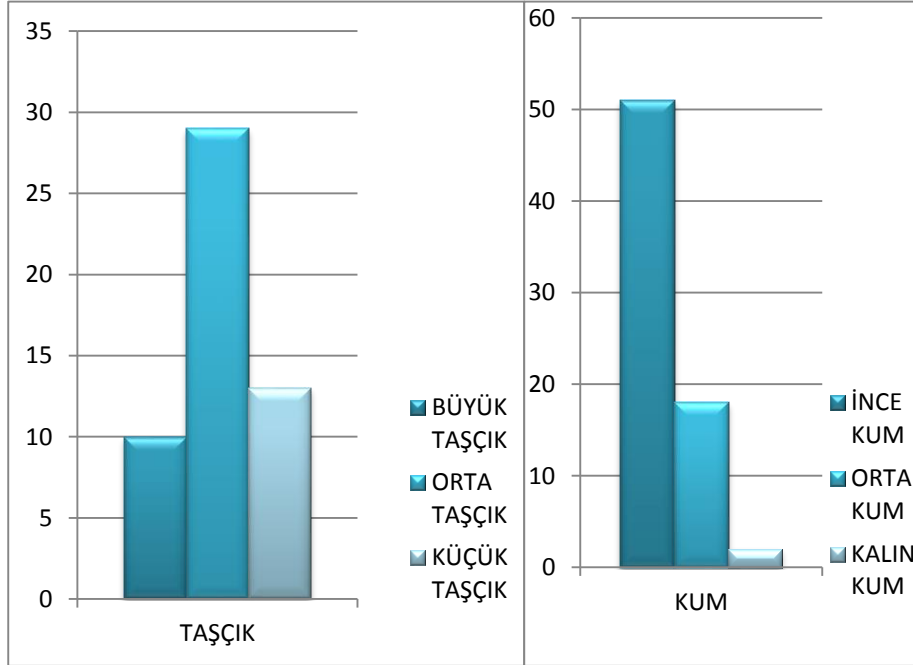
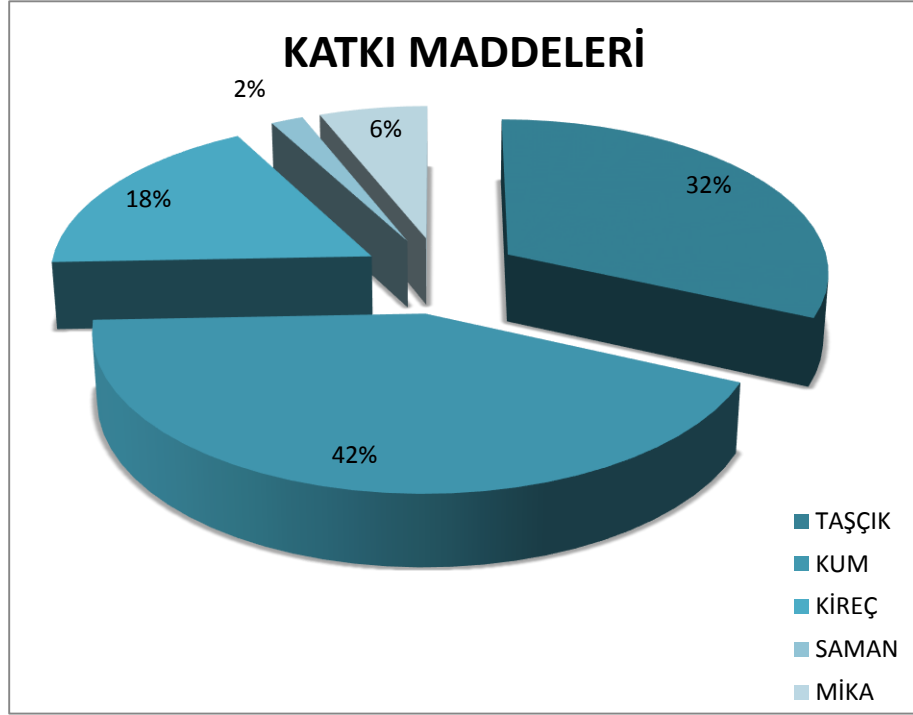
Tablo 4. Astarlama Oranı

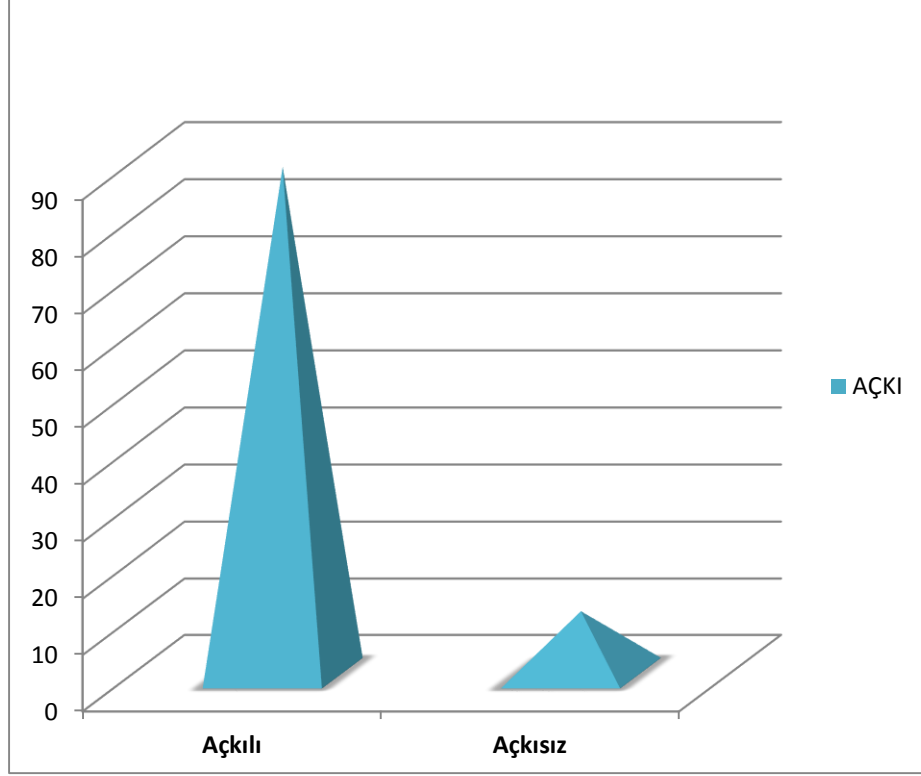
Tablo 5. Form Çeşitleri Oranları

Tablo 6. Form Oranları

Tablo 7. Katkı Maddeleri Oranı

Tablo 8. Açıklı Oranı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Seval SALIN
Doğum Yeri	Erzurum
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Y.Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	-“Doğu Anadolu YüzeY Araştırmaları Projesi”, Erzincan - Erzurum - Kars - Iğdır İlleri YüzeY Araştırmalarında görev almış bulunmaktayım. -“Doğu Anadolu YüzeY Araştırmaları Projesi”, keramik çizim ekibi üyesi olarak görev yapmaktayım. -III. Uluslararası Türk Şöleni - 17-19 Mayıs 2012, Erzurum (Organizasyon üyesi olarak görev yaptım.)
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	sevalsalin@hotmail.com
Tarih	15\03\2013